

Aproximació al paper de les dones dins els Grups Autònoms de la Transacció

Testimonis per a la reflexió i la memòria

Irene Cardona Curcó

Col·labora amb la
CULTURA LLIURE

EDITORIAL & IMPREMTA SCCL

DESCONTROL

Des del principi, **Editorial Descontrol** aposta per les llicències de publicació lliure, **Creative Commons**, per això, podeu copiar, distribuir i descarregar lliurement els nostres llibres. Alguns llibres del nostre catàleg es troben en lliure descàrrega

Evidentment, la cultura lliure no vol dir gratuïta, el preu del llibre inclou drets d'autor, de correcció, traducció editorial, impremta...

Si estàs a favor que la cultura segueixi sent lliure, pots **col·laborar fent una aportació a la nostra editorial**, així ajudes a la cultura o, pots fer-ho realitzant un ingrés al següent compte corrent:

ES52 3025 0011 7614 0012 4093
Concepte COL·LABORACIÓ AMB DESCONTROL

Moltes gràcies pel suport!

Aproximació al paper de les dones dins els Grups Autònoms de la Transacció

Barcelona, gener del 2016

ISBN: 978-84-16553-33-4

Depósito Legal: B 3869-2016

Maquetació i edició a càrrec de Descontrol Editorial
editorial@descontrol.cat

Imprès a l'impremta autogestionada El Taller

Aproximació al paper de les dones dins els Grups Autònoms de la Transacció

Testimonis per a la reflexió i la memòria

Irene Cardona Curcó

EDITORIAL
DESCONTROL

A totes les dones que lluiten per un món millor

Agraïments

Agraeixo especialment l'ajuda d'en Joni i n'Amparo, per ajudar-me a iniciar aquesta recerca i introduir-me en aquest univers molt amorosament.

A n'Anna, n'Àngels i na Núria, per il·lusionar-se amb mi i ajudar-me a trobar les protagonistes.

A na Ona, en Xequi i na Carme, per facilitar-me les qüestions logístiques que m'han permès submergir-me i gaudir d'aquesta tasca.

A na Rosa, na Marta, na Xaviera, n'Edurne i en Sergi, per les converses, materials i aportacions.

A Ignasi, Sonia, Dolors, Gerard i Quique, per les aportacions teòriques.

A totes aquelles lluitadores que he conegut pel camí, i a totes les que segur em deixo i que han fet que aquest repte sigui possible o que m'han hagut d'aguantar les angoixes del procés.

I, sobretot, a en Pablo per la confiança, la il·lusió, l'ajuda editorial i tota la paciència i amor que m'ha dedicat.

> *Finalment, agraeixo profundament a totes aquelles que no puc nombrar, a les protagonistes, que han decidit transmetre la seva experiència compartint amb mi la seva història personal. Sense la seva valentia i disposició això no hauria estat possible.*

0. INTRODUCCIÓ:

Sabemos que los libros no cambian el mundo,
pero pueden ayudar a que nos cuestionemos
los modelos establecidos,
y eso es algo, aunque sea poco.
Dolores Juliano (2011:13)

El treball que teniu a les mans és la memòria final del projecte de recerca del Màster en Antropologia i Etnografia, de la Universitat de Barcelona. Aquest ha implicat un procés acadèmic i personal de gairebé un any i mig, del que intentaré donar compte en els següents capítols, començant aquí amb una descripció de les diverses fases del procés i les motivacions de l'autora, mitjançant la pròpia història de vida del projecte de recerca.

0.1 Història de vida d'un projecte de recerca: O el perquè de tot plegat

D'entrada, em vaig interessar per aquest tema quan vaig entrar-hi en contacte a partir de la visita i xerrada de Jann-Marc Rouillan -antic membre del MIL (Movimiento Ibérico de Liberación) i dels GARI (Groupes d'Action Révolutionnaire Internationalistes) i d'AD (Action Directe)- al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona el febrer de 2013, i la posterior presentació del llibre de Joni D. *Grups Autònoms. Una crònica armada de la transacció democràtica* l'abril de 2013. De seguida em vaig adonar que no sabia res del tema i que la majoria de la gent tampoc, doncs es tracta d'un tema ignorat i silenciat i, per tant, desconegut per la gent que d'alguna manera no ha tingut

un contacte personal directe o indirecte amb la realitat d'aquests grups.

Era un moment en que m'havia de plantejar per força un canvi del tema d'investigació per a la tesina i em va seduir la idea de començar de nou amb un tema que no conegués de res, en el que cada pas de la pròpia investigació fos un aprenentatge personal no només del procés sinó també del contingut. Poder aproximar-me a un grup de persones que en un moment determinat formaren part d'un univers social menystingut, menyspreades i reprimides per l'ordre hegemònic implica tractar de conèixer, a més dels fets històrics del moment, la cultura d'un grup subaltern etnografiant els seus valors, posicionaments, actituds i la seva experiència viscuda.

0.1.2. Naixement: On són les dones?

Indagant en el tema, i partint del fet que no hi ha gaire bibliografia sobre els grups autònoms, trobem que no hi ha res escrit del paper de les dones en concret tot i que sí hi ha, en canvi, diversa bibliografia en relació al paper que jugaren les dones en la revolució del 1936, la lluita antifeixista o en el front de la guerra civil espanyola[1]. Els

1 Lola Iturbe (2012) *La mujer en la lucha social y en la guerra civil de España*; Lisa Lines (2012) *Milicianas. Women in combat in the Spanish Civil War*; Mary Nash (1999) *Rojas. Las milicianes republicanas en la guerra civil*; Antonina Rodrigo (2002) *Una mujer libre. Amparo Poch y Gascón, médica y anarquista*; Marta Ackelsberg (2000) *Mujeres libres; Associació "Les Dones del 36"* (2006) *Les Dones del 36 un silenci convertit en paraula 1997-2006*; Isabel Olesti (2005) *Nou dones i una guerra. Les dones del 36*; Ricard Vinyes (2002) *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas;* Jordi Creus (2007) Dones contra Franco.

pocs relats de les lluites d'aquella època se centren en les figures dels "homes lluitadors", les seves accions i la trajectòria de les seves vides o la repressió que patiren, com és el cas de Salvador Puig Antich o Oriol Solé Sugranyes[2]; mentre que les accions de les dones, i elles mateixes com a figura històrica, han estat ignorades.

La participació de les dones i la seva tasca, vital en les xarxes de suport i logístiques de l'entorn dels grups, resten a l'oblit. Les causes apunten a una òptica social que prioritza una "teoria de l'acció", posant l'èmfasi en els actes violents com a paradigma, en detriment d'una teoria de la vida que es centri en els actes de resistència vital i d'afirmació de la vida com a paradigma, juntament amb uns valors masclistes que les concep com poc importants i carents de poder. Aquest element és de gran importància si tenim en compte que moltes dones van tenir un paper important en les lluites socials, llibertàries i anticapitalistes de l'època de l'anomenada '*transició espanyola*'.

0.1.3. Infantesa: Tema del treball i motivacions

Em vaig plantejar estudiar l'experiència de les dones que participaren en la lluita dels Grups Autònoms llibertaris durant l'època de la Transacció democràtica, sense cap tipus de referent bibliogràfic en aquest tema concret. Inten-

2 Joaquim Roglan (2006) *Oriol Solé, el Che català. Vida, fugida i mort d'un revolucionari*; Antonio Téllez (2006) *El MIL i Puig Antich*; Carlota Tolosa (1985) *La Torna de la torna: Salvador Puig Antich i el MIL*; Jordi Panyella (2014) *Salvador Puig Antich, cas obert*; Sergi Rosés Cordovilla (2002) *El MIL: una història política;* Francesc Escribano (2001) *Compte enrere: la història de Salvador Puig Antich.*

tant continuar la feina que inicià Joni D. (2013) a *Grups Autònoms. Una crònica armada de la transacció democràtica*, en la que reconstrueix la història dels grups autònoms comptant amb diversos testimonis d'homes protagonistes, el meu anàlisi se centra en els testimonis de les dones que varen participar de l'acció dels Grups Autònoms, el quals no havien estat recollits fins al moment, per donar compte de les seves vivències, experiències i punts de vista, aplicant una perspectiva de gènere i feminista.

La motivació que m'ha portat aquí és, d'una banda, ajudar a trencar el silenci en relació a les lluites, idees i sobretot existències -enteses com un coneixement il·lustratiu de la història viscuda-, que s'aixecaren en contra d'un feixisme demolidor, però també d'un capitalisme esclavitzant i d'un fals canvi que no va permetre la translació radical del sistema cap a una nova societat. Entenc que aquest bagatge és important per entendre com hem arribat fins aquí, en un moment en què la deriva de la direcció política i social apunta cap a nous totalitarismes.

D'altra banda, em sembla necessari obrir el debat de com s'enfoca la construcció del coneixement i del discurs en els moviments socials, i més en concret en el llibertari, doncs entenc que encara en aquest segle continuen construint-se des d'una mirada androcèntrica. Des de l'oposició a la reproducció d'unes jerarquies de sexe-gènere i de la invisibilització de les dones, veig la necessitat de qüestionar i re-plantejar què hi ha escrit i com, i endinsar-nos en buscar què no s'ha dit i perquè.

Cansada de que les dones siguem l'anècdota, un capítol a part o un epíleg -i això quan tenim sort i som nombrades- relegades a la prestatgeria d'històries de dones;

penso que igual que ens revoltem perquè la Història en majúscules, la del discurs oficial que estipula la "veritat", manipulant els fets socials en pro d'una versió determinada i d'uns interessos (dels que ostenten el poder), també ens hauríem de revoltar front el fet que la HIStòria[3] és una història falocèntrica[4], construïda patriarcalment i amb pretensions universalistes, on les dones no hi tenim cabuda ni reconeixement. No hauria de ser només tasca de les dones esforçar-nos en treballar per reescriure la part de la història silenciada o reprimida, adonant-nos d'una vegada que la HERstòria, la anomenada història de les dones, no és en realitat només la història de les dones, sinó que és la història de tots i totes. Una perspectiva llibertària que pretén ser revolucionària no es pot permetre reproduir les estructures de la opressió.

Des de la voluntat de conèixer aquestes dones i saber què pensen, he tractat bàsicament de buscar-les i obrir-los-hi un espai del que han estat excloses, no tant per saber què va fer cadascuna sinó per poder ampliar el coneixement d'uns fets i d'un imaginari esbiaixat. Com planteja Ricoeur (2000), la memòria és exercitada per comprendre el

---

3 Els conceptes *HIS*tòria i *HER*stòria són la traducció dels conceptes **His**tory i **Her**story en anglès, que fan referència i posen de manifest qui és el subjecte de la història (*his*, la història d'ells) des de la crítica feminista, proposant una nova corrent que es centra en la història de les dones (*her*, la història d'elles).

4 Entenc el concepte *falocèntric* com la tendència a observar, exaltar i enaltir el fal·lus, com la representació de l'home des d'un punt de vista simbòlic, a més de material, associada a la força, la sexualitat incontrolada i la violència bèl·lica. A diferència del concepte *androcèntric* que denota el punt de vista i l'auto referència masculina.

present i imaginar el futur a través d'una concepció del passat. I sense una visió crítica del passat no tindrem la capacitat en el present de construir un futur diferent.

0.1.4. Adolescència: Adaptació a l'entorn i buscar un lloc

Les dones en les que es centra aquest treball formen part d'una generació que es va criar sota la dictadura i en un món dividit en blocs, on Europa estava tancada i experimentant la socialdemocràcia que impulsava una economia capitalista liberal. El context dels Grups Autònoms es desenvolupa sota una onada generalitzada de radicalització política a Europa i Amèrica que, després del maig del 68, opten per la lluita armada com a eina política per la transformació social.

M'he centrat aquí més en els relats de la pròpia experiència de les dones amb les que he pogut parlar, que en reconstruir el context històric del moment o com va ser exactament l'acció dels Grups Autònoms. Com que no sóc historiadora ni coneixia bé els fets de l'època de la transacció, he optat per tractar de construir un calidoscopi que, a través de les diverses mirades d'aquestes dones, ens mostri les diferents cares d'una època, amb les seves misèries i resistències.

0.1.5. Joventut: Donar cos al treball, anhels i pors.

Des de la consciència que la tasca feta és només un inici en la voluntat d'abordar aquest tema, em sento en aquest moment més en disposició de començar una investigació

en condicions, que no tant d'escriure unes conclusions i un text que aconsegueixi una correcta dialèctica entre les experiències personals d'aquestes dones i un context polític i social concret, que pràcticament desconeixia abans d'iniciar aquesta recerca.

Les dones amb les que he pogut parlar, tenen experiències i trajectòries molt diferents. Això suposa una riquesa en relació al número de testimonis però també una dificultat a l'hora de comparar o estructurar el treball de manera intel·ligible. Amb aquest intent tracto, al menys, d'exposar el que diuen les seves veus.

La voluntat d'escoltar aquests relats, de saber com va ser l'època de la transacció i reflexionar sobre les relacions existents, no només em ve donada per saber com fou, sinó també per poder fer un exercici de repensar el present amb les eines que aquest coneixement ens pugui donar.

Les ciències socials crítiques han mostrat que un canvi radical de l'ordre social no es pot dur a terme sense l'abolició del racisme, les classes i l'heteropatriarcat. Si les dues primeres fa temps que estan assumides i encapçalen l'agenda de qui suposadament vol aquest canvi, la tercera molts cops encara no es reconeix com una necessitat o no es planteja com una prioritat. Tot i que han passat 40 anys i s'ha fet molta feina al respecte mitjançant diferents tipus d'acció feminista, la incorporació dels canvis en el teixit social avança lentament, i fins i tot retrocedeix per l'acció d'ideologies i polítiques masclistes, conservadores i repressives[5]; pel que, posar-hi atenció, ens pot ajudar a

5 Tot i que podríem assenyalar quantitat d'iniciatives governamentals del Partit Popular al respecte, són especialment flagrants i repre-

veure que potser no estem tan lluny, que no hem canviat radicalment les nostres pràctiques com algunes volen creure i que cal, llavors, 'posar-se les piles'.

Entenc que el problema d'imaginar que ja existeix una igualtat social és, d'una banda, que té poc a veure amb el que succeeix realment en el dia a dia en molts àmbits (en els mitjans de comunicació, la investigació i la docència, les atencions professionals o les relacions personals i familiars, etc.) i, de l'altra, que ajuda a la perpetuació d'aquesta desigualtat al no posar-hi atenció o, fins i tot, negar-la. El gran element facilitador de les violències de gènere avui en dia és la negació de la seva existència com a pràctica normalitzada, al haver-hi només un reconeixement de les seves parts més descarades i sagnants com a fets excepcionals; això és possible gràcies a la reducció d'aquestes a la violència domèstica i a la normativització de pràctiques políticament correctes. És des d'aquesta realitat que incorporar l'anàlisi de la violència estructural i cultural, mitjançant el concepte de violència simbòlica (Bourdieu, 2000) ens pot ajudar a entendre els mecanismes de producció i reproducció de la pròpia violència de gènere.

Així, aquest treball és un intent més de problematitzar el que es considera ja superat cap a allò femení però que, tot i així, es reprodueix en pràctiques discursives diverses, creant una sèrie de <ficcions> respecte a les identitats de

---

sentatives les actuals polítiques de l'avortament i l'abordatge que es fa de la violència de gènere. Observi's els retrògrads i irreals consells que el Ministeri de l'Interior de l'Estat espanyol dóna directament (i només) a les dones per la prevenció de les violacions a:
http://www.interior.gob.es/web/servicios-al-ciudadano/seguridad/consejos-para-su-seguridad/prevencion-de-la-violaci%C3%B3n

les dones que tenen un efecte real en la nostra opressió i que perpetuen la idea de la <naturalesa> d'aquest estat. Es tracta de qüestionar els marcs d'interpretació androcèntrics i patriarcals, intentant situar la mirada des d'un altre lloc que ens permeti una aproximació i una anàlisi que escapi, alhora que evidencii, aquestes relacions de poder.

Finalment, les il·lusions i pors que aquesta tasca em desperta, s'entrellacen sovint com a dues cares de la mateixa moneda. La il·lusió de conèixer a protagonistes de lluites i experiències, que d'altra manera no hauria conegut mai, amb la dificultat d'analitzar una altra generació, i més encara quan aquesta és viva. La por d'abordar el tema des de la desconeixença, amb la il·lusió de conèixer i poder aportar qualsevol cosa al respecte, ni que només sigui cridar l'atenció cap al tema. La il·lusió de que s'obri un debat en relació al tracte que s'ha donat a aquestes dones i la por de que en realitat no es vulgui abordar, i tot continuï igual. La por de que no s'entengui en quin sentit va la crítica, que no gira entorn de les idees ni la forma de la lluita, amb la il·lusió de que aquesta serveixi per superar determinades dinàmiques incrustades en la nostra societat, que no tenen res de llibertàries, de lliures ni de justes.

Des del reconeixement a tota la seva lluita, les portes, ments i escletxes que obriren, i des de la certesa que necessitem constantment l'exercici de la crítica per construir quelcom millor. **Mirar el passat per pensar el present.**

Aclariment:

Tant en la percepció social com en la llengua, el sexe masculí apareix com no marcat, neutre, en contrast amb el femení, que està explícitament caracteritzat. Per cridar l'atenció al respecte, i partint de la idea que l'androcentrisme lingüístic és una forma de violència simbòlica[6] que posa límits a l'imaginari i a l'ordre simbòlic, doncs limita el que és pensable i discible, i ens nega la nostra representació i representativitat al món, he decidit utilitzar el plural femení en comptes del "genèric" masculí. Així, quan es tracti d'ells i elles, o d'ella i ell, jo utilitzaré l'article les, que engloba a totes les persones.

---

6 A tall d'exemple, m'he trobat que cada vegada que escric '*hombres*', al llarg de totes les hores davant la pantalla, el corrector del Word decideix automàticament que la paraula adequada és, en realitat, '**H***ombres*' amb majúscula, i m'obliga constantment a reescriure-la. Això no passa quan escric '*mujeres*'.

1. MARC TEÒRIC: PUNT DE PARTIDA, LLOC D'OBSERVACIÓI ENFOCAMENT

El mundo no es una colección de objetos,
sino un tejido de relaciones
Paul Davies

Aquest treball és una humil i primera aproximació a l'estudi de l'experiència de les dones que participaren en la lluita dels Grups Autònoms llibertaris durant l'època de la Transacció democràtica.

Es tracta, evidentment, d'un treball parcial. Partint de la perspectiva de l'epistemologia feminista, tenint en compte que ja he exposat a la introducció les meves motivacions personals anhels i pors que m'han empès a aquesta recerca, intentaré esclarir a continuació els altres elements que l'han condicionat, tals com el meu enfocament teòric i epistemològic, el lloc d'observació en el que m'he situat i el punt de partida del treball, o sigui, d'on sorgeix aquest *coneixement situat*.

1.1. Reflexions entorn a la construcció del coneixement

Las versiones de un mundo <real>
no dependen de una lógica de <descubrimiento>,
sino de una relación social de <conversación>
cargada de poder.
Donna Haraway (1995:342)

L'epistemologia feminista[7] és una corrent crítica de pensament que neix als volts dels anys setanta del segle XX, quan la presència de dones en el món de la investigació i la segona onada del moviment feminista van fer possible que es comencés a teoritzar sobre el coneixement des d'una perspectiva de gènere (Harding, 1996). Aquesta trenca amb el positivisme, que és androcèntric, i estudia la manera en que el sistema sexe-gènere influeix en les nostres concepcions del coneixement i en els mètodes d'investigació i de fonamentació, justificació i legitimació de la ciència; identifica les concepcions dominants i les pràctiques d'atribució de coneixement, adquisició i justificació que sistemàticament perjudiquen a les dones i a altres grups subordinats, apostant per la reforma d'aquestes concepcions creant-ne altres de noves (Nicolás, 2009:26).

Més enllà del projecte deconstructiu dels estudis feministes que, des dels inicis, s'aixequen contra la tradició científica positivista, que buscaria la veritat absoluta partint d'una concepció de la ciència caracteritzada per la neutralitat i per una lògica i una metodologia totalment

7 El concepte *epistemología feminista* s'utilitza per fer referència al tractament que des dels feminismes s'ha realitzat dels problemes filosòfics que envolten la teoria del coneixement.

immunes a les influències socials; les noves científiques van passar al projecte constructiu d'unes noves concepcions del coneixement, del subjecte cognoscent, de la objectivitat i de la metodologia científica.

S'observa com la ciència contemporània no està exempta de sexe, sinó que és un projecte de pensament de la Modernitat que nasqué de la mà dels homes per entendre i controlar el món per part dels mateixos, i que aquesta ha estat vinculada en alt grau al projecte estatal, militar i industrial burgès, racista i de predomini masculí: <*La afirmación de que existe <un> mundo, <una> verdad y de que hay sólo <una> ciencia que da cuenta de él (...) implica que existe <un> sujeto de conocimiento ideal que es hombre, moderno, de clase media-alta y europeo o grecolatino*> (Dansilio a Nicolás, 2009:40).

Com que el sistema sexe-gènere s'erigeix com una variable fonamental de l'organització de la vida social a través de la història i de la cultura de la Modernitat, el sexe-gènere és també l'eina analítica que permet posar de manifest <*cómo la división de la experiencia social en consonancia con el sexo-género tiende a dar a los hombres y a las mujeres unas concepciones diferentes de sí mismos, de sus actividades y creencias y del mundo que los rodea*> (Harding, 1996:29).

Malgrat que hi ha diferents tipus d'epistemologies feministes[8] totes comparteixen dues idees: critiquen la idea d'objectivitat que ha exigit una asèpsia valorativa, provinent de la fantasia que la ciència és autònoma, neutral

8 Harding (1996:23-27) classifica els estudis epistemològics feministes en tres categories: empiricisme feminista, punt de vista feminista o *standpoint*, i postmodernisme feminista.

i imparcial, insistint en la retòrica de la veritat, inclosa la veritat científica; i sostenen que els coneixements són situats.

Donna Haraway, que encunya el concepte de <*coneixements situats*> a *Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinvención de la naturaleza* (1995)[9], pensa que no basta amb mostrar la contingència històrica i els modes de construcció per tot, sinó que les feministes han d'insistir en una millor descripció del món, pel que busca l'objectivitat feminista. I entén la ciència com una aproximació a la realitat, parcial i contextualitzada: <*todos los ojos, incluidos los nuestros, son sistemas perceptivos activos que construyen traducciones y maneras específicas de ver*> (Haraway, 1995:327). El coneixement, llavors, reflexa les particularitats del subjecte.

Ara bé, que les representacions de la realitat siguin sempre parcials no implica que no siguin certes: <*la objetividad dejará de referirse a la falsa visión que promete trascendencia de todos los límites y responsabilidades, para dedicarse a una encarnación particular y específica. La moraleja es sencilla: solamente la perpectiva parcial promete una visión objetiva*> (Haraway, 1995:326). Es tracta d'una visió objectiva que posa en marxa, en comptes de tancar, el problema de la responsabilitat. Segons Haraway, ocupar un lloc implica responsabilitat en les nostres pràctiques; cada òptica és una política del posicionament.

A més, s'entén l'obtenció de coneixement com un procés dialèctic entre dues parts actives, no com un descobriment de l'observadora: <*Los conocimientos situados requieren que el objeto del conocimiento sea representado*

9 La primera edició en anglès data del 1991.

como un actor y como un agente, no como una pantalla o como un terreno o un recurso, nunca como esclavo del amo que cierra la dialéctica en su autoria del conocimiento <objetivo>> (Haraway, 1995:341).

En aquesta línia, Mari Luz Esteban parla de la necessitat de fer <*Antropologia implicada*>[10]: fer investigació compromesa amb la desigualtat de gènere; que implica a la gent i a l'antropòloga, que commou [*(con)mueve*]; i on l'exposició de la vulnerabilitat i les contradiccions és una força.

1.2. Punt de partida i hipòtesi

L'ACCIÓ DE PREGUNTAR SUPOSA
L'APARICIÓ DE LA CONSCIÈNCIA
María Zambrano

Al començar a indagar en el tema i preguntar per les dones que volia estudiar, em vaig trobar amb un discurs que generalment deia: que no hi havia dones o que n'hi havia molt poques i que eren les companyes dels homes del grup. Jo havia estat llegint varis llibres per aprendre del context i dels grups sobre els que s'ha escrit (bàsicament el MIL, que és l'únic grup que acumula una extensa bibliografia), fixant-me en els noms de les dones que sortien, i la veritat és que en vaig trobar bastants. El fet però, era que quasi sempre eren nombrades però sense explicar qui eren i sense donar-los-hi cap tipus de protagonisme; moltes vegades se les nombrava al costat o en relació a

10 De la seva ponència a les jornades *Crítica a la raó sexológica* (Universitat de Barcelona, 2.11.2011).

un home; i algun cop fins i tot sortia un llistat de les biografies dels homes integrants del grup però no les seves.

Per altra banda també sabia que en alguns grups, com en el cas del MIL, les dones que en formaven part participaven de l'acció política i logística però no realitzaven accions armades, doncs els homes les posicionaven a la rereguarda per tal de "protegir-les"[11]; però que, en canvi, en altres Grups Autònoms com els que han estat designats com OLLA (Organització de Lluita Armada), les dones hi participaven en posició d'igualtat amb els homes, essent el seu paper en la lluita armada d'importància clau a nivell estratègic.

Aquesta importància a nivell estratègic rau precisament en el mateix fet de ser dones, al suscitar menys sospita i control policial sobre elles, una major envergadura del factor sorpresa, etc.; a causa de l'estereotip social que relaciona la figura de la dona amb els atributs intrínsecs (naturalitzats) de passiva, pacífica, no violenta, cuidadora i mare. Qüestió que ha estat estudiada i registrada a diversos contextos i llocs del món. Coneixent els casos llatinoamericans de les guerrilleres del PCP-Sendero Luminoso[12] a Perú i les del FMLN[13] d'El Salvador, que participaren de la lluita armada amb quotes molt altes[14]; la

11 Pel que el mateix Rouillan explicà a la xerrada del CCCB al ser preguntat pel tema.

12 Partido Comunista del Perú-Sendero Luminoso.

13 Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional.

14 De les 13.600 combatents del FMLN el 30% foren dones que participaren activament en l'exèrcit guerriller i en el recolzament logístic el 60% de les persones implicades també foren dones. Les dades les he extret de la gran obra d'investigació col·lectiva publicada sota el nom: *Mujeres-montaña. Vivencias de guerrilleras y colaboradoras*

participació de dones en grups mixtos durant els anys setanta com The Weather Underground o la RAF[15], i fins i tot un grup íntegrament format per dones: les Rote Zora. En el cas de l'Estat Espanyol coneixem, per exemple, la participació de les milicianes al front de la Guerra Civil, la gran activitat de la organització Mujeres Libres en la revolució social i la important tasca de les dones en la lluita de les maquis.

Tota aquesta informació, sumada al coneixement feminista de les dinàmiques d'invisibilització de les dones en la majoria d'àmbits de la vida social al llarg de la història, em va situar en la posició de la intuïtiva certesa de que no era que aquestes dones no existissin, sinó que no se'ls hi donava importància.

Així, partint de la hipòtesi que aquestes dones existeixen i que la seva feina era rellevant per al funcionament dels Grups Autònoms i dels moviments de resistència antifranquista, però que malgrat això han quedat amagades darrere representacions polítiques dels propis moviments i de la seva repressió, em preguntava:

On són aquestes dones? Com van viure elles aquells anys? Com van arribar a formar part de la lluita armada? Per què

---

del FMLN (1996). En el cas de Perú les quotes de participació de dones combatents també foren molt altes, per informar-se d'aquest cas vegeu el treball de Caterina Canyelles *Subvertint l'ordre de gènere hegemònic. L'experiència de les dones preses del Partit Comunista del Perú-Sendero Luminoso* (2011).

15 Rote Armee Fraktion, també coneguda com la banda Baader-Meinkhof (en referència a les integrants Ulrike Meinhof i Andreas Baader).

lluitaven? Com van viure aquells anys de clandestinitat i lluita? Com eren les relacions dins els grups? Com van viure el fet de desafiar els mandats heteropatriarcals de la societat d'aquell moment (que les relegava a ser passives, no violentes, mares, esposes, cuidadores...)? Es consideraven feministes? Es parlava de feminisme i de gènere dins els grups? A nivell repressiu, van ser castigades més durament que els seus companys homes o, al contrari, eren menys empresonades, torturades...? Com era percebuda la violència exercida per les dones? Què ha representat aquesta etapa en el conjunt de la seva vida? Com enfoquen elles el tema de la violència (què va representar, com es va legitimar, si l'accepten o no...)? Com ho veuen ara?

I, més concretament, quines són les causes de la concepció que les dones no hi eren dins els Grups Autònoms o que no eren importants, i de que el punt de partida fos que les que hi havia eren <les companyes d'ells>?

L'objectiu general és l'anàlisi del relat d'aquestes dones, en el que s'abordi l'abans (per què i com han arribat a aquesta implicació), el durant (què passa a les seves consciències mentre formen part d'aquest grup o d'aquestes accions) i el després (com ho veuen ara, amb perspectiva).

Dins els objectius específics, vaig voler respondre a les següents qüestions:

- Quin és el context social que viuen aquestes dones i per què s'impliquen en aquests fets?
- Com viuen l'experiència des de la posició de ser persones generitzades com a dones?

- Com eren les relacions dins els grups?
- Quines són les causes de la concepció que les dones no hi eren o que no eren importants dins els Grups Autònoms?

1.3. Posicionaments teòrics (i polítics)

1.3.1. Gènere

[AL IGUAL QUE] LA SEXUALIDAD, EL GÉNERO
NO ES PROPIEDAD DE LOS CUERPOS
O ALGO ORIGINALMENT EXISTENTE
EN LOS SERES HUMANOS

Teresa de Lauretis (2000:35)

Cal puntualitzar dos elements bàsics en relació a l'enfocament del treball. Primer, parteixo de la idea que el **gènere és una construcció socio-cultural i històrica** que s'articula sobre la construcció social del cos com a realitat sexuada i com a depositari de principis de visió i de divisió sexuants: <*el programa social de percepción incorporado se aplica a todas las cosas del mundo, y en primer lugar al cuerpo en sí, en su realidad biológica: el que construye la diferencia entre los sexos biológicos de acuerdo con los principios de una visión mítica del mundo arraigada en la relación arbitraria de dominación de los hombres sobre las mujeres, inscrita a su vez, junto con la división del trabajo, en la realidad del orden social*> (Bordieu, 2000:24).

Llavors, la focalització de la mirada sobre les dones no respon a un motiu diferencial intrínsec en elles mateixes pel que hagin de tenir, en conseqüència, una altra per-

cepció de l'experiència dins els Grups Autònoms; sinó precisament perquè la seva percepció diferent respondria al fet de ser subjectes generitzades com a dones, i subjectades pel fet de ser-ho, a unes relacions jeràrquiques de poder en un context patriarcal de les que deriven unes condicions específiques d'existència dins el món social.

Segon, parteixo de donar per suposada l'agència de les dones, sense deixar de banda la importància de l'assimilació d'experiències prèvies (*condicionament*) com preestructuració per les percepcions futures (*praxis*) (Niethamer, 2007:125). Concebre l'agència d'un subjecte condicionat per un context i una estructura de pensament implica distanciar-se tant de la idea d'una individua autònoma lliure de condicions, com de la suposició d'un mer reflex de les condicions socio-estructurals en la consciència dels grups socials. Llavors, el que ens interessaria observar és precisament la dialèctica entre aquests dos factors.

Més enllà, que en cap moment posi en dubte la capacitat d'agència de les dones, o sigui, de la potencial capacitat de decidir, implicar-nos i donar resposta a les condicions del medi social en el què vivim; no vol dir que disposem de la capacitat o la oportunitat, és a dir, del poder o les eines per modificar aquesta situació a voluntat, com és el cas de la dominació masculina. Com mostra Bourdieu a *La dominación masculina* (2000), si bé és cert que el poder simbòlic no pot exercir-se sense la contribució de les que el suporten perquè el construeixen com a tal, aquesta construcció pràctica és en sí mateixa l'efecte del poder, inscrit de manera duradora en el cos de les dominades sota la forma d'esquemes de percepció i inclinacions (a admirar, a respectar, a estimar, etc.)

que fan sensibles a algunes manifestacions simbòliques del poder. Aquesta puntualització és pertinent per allunyar-nos d'aquelles postures que atribueixen a les dones la responsabilitat de la seva pròpia opressió suggerint que són elles qui decideixen adoptar uns comportaments de submissió, amb afirmacions tals com <les dones són les seves pitjors enemigues> o <les mares són les principals culpables del masclisme ja que són elles les que eduquen diferencialment als seus fills i filles>.[16] Entenc que és precís distingir, doncs, entre agència i responsabilitat en relació al masclisme: que no siguem éssers passius destinats per naturalesa a ser dominades i violentades no vol dir que tinguem la responsabilitat que aquesta dominació s'exerceixi sobre nosaltres; i que la responsabilitat recau en qui exerceix la violència, en qui manté la dominació pel seu propi benefici.

Així, no es tracta d'observar o jutjar mèrits ni culpa, sinó d'entendre quines són i com funcionen les relacions de poder i dominació que se'ns apliquen i amb quins mitjans es reprodueixen perpetuant-se al llarg del temps, per tal d'erradicar-les; alhora que denunciar els processos responsables de la transformació de la història en natura i de l'arbitrarietat cultural en "natural": *<Las estructuras de dominación (...) son el producto de un trabajo continuado (histórico por tanto) de reproducción al que contribuyen unos agentes singulares (entre los que están los hombres, con unas*

16 *<Es preciso admitir que las inclinaciones sumisas que uno se permite a veces para <censurar a la víctima> son el producto de unas estructuras objetivas, y que esas estructuras sólo deben su eficacia a las inclinaciones que ellas mismas desencadenan y que contribuyen a su reproducción>* (Bourdieu, 2000:56).

armas como la violencia física y la violencia simbólica) y unas instituciones: Familia, Iglesia, Escuela, Estado> (Bourdieu, 2000:50).

1.3.2. La violència en el punt de mira

La descripción de los combatientes depende sólo de su posición de mantenimiento o subversión del orden de los (más) poderosos.

Barbara Biglia (2007:22)

Si partim de la idea que la violència és una construcció social definida històricament, això implica fixar-se necessàriament en com és construïda la violència en un determinat moment i/o lloc. Aquest enfoc socio-constructivista suposa reconèixer també l'existència d'una versió oficial respecte a la mateixa que estableix què es considera violència i què no. Així, per exemple, no només es legitima la violència exercida per part de l'Estat amb el pretext de mantenir l'ordre social, sinó també les pràctiques imperialistes i invasores respecte a realitats geopolítiques demonitzades, com a pràctiques de "seguretat" ciutadana o missions "humanitàries". Se'ns planteja la necessitat d'analitzar les violències que al llarg del treball sorgeixen, anant més enllà del focus del discurs oficial que se centra només en aquelles violències exercides per persones i/o grups contra el propi *statu quo* sense disposar, precisament per aquest motiu, de la legitimitat que aquest atorga en molts altres casos d'exercici de violència.

Llavors, considerant que la definició de violència, com la de qualsevol altre concepte, no és neutral sinó que està fortament marcada per les necessitats i els desitjos de qui

es situa en els espais de poder, Barbara Biglia proposa que hauríem de començar a distingir entre els *actes violents* i les *relacions violentes* marcades per abusos de poder. Si els primers utilitzen la violència com a tècnica, exempta de connotacions positives o negatives a priori; les segones es basen en una situació de desigualtat i d'abús de poder normalitzada, com en el cas de les relacions de gènere (2007:31). És en aquest sentit que podem llegir, també, les relacions violentes que es van establir al llarg del franquisme entre les guanyadores i les perdedores de la Guerra Civil, entre les que tenen i les que no tenen poder, entre les dominadores i les dominades.

D'altra banda, són precisament aquestes relacions de desigualtat de gènere estructurals les que analitza Bourdieu (2000) a *La dominación masculina* a través del concepte de violència simbòlica, on no es distingeix l'abús de poder de l'ús del poder, doncs aquesta violència es troba inscrita en la pròpia percepció cognitiva.

La violència té diversos rostres, segons Galtung (2005) la violència directa, la cultural i l'estructural interaccionen i es realimenten entre elles. L'anàlisi no pot deixar de banda la violència estructural i la violència cultural, ja que constitueixen la base de la violència directa. És per aquest motiu que ens interessa, per entendre el procés de posicionament d'aquestes dones, observar el context de violència estructural que constituïa l'essència i el manteniment del règim franquista i, més concretament, observar les violències de gènere, entenent-les, tal i com planteja Biglia (2007), com constitutives i al mateix temps producte d'un marc de relacions de poder generitzades,

com quelcom inherent a l'organització social heteropatriarcal.

Tenint en compte el fet que cadascun dels components polític-cultural, formal normatiu, i estructural, influeix en els altres dos i, alhora, és influït per ells (Facio, 1996), no podem deixar d'analitzar el marc legal que travessava i modelava la vida de les dones de l'època estudiada.

Des de principis del segle XX diversos moviments jurídics com el realisme jurídic nord-americà i l'Antropologia jurídica introdueixen la idea d'estudiar el dret com un fenomen social més, especialment de la mà de Karl Llewellyn, Jerome Frank, Chipman Gray. En l'actualitat, un dels moviments més destacats en aquesta línia és el feminisme jurídic. El feminisme ha abordat les estructures jurídiques de la modernitat amb una nova comprensió del que significa <drets>, i ha descentrat el dret, generant un nou focus que no és la norma jurídica sinó les relacions socials (Bodelón, 2009:95). Així hem vist emergir, sobretot a partir dels anys vuitanta, un conjunt de teories jurídiques feministes que analitzen i qüestionen aquestes relacions posant l'èmfasi en 'la dona' com a subjecte de drets. Moltes autores com Encarna Bodelón, Elisabet Almeda, Maria Luisa Vallés, Tamar Pitch, Noelia Igareda o Alda Facio, entre d'altres, vénen realitzant des de fa anys una anàlisi crítica feminista del dret des de diferents àmbits (criminologia, sociologia del dret...) i han denunciat l'androcentrisme del sistema jurídic-legislatiu, tant en la redacció de les lleis -doncs el model que s'agafa com a subjecte universal és un home (blanc i de classe mitja-alta)-, com en la seva interpretació i aplicació; així com la discriminació i violència que d'aquest es deriven i com són exercides cap a les dones.

Més enllà, és ben coneguda la història de construccions de la feminitat que, al llarg dels segles, han basculat des de la <histèria> de les dones, com a essència d'allò femení a partir de la emocionalitat, la irracionalitat, la teatralitat i el <nerviosisme>; fins al seu revers de maldat, perversió i càlcul, producte de la mateixa mistificació de qualitats seductores o de sexualitats perilloses[17]. En definitiva, la construcció de psicologies (Cabruja, 2009) en relació als nostres cossos, la seva capacitat de procreació, el seu cicle vital i les nostres sexualitats, que creen una cultura de la feminitat naturalment associada amb la passivitat, la maternitat, l'emocionalitat, la vulnerabilitat i el pacifisme. Pel que analitzaré també la violència cultural que marca quins són els camins a seguir per les dones així com el càstig de les transgressions.

1.4. Transacció, silenci i anonimat

ERA MOLT GROS EL QUE PASSAVA I NO ES DEIA.

Marcy

He decidit utilitzar el terme Transacció democràtica[18] per referir-me a l'anomenada <Transició espanyola> o <Transició Democràtica>, com un mode de posar en evi-

17 La construcció típica del gènere en els segles XVIII-XIX que es basa en la visceralitat femenina en contraposició a la raó masculina.

18 A l'Estat Espanyol, ja des de la Revolució de setembre de 1868 coneguda com la "Gloriosa", es parla de "Transacciones egoístas" en suposats canvis revolucionaris (Cf. Anuario Republicano Federal, 1871).

dència que el període del qual estem parlant no va ser pas un trànsit tranquil i lògic d'una dictadura feixista a un estat de dret democràtic, com manté el discurs oficial, sinó que es va tractar d'un xoc de forces de poder en uns anys molt convulsos de lluita, negociació i repressió, i en els quals es continuà vessant sang fins molt més tard que la mort del dictador.[19]

Aquest terme va ser utilitzat per primer cop l'any 1995 en una publicació del Colectivo Etcétera, com a títol del recull de textos d'anàlisis *Transición a la modernidad y transacción democrática: (de la dictadura franquista a la democracia)* per incitar una discussió més àmplia en relació a la situació estancada a la que s'havia arribat i en com aquesta podia modificar-se, des d'un posicionament que entenc encara vigent a dia d'avui: <*Al final del franquismo y durante los años de su adaptación al nuevo orden democrático actual, participamos en un proceso de crítica social al socaire de unas ideas y de una actividad que nos envolvían y que, a la vez, modificábamos. Hoy estamos al margen, sin quererlo; no por posicionamiento, como alternativa, sino*

19 Cal apuntar que si bé no hi ha un acord entre historiadores i altres autores en relació a la delimitació d'aquest període, doncs hi ha qui el situa entre la mort del dictador el novembre de 1975 i l'aprovació de la Constitució el desembre de 1978, i hi ha qui li atribueix un període més llarg iniciant-se el 1973 amb l'assassinat de Carrero Blanco fins el 1981 o fins i tot fins el 1983, que és quan es desarticulen els darrers Grups Autònoms. Personalment no m'he dedicat a delimitar el període d'una manera exacta perquè, com l'objectiu era recollir els testimonis de l'experiència de les dones per construir relats de vida per al posterior anàlisi, aquests s'inicien molt abans de la transacció al fixar-se amb la construcció de la persona i les motivacions que les porten a la lluita, i s'acaben també més tard, per tal de veure amb perspectiva aquest període.

como resultado de todo aquel proceso. Incómodos en esta marginalidad quisiéramos mejor entenderla y entender el proceso que a ella nos ha llevado: ver donde estamos y cómo podríamos modificarlo.>

Aquesta denominació fou recollida i popularitzada per Xavier Cañadas (2000) en el seu diari de presó *Entremuros. Las Prisiones en la Transacción Democrática* i va ser també utilitzada posteriorment per Joni D. (2013) en la seva recent obra sobre els grups autònoms armats *Grups Autònoms. Una crònica armada de la Transacció democràtica*. Aquest concepte és alhora utilitzat per algunes de les meves interlocutores i beu de la idea, sostinguda també per l'historiador Bernat Muniesa a la seva obra en dos volums *Dictadura y transición: la España lampedusiana* (2005), que el procés que es produí no fou una transició sinó una transacció, un canvi de mans del poder iniciat en el fet golpista de 1936, i refermat en una dictadura de prop de quaranta anys de durada: <*Como el personaje célebre de Lampedusa, el régimen ha comprendido que "es preciso que algunas cosas cambien para que todo siga como está". Ha perdido dramatismo pero ha ganado astucia.*> Galeano (1967:34).

Així, es produí un canvi de mans, amb la successió de Franco per part del Rei Joan Carles de Borbó, i d'imatge d'un sistema de poder, però, que no va patir un canvi substancial; doncs ni tan sols es produí una depuració real dels membres que ocupaven els càrrecs clau en l'estructura governamental[20], tot i que sí van canviar les no-

---

20 Van ser tan pocs els casos que són anecdòtics, com exemplifica el llibre d'Antoni Batista (2010) *La carta: historia de un comisario franquista* que explica un d'aquests casos: la història del comissari franquista Juan Creix, un convençut franquista que fou el terror de la

menclatures institucionals[21] i algunes persones de lloc. El marc legal que va permetre mantenir en actiu els mateixos polítics, jutges, militars i policies, i que alhora no poguessin ser jutjats per la violència exercida durant la dictadura, fou la Llei d'Amnistia de 1977[22].

El procés fou sustentat, alhora, pel *mite de la transició*, el qual plantejava que el franquisme va evolucionar cap a formes representatives (democràcia parlamentària) sense traumes ni sobresalts significatius, sense violència i sota una moderada pressió popular. Quan, en realitat, l'anomenada transició no fou un procés pacífic en absolut, sinó un moment històric de violència extrema, com mostra Mariano Sánchez (2010) a *La transición sangrienta. Una historia violenta del proceso democrático en España (1975-1983)*, arribant a comptabilitzar 591 víctimes per violència política[23].

---

dissidència durant molts anys a Barcelona i que, malgrat havia estat reconegut com un dels millors servidors del règim, amb l'arribada de la transacció fou expedientat i relegat a signar passaports a la Jonquera. Enfonsat i perplex front aquesta situació, li escriu una carta al ministre de l'Interior demanant explicacions.

21 Per exemple, el 1977 el TOP (Tribunal d'Ordre Públic) es convertí en l'Audiència Nacional.

22 Ley 46/1977 de 15 de octubre, de Amnistia.

23 En paraules de Herbert Nieburg, la violencia política és definida com: <*el conjunto de los actos de desorganización y destrucción y las lesiones cuyo objetivo, elección de blancos o de víctimas, circunstancias, ejecución y/o efectos adquieren un significado político, es decir, tienden a modificar el comportamiento ajeno en una situación de negociación con repercusiones en el sistema social*> (Sánchez; 2010:17).

Per altra banda, aquest mite cau a terra en aquest suposat consens general per part de la població. Hi havia una part de la població que veia una farsa, una comèdia en la que la democràcia es representava però no es vivia realment, mentre la població que acceptava aquesta idea de consens i, per tant, que el procés viscut era una transició cap a la democràcia malgrat la renúncia a segons quins principis com a mal menor, i aquells polítics electes i els càrrecs que en depenien, els subvencionats i pressupostats, que vivien força bé i estenien la propaganda del canvi democràtic. A grans trets es perfilaren en dues vies: la d'aprofundir en una democràcia real a través de la participació del joc parlamentari i les institucions de l'Estat o seguir lluitant contra la dictadura davant del fracàs de la primera via.

D'altra banda, el xantatge golpista[24] és un element de força que sobrevola tot el procés de la transacció; i l'època que representa que genera la democràcia vol perpetuar la diferència entre l'extrema esquerra, totalment demonitzada, i l'extrema dreta, molt més simpàtica a la causa de la mateixa "democràcia espanyola" pel que es legalitzen partits polítics com Fuerza Nueva[25].

---

24 Com queda en evidència en els seus relats, vàries de les dones incloses a aquest treball (Connie, Nell i Joyce) visqueren amb angoixa l'intent de cop d'Estat del 23F; es posaren alerta per veure què passava i sortir corrents del país si el cop triomfava.

25 La cultura de la transició va permetre que les idees i membres de partits com aquest arrelessin a la societat i ocupessin diversos llocs de responsabilitat que encara avui dia molts dels seus membres mantenen. L'ideari de Fuerza Nueva roman en varis partits de l'espectre nacional, amb més o menys vehemència i reconeixement.

Aquest fenomen de transformació de la dictadura en un sistema parlamentari des del mateix poder, sense escletxes aparents, responsabilitats ni depuracions respecte a l'etapa anterior, fou objecte de lloances i assenyalat com a exemple en el context internacional, malgrat que en cap moment es nombraren comissions de la veritat i la reconciliació (que sí han tingut lloc a Sudàfrica, Ruanda o Perú, per exemple) que poguessin treballar en la restauració de la justícia i la reparació de quaranta anys sagnants. Encara avui dia, ens trobem en una situació on les entitats que fan apologia de la dictadura franquista no només existeixen sinó que reben subvencions de l'Estat[26], la llei de Memòria Històrica és completament inoperant i ens trobem sense cap intent efectiu de caminar en aquesta línia[27].

Finalment, comentar que la manca de referents en relació a la història dels grups autònoms i el seu entorn pot

26 Com posà de manifest el diari Directa en un article del 5 de juny de 2013 (núm.320). El govern espanyol, tant en mans del PSOE com del PP, no ha deixat de subvencionar *la Hermandad de la División Azul* (que aplega veterans i nostàlgics de les tropes espanyoles que van lluitar al costat de l'exèrcit nazi a la Segona Guerra Mundial) des del 2000, que rebé prop de 90.000€ com a associació "sociocultural". També la *Fundación Francisco Franco* rebé 150.000€ en subvencions del govern durant la legislatura d'Aznar (2000-2004) i Mariano Rajoy va destinar el 2013 280.000€ a restaurar la Basílica del Valle de los Caídos on hi ha el mausoleu del dictador, en plena "crisi econòmica".

27 Actualment, el govern del Partit Popular l'ha deixat sense pressupost i ha tancat l'oficina d'atenció a les víctimes de Madrid. D'altra banda la pressió popular de determinats sectors socials ha fet que la denúncia dels crims del franquisme s'hagi posat en marxa a l'Argentina, davant la impossibilitat de fer-ho aquí.

venir donada, precisament, perquè la situació política i, per tant, social contra la que lluitaven les integrants dels grups autònoms no està superada, sinó que segueix vigent. Si els llibres que parlen de les maquis es van començar a editar quan es va acabar el franquisme, el silenci que pesa sobre els grups autònoms es deu a que van lluitar contra el sistema que encara vivim, i les persones que hi van participar, són reticents a explicar-ho mentre segueixin al poder les mateixes forces que les van reprimir durament.

Tot i que a algunes dones no els hi importava identificar-se a l'hora de donar el seu testimoni pel treball, la majoria de les dones entrevistades desitjaven mantenir-se en l'anonimat, bàsicament per dues raons: creuen que parlar d'això perjudicaria la seva vida actual, doncs els prejudicis de la gent podrien fer que a partir de llavors se les veiés de manera diferent i, per tant, això podria tenir algun tipus de conseqüències, per exemple al lloc on treballen o on viuen; veient la deriva política actual que els hi recorda cada cop més la dictadura contra la que lluitaren, prefereixen no sortir a la llum.

Llavors, per mantenir l'anonimat de les meves interlocutores i protagonistes d'aquest treball, he decidit utilitzar com a pseudònims noms propis de protagonistes dels relats d'Alice Munro a *Demasiada Felicidad* (2013), pel fet que són noms anglosaxons que no tenen cap tipus de correlació amb l'origen de les dones protagonistes ni cap tipus de semblança lingüística o sonora. Defugint de l'elecció de pseudònims coherents amb la identitat de les dones, aquesta denominació vol fer palesa la falsedat del propi nom en cada ocasió en que sigui llegit, perquè les lectores no s'oblidin en cap moment de la màscara sota

la qual han d'aparèixer aquestes dones, ni dels motius que, avui en dia, fan que així sigui, més enllà dels requeriments ètics que l'antropologia planteja per les seves subjectes d'estudi.

2. METODOLOGIA

> Puesto que la experiencia humana es concreta,
> es experiencia de las contradicciones,
> de las incertidumbres de la lucha,
> de la praxis de la historia;
> tomarla en serio es situarse
> en posición de captar no sólo
> las relaciones sociales
> (socioestructurales y sociosimbólicas)
> sinó igualmente su dinámica o, mejor dicho,
> su dialéctica.
>
> Bertaux (1993:171)

A part de les idees exposades en el marc teòric i en relació a la hipòtesi principal de la investigació, la metodologia seguida per a la realització del treball no ha estat dibuixada i estructurada de manera exacta des de l'inici, doncs en aquell moment només sabia que volia recollir els testimonis de dones que haguessin participat en els grups autònoms per poder conèixer la seva experiència viscuda com a dones. Més aviat ha sigut quelcom que s'ha anat perfilant d'una manera espontània, seguint les portes que s'obrien a cada pas.

Diguem que d'una banda perquè em seduïa la idea i, per l'altra, perquè no podia fer-ho d'una altra manera, em vaig endinsar en un mar desconegut en el que quasi bé no sabia nedar, amb la il·lusió que si començava a preguntar i em deixava endur per la corrent, amb les grans ulleres posades, arribaria a algun port.

Amb la idea inicial de fer un recull d'històries de vida, he centrat més el treball en els relats de la pròpia experiència de les dones amb les que he pogut parlar, que en

reconstruir el context històric del moment o com va ser exactament l'acció dels Grups Autònoms. Com que no sóc historiadora ni coneixia bé els fets de l'època de la transacció, motiu pel qual em vaig decantar per aquesta recerca, he preferit treballar en tractar de construir un calidoscopi amb diferents relats de vida que, a través de les diferents mirades d'aquestes dones, ens mostri la imatge d'una època amb les seves opressions i resistències.

2.1. Oralitat, memòria i memòria col·lectiva

En un tiempo y en una sociedad
en que todo debe estar escrito,
y donde tenemos la necesidad de escribir
para recordar,
olvidamos la importancia que tiene
la oralidad en nuestra cotidianidad,
aquella que forja la memoria y refuerza
la cultura diariamente.

Marta Ruiz (2013:31)

Com he comentat a la introducció, enfocar el treball des de la recollida dels testimonis de dones que no han tingut un lloc des del qual enunciar el seu discurs o la reflexió de les seves vivències, implica una voluntat de reconeixement de les violències que els hi ha tocat patir però sobretot de la seva lluita i de les resistències que intentaren, i de la seva contribució a la història. Crec que és necessària la construcció d'una memòria individual per part d'aquestes dones per tal que pugui ser incorporada a una memòria col·lectiva d'un període i d'unes lluites concretes, per poder acostar-nos millor als fets i cons-

truir, alhora, imaginaris en els que les dones no estiguem excloses.

Moltes voltes s'ha donat des de les ciències socials en relació al concepte de *memòria i memòria col·lectiva*, essent Maurice Halbawchs el primer en plantejar àmpliament el concepte de memòria col·lectiva i el seu anàlisi com a objecte d'estudi durant la primera meitat del segle XX (Ruiz, 2013:18). Moltes antropòlogues i sociòlogues l'han pres com a punt de partida per continuar replantejant aquelles reflexions. La memòria vindria a ser un mode de selecció del passat que té com a base el record d'allò viscut per tal de transmetre-ho socialment, pel que es recorden els temes de més fàcil comunicació social segons el context social de cadascú.

En canvi Holtzmamn (2000), entén la memòria com un conjunt de records privats, personals i individuals, que es manifesten públicament, es modifiquen socialment i es reincorporen per donar forma a una memòria col·lectiva i a un imaginari comú. I afirma que el passat és incorporat, repensat, re-cridat, per construir un imaginari col·lectiu present i evidenciar uns processos socials viscuts (Holtzman a Ruiz, 2013:18).

Com mostra Erice al llarg de la seva obra *Guerras de la memoria y fantasmas del pasado*, l'elaboració d'una memòria comporta parlar de visions del passat compartides que acaben adquirint un sentit de col·lectivitat i de ser comunes (2009:375). Segons Ricoeur (2000), la memòria és exercitada, a més, per comprendre el present i imaginar el futur a través d'una concepció del passat, alhora mítica i validada històricament. Aquest procés, diu Ricoeur, es fa recordant i oblidant alhora, doncs el procés de

selecció de la memòria descarta, per força, una part de la informació. L'oblit i les seves conseqüències són emfatitzades per Augé com un procés social en l'obra *Las formas del Olvido* (1998), subratllant que calen ser com a mínim dos per oblidar.

Ens acostem així a l'objecte d'estudi a través d'una lectura del passat generada a partir d'un imaginari elaborat també en el present; doncs és a través de l'elaboració constant de la memòria com pot mostrar-se, no només la vivència d'una època canviant, sinó també la construcció d'una identitat històrica: <*[El testigo] da forma y sentido a su vida, y por tanto, construye identidad; al considerar que sus remembranzas personales tienen valor en la esfera colectiva, compite en ésta con el discurso histórico, especialmente ante el gran público*> (Todorov, a Erice, 2009:105)

D'altra banda, la memòria (o l'absència d'una part concreta d'aquesta) constitueix actualment un lloc on es dirimeix i resideix el poder, pel que els governs s'han apropiat d'elles i s'han erigit com a gestors de la memòria. És per això que hem de tenir en compte que les memòries col·lectives compten, almenys, amb dos nivells diferents: el construït des de dalt pels poders establerts i les –sovint resistents o alternatives– dels petits grups (Erice, 2009:375).

És en aquest mateix sentit que Joutard afirma que la rellevància de la investigació oral: <*en el caso de los sucesos más trágicos y más dramáticos de nuestra historia contemporánea (pienso, evidentemente en las violencias extremas del siglo XX, la shoah, el gulag, las dictaduras y los genocidios recientes), en definitiva sólo la fuerza de la memoria de los salvados permite narrar y comprender lo indicible, lo incomprensible. Se trata de un terreno que, con su dureza y su inhu-*

manidad, impone la investigación oral, en la medida en que lo escrito refleja el punto de vista de los opresores, más aún que en otras situacions menos extremas> (Joutard, 2007:121). I defensa la necessitat que s'historitzin les memòries, com un antídot contra la *memòria orgullosa* -aquella memòria dominant i plena de certeses, que presenta una visió del món perfectament organitzada, que té resposta per a tot (Joutard,2007:117)- instrumentalitzada i al servei d'identitats assassines, ja que són les negacionistes de les tortures, les desaparicions i els genocidis les que no tenen interès en que s'historitzin les memòries i es recolzen en el concepte de relativisme.

Al llarg del treball de camp, en canvi, m'he trobat amb el que l'autor denomina *memòria modesta*, la memòria d'aquelles a qui s'ha de convèncer primer de que són actrius de la història tan autoritzades com 'el notable' o 'el savi', i que sense la intervenció de l'entrevistadora no haurien parlat mai. Evidentment, no perquè no tinguin res important a dir, sinó perquè no estan acostumades a que se'ls hi pregunti ni valori la seva experiència en relació als Grups Autònoms, des del punt de vista general que els associa a l'univers masculí. El fet que jo estigués interessada en el que succeí en aquell període, en el que visqueren i en que ho expliquessin elles com a protagonistes, provocà una major concessió de validesa i legitimació de les seves experiències, que els hi va permetre desplegar el seu discurs.

Penso que és necessari, doncs, que ens plantegem qui és que té (o ha tingut) la paraula, qui té l'escriptura o les eines de difusió del seu discurs, i també qui té el reconeixement per parlar, i qui no. Doncs entenc que aquestes

dones no tenien un espai des d'on enunciar el seu discurs dins d'un sistema de forces que privilegia, primer, la construcció de la memòria per part dels poderosos (i els vencedors, tant en el cas de la guerra civil com de la transacció) per sobre de la de les dissidents, i segon, de l'autoritat masculina per sobre de la femenina.

2.2. El mètode biogràfic

Las biografías son la materia prima esencial para una historia <que llega de abajo>.
Ferrarotti (1995:130)

Si busquem un nom per a designar la metodologia utilitzada en la present recerca, trobarem que ha estat la recollida de *relats biogràfics paral·lels*. Aquesta, emmarcada dins el mètode biogràfic, consisteix bàsicament en la realització d'entrevistes a diferents persones en relació a una mateixa temàtica.

Partint de la diferenciació teòrica que s'ha fet entre història de vida i relat de vida, la segona designa, segons Denzin, la història d'una vida tal com la conta la persona que l'ha viscut (Denzin, 1970 a Bertaux, 1993:151), i es distingeix de la història de vida en tant que no pretén construir un estudi de cas referit a una persona concreta i seguint un ordre cronològic (Pujadas, 1992:13), sinó que consisteix en l'obtenció de fragments de vida, defugint del que Bourdieu ha identificat com *il·lusió biogràfica* (Bourdieu, 1997). Així, cal recordar que no es pot esperar en la narració un fil conductor que parteix d'un origen i arriba a un final concret amb la mateixa intensitat i ritme

sense estímuls que l'alterin, ja sigui en el moment concret de l'entrevista com al llarg de la vida de la interlocutora.

Tant la Història Oral, com l'Antropologia Social i la Sociologia, han utilitzat aquest mètode per 'donar veu' a aquells sectors socials oblidats i invisibles per la Història positivista (classes populars, pagesia i dones, principalment). Aquest plantejament permet parlar d'una Història feta des de baix, corrent que impulsà més representativament dins la Història Paul Thompson, i que ha tingut una especial importància dins l'Antropologia.

Bertaux (1977, 1993) ha defensat la construcció progressiva d'una nova pràctica sociològica mitjançant l'adopció no d'una nova tècnica, sinó d'una perspectiva que permetria reconciliar, a la fi, l'observació i la reflexió; d'aquí el terme *perspectiva biogràfica*. I recorda que, com s'apunta a la cita de la capçalera, els relats de vida ens interessen precisament perquè són el pretext per descriure un univers social desconegut i que, per tal motiu, un cop adquirida la postura autobiogràfica ha de transformar-se en mirada etnogràfica (1993:167), doncs l'objectiu no és mirar a la pròpia narradora, sinó a través dels seus ulls mirar el món, o essent més precisa, el seu món: <*Si los relatos de vida (y, claro está, las autobiografias) nos interesan, no es porque sean historias personales (con las que no tenemos nada que hacer)*[28]*, sino porque estas historias* <*personales*> *no son sino el pretexto para describir un universo social desconocido.*> (Bertaux, 1993:167)

Anant més enllà d'aquest objectiu, i tenint molt present la tan repetida consigna del moviment lo personal és polític, discrepo amb Bertaux en la idea que les his-

28 El subratllat és meu.

tòries personals no ens interessen sinó com a mitjà. És evident que m'interessen i em serveixen per a conèixer el seu món, però penso que especialment en aquest cas són rellevants en sí mateixes les pròpies històries de vida d'aquestes dones, si tenim en compte que des del moment en què s'ha posat en qüestió que aquestes dones existissin i participessin d'unes activitats i fets concrets, escoltar la seva història és una primera manera, i essencial, de desmuntar aquest prejudici. En aquest sentit penso que, com proposen Barranquero i Prieto (2003), cal provocar <*la recuperación de las experiencias y percepciones de las "invisibles", lo que permite una reinterpretación de verdades historiográficas asumidas*> (Ruiz, 2013:31).

No abordaré aquí les objeccions que se li han fet a aquest mètode ja que tenen a veure bàsicament amb el qüestionament de la seva objectivitat, doncs crec que la meva postura al respecte deu haver quedat clara a l'apartat del marc teòric en relació a la construcció del coneixement i els coneixements situats.

Evidentment, he tractat de contextualitzar i entendre el marc dels fets que se'm relataven, mitjançant tota la bibliografia i articles que he trobat a Internet sobre els Grups Autònoms amb els que elles tenien relació, que és poc extensa, complementada amb bibliografia i documentals sobre el moviment obrer autònom i el moviment llibertari, així com amb obres d'història crítica de la transició/transacció, la legislació franquista i algunes modificacions produïdes en els anys immediatament posteriors. Aquesta mescla, m'ha ajudat a conèixer el context en el que troben els motius i també l'espai de la seva acció política. D'altra banda, no he anat a buscar les

fonts historiogràfiques i documentals de les accions realitzades pels grups autònoms i la seva repressió pels cossos policials, sinó que he aprofitat la feina feta per Joni D. (2013) al respecte.

Més enllà de la dialèctica entre relats i context, és important també tenir en compte la dialèctica entre l'antropòloga i les seves interlocutores, així com també entre el procés de recerca i el camp, observant quines dinàmiques s'estableixen entre una mateixa i les interlocutores i quins processos desencadena aquesta relació[29].

Finalment, i com he dit a la introducció, s'ha de tenir en compte que al no trobar-me en el punt final de la recerca, no estic en condicions d'extreure unes conclusions sòlides i generalitzables, només puc parlar de les experiències de les dones entrevistades i de si aquestes són compartides o no entre elles. En aquest sentit, sento que no he arribat en absolut al *punt de saturació* del que parla Bertaux (1976 i 1993), el qual no es troba en la superació

---

29 *<El observador está radicalmente implicado en esta búsqueda, que pertenece al campo de objetos bajo su investigación. Este campo, lejos de ser pasivo, modifica continuamente su comportamiento de acuerdo con el comportamiento del observador. Este proceso de retroalimentación circular convierte cualquier presunción de conocimiento objetivo en algo simplemente ridículo. El conocimiento no tiene al <otro> como objeto suyo; por el contrario, debería tener como su objeto la interacción inextricable y absolutamente recíproca entre el observador y lo observado. De ese modo resultará un conocimiento mutuamente ampliado que tiene sus raíces en la intersubjetividad de la interacción; un conocimiento de lo más profundo y objetivo como éste llega a ser íntegra e íntimamente subjetivo. El precio que el observador tiene que pagar por un más preciso y agudo conocimiento científico de su objeto será el ser recíprocamente conocido por este último. El conocimiento se convierte, entonces, en aquello que la metodología sociológica siempre ha querido evitar: en un riesgo.>*
(Ferrarotti, 1993:122).

d'un número concret d'entrevistes sinó en la impressió de la investigadora o el seu equip de no aprendre ja res nou en relació a l'objecte sociològic de la investigació i que indica, segons ell, la seguretat de la validesa de les conclusions. Al contrari, veig encara molt camí davant meu per recórrer.

2.3. Apunts sobre el treball de camp

Llavors tu voldries fer una investigació
de perquè no contaven les dones
en aquells moments i arribar a una hipòtesis...
i que les dones hi eren però
hi eren d'una altra manera,
que hi han dos històries,
hi ha una història no explicada,
seria una història paral·lela.

Laurie

El treball de camp ha consistit bàsicament en la realització d'entrevistes en profunditat, en un exercici d'observació participant dels actes relacionats amb el tema i en la redacció d'un diari de camp.

En conjunt he entrevistat a tretze dones que participaren o tingueren una relació de simpatia i col·laboració amb Grups Autònoms de l'estat espanyol a Catalunya, Madrid i també a l'exili, i que van néixer entre 1943 i 1956. He focalitzat el treball en els testimonis de les dones que la seva experiència transcorre principalment en territori català, deixant per a una altra ocasió la comparativa de testimonis entre Catalunya i Madrid, o la resta de l'estat espanyol, per qüestions de temps i recursos.

De les nou dones que protagonitzen el treball[30], totes han nascut a Catalunya menys una que va néixer a Madrid, i una d'elles ha viscut la major part de la seva vida a França, doncs la seva família s'hagué d'exiliar. La ideologia i la classe social de les famílies de les quals provenen és diversa, i totes menys una s'identifiquen o s'identificaven en aquells moments com a llibertàries. El ventall d'experiències i vivències d'aquestes dones és molt ampli, i radicalment diferenciat en la infantesa entre les que van viure una infantesa feliç i amb força llibertat en famílies de classe mitjana i altres que van passar per situacions radicalment diferents com orfenats, presons de menors (*preventorios*) o l'exili.

La primera dificultat i la més important a l'hora de trobar i contactar amb les potencials interlocutores ve donada pel fet de treballar amb població oculta, degut a la clandestinitat de l'acció dels grups i a la gran repressió rebuda per aquestes persones. Afortunadament vaig tenir l'ajuda de Joni D., estudiós del tema, i els seus contactes, que ha sigut el primer i principal canal; però també he arribat a moltes d'elles per vies diverses i, en alguns casos, atzaroses, com amigues que et parlen de conegudes o de la germana del seu company de pis perquè sap que va estar a la presó, o una antiga cap que et contacta amb una clienta, etc.; i finalment interlocutores que et refereixen o, en alguns casos, et donen el contacte d'altres dones[31]. Llavors això, juntament amb la discreció o, fins i tot, el

30 Amb dues no he tingut temps o oportunitat d'aprofundiment suficient per a realitzar el relat de vida, però incloc els seus testimonis per il·lustrar temes concrets.

31 Cal tenir en compte que això no és senzill doncs a més de que han passat molts anys, n'hi ha moltes que no s'han tornat a veure, no han

secretisme envers el tema, feia que la majoria de vegades anés a les entrevistes sense saber qui era la persona a qui anava a veure o quina relació tenia amb els GGAA[32].

La segona dificultat radicava en el propi fet que les persones identificades volguessin parlar, doncs no totes han volgut. A més, quasi totes no havien parlat mai del tema o ho havien fet només puntualment amb algú amb qui mantenen una relació d'intimitat (parella, filles) i el fet que jo fos una persona desconeguda no ajuda. D'altra banda, a l'hora de realitzar el contacte la primera reacció de totes elles sempre ha estat d'inseguretat en relació a la seva idoneïtat; el primer que em deien era: '*no sé si podré ajudar-te...*', '*no sé si et servirà el meu testimoni...*'. Tot i així, que jo em mostrés interessada en el seu relat, fos quina fos la seva implicació o postura respecte als GGAA, que aquest es recollís de manera anònima i que l'objectiu de la trobada fos realitzar una recerca en l'àmbit universitari ha estat una carta de presentació que ha ajudat a que decidissin participar-hi.

Les entrevistes foren enregistrades amb el seu consentiment mitjançant gravacions de veu i van tenir lloc a diferents punts de la geografia catalana, principalment a Barcelona i Madrid entre novembre de 2013 i juliol

mantingut el contacte o, fins i tot, que no sabien ni el nom complet d'altres companyes.

32 D'entrada, el no tenir aquesta información feia que intentés posar-me en contacte amb totes les dones de les que em parlaven per veure si tenien el "perfil" que buscava. En molts casos, se'm derivava cap a militants comunistes, que he descartat.

de 2014. Aquestes foren realitzades individualment[33] en espais diversos com cafeteries, biblioteques o cases particulars[34]; i consistien en entrevistes en profunditat semiestructurades força llargues, en les que jo feia preguntes obertes en torn a quina era la seva relació amb els Grups Autònoms, el procés personal i els motius pels quals hi havien arribat, com eren les relacions dins els grups o com veien els fets actualment; i on l'únic requeriment explícit era la petició de que, en la mesura del possible, intentessin seguir un fil cronològic en el seu relat.

Sovint aquesta petició, a la pràctica, era complicada de dur a terme doncs set de les nou dones no havien realitzat mai aquesta narració a petició d'altri, i els seus relats eren caòtics, amb buits i oblits referits a fets concrets i dates, o amb l'ordre en el qual s'havien produït; i en algun cas fins i tot he trobat contradiccions entre la primera entrevista i la segona, i he hagut d'abordar-ho en una tercera per esbrinar quina és la versió que la pròpia dona creu més fidedigna i perquè. Entenc que, a part de la llunyania dels fets, això és degut a l'absència d'un relat prèviament construït i una 'memòria absent', si es que es pot

33 Menys en una ocasió en què es tractà d'una entrevista col·lectiva amb quatre persones a un bar de Madrid, una experiència curiosa on la informació rebuda és força caòtica i difícil de concretar, i que per aquest motiu no incloc en el treball.

34 He tingut força dificultats a l'hora de transcriure les entrevistes per aquest motiu doncs el so de la gravació en llocs públics on hi havia soroll era de mala qualitat. El motiu de realitzar les entrevistes en aquests espais es devia a la meva disposició inicial d'adaptar-me al lloc on elles em citaven i a la seva disponibilitat horària i geogràfica al màxim, però en la mesura que tenia marge per triar o més confiança amb elles vaig tractar de realitzar-les en llocs silenciosos i més íntims.

dir així, pel que calia anar estirant dels records difosos per construir-la. És per aquest motiu que crec que l'advertència sobre la il·lusió biogràfica que fa Bourdieu no és especialment rellevant, doncs encara no hi havia pogut haver un procés de construcció conscient d'una història lògica, enllaçada harmoniosament i amb un sentit últim que la pròpia persona li hagi volgut donar o una idealització d'uns fets que es contemplen des de la distància i que s'exhibeixen a altri, sinó mes aviat el contrari.

D'altra banda, en cap moment els hi he preguntat sobre quina fou la seva activitat concreta dins els grups ni sobre experiències doloroses com tortures o situacions traumàtiques que hagin pogut viure, tot i que moltes me n'han parlat a mesura que la confiança creixia.

Malgrat les reticències inicials d'algunes, la majoria s'han mostrat molt disposades a parlar. Tant l'aprofundiment en la seva experiència personal com el número d'entrevistes ha vingut marcada per la seva disposició al respecte. Amb la majoria de casos ens hem trobat una vegada, però s'ha establert amb tres d'elles una relació més propera, extensa i continuada en el temps que arriba fins tres llargues entrevistes i converses posteriors.

La conversa amb elles, així com la capacitat de contrastar entre elles algunes de les informacions que em donaven, s'ha anat enriquint al llarg del procés a mesura que creixia la confiança entre nosaltres, alhora que jo també tenia més seguretat i elements per parlar del tema. El fet de poder contrastar entre elles la informació que em donaven (com elements per a preguntar a les altres, veure si també ho veien de la mateixa manera o hi discrepaven, o veure si es tractava d'una experiència personal o més avi-

at generalitzada) ha sigut facilitat pel fet de realitzar les entrevistes en espais de temps diferenciats i intercalant unes interlocutores amb les altres.

Tot i que a vegades algunes pressuposaven que no estaria d'acord amb el seu punt de vista, suposo que per la diferència d'edat o que potser imaginaven que pel fet de fer aquest treball devia pensar d'una determinada manera, en general ens hem entès molt bé i l'experiència ha estat per a mi molt enriquidora i agradable.

Finalment, comentar que he intentat construir els relats de vida mantenint al màxim el punt de vista i el llenguatge de cadascuna d'elles, intentant no realitzar dins ells l'anàlisi i fer-lo ens els capítols posteriors i sense afegir-hi més informació que les notes al peu. D'altra banda, he hagut d'ometre dades i altra informació per mantenir l'anonimat de les protagonistes, sobretot en relació a la seva activitat més recent. I malgrat en molts casos es narren fets i reflexions que parlen per sí soles, he tractat en l'anàlisi veure-les des de fora, en una dialèctica entre les diferents experiències així com amb el moment històric en el que succeeixen, per parlar de les lògiques de les relacions socials que en aquells moments operaven i dels processos de construcció identitaris que s'articulen en aquest context.

3. APROXIMACIÓ AL FENOMEN DELS GRUPS AUTÒNOMS

La lucha en un principio era antifranquista,
después en la transacción para evitar que se torciera el camino, que se torció
pero bueno, para intentar aprovechar
el momento de la transacción
para hacer la revolución.

Ingrid

Segons Joni D. (2013), els Grups Autònoms van ser el paral·lelisme als anys 70 dels històrics grups d'afinitat anarquistes del primer terç del segle XX. Tot i les diferències particulars que presenten els dos models d'organització pel seu propi context històric, el fet comú en ambdós casos és el context repressiu que obligarà a optar per aquesta forma d'organització: la dictadura de Primo de Rivera i l'etapa del pistolerisme, en el primer cas, i la dictadura de Franco, en el segon.

Centrant el nostre focus d'interès en la dècada del 1970 i principalment en el context geogràfic de Catalunya, podem observar com hi havia grups autònoms armats i grups autònoms no armats, propagandístics. Al marge d'aquesta diferenciació, cal esmentar dues generacions de grups autònoms de lluita armada existents durant aquesta etapa. Els primers grups coneguts, com el MIL i l'OLLA, nascuts a la primera meitat dels anys setanta, eren la síntesi de formes d'acció espontàniament llibertàries de la joventut amb la ideologia marxista revolucionària heterodoxa que s'estenia pels centres de treball i les universitats de l'estat espanyol (D., 2013:20); i

mantenien una alta vinculació amb el moviment obrer, doncs pretenien ser, d'alguna manera, l'annex armat de les lluites obreres del moment. La segona fornada de grups ve marcada pel punt d'inflexió de la condemna a mort de Salvador Puig Antich, organitzant-se entorn a les accions de suport i solidaritat amb aquest. En el seu cas, continua existint un vincle amb les lluites obreres però el focus d'acció sobrepassa les mateixes, abastint un camp d'actuació que va més enllà.

En aquest sentit hem de tenir present els moviments contraculturals de l'època, els quals realitzen una acèrrima crítica al sistema capitalista i al model de societat nascut del mateix sistema. Les activistes d'aquests grups perseguien una transformació social radical, és a dir, l'objectiu no era només acabar amb la dictadura sinó que es buscava l'alliberament educatiu, religiós, sexual, cultural, laboral i polític. Aquest fet conduïa a una lluita més àmplia contra el capitalisme, la instauració borbònica i tot el sistema que s'estava edificant sobre la tomba de Franco, pel que la propaganda i les accions abastiren camps i institucions socials considerades repressives com el sistema educatiu, l'Església, l'exèrcit o les institucions totalitàries.

Aquests grups normalment es formaven entre amistats, per grups d'afinitat, doncs en aquell context de clandestinitat i repressió, un criteri bàsic de seguretat era la certesa clara que podies confiar amb la resta de persones. Les seves membres eren, majoritàriament, joves formades educativament però inexpertes en realitats com la clandestinitat, l'aprovisionament d'armes o l'autoorganització, i sense referències prèvies a les quals consultar, excepte

en comptades ocasions. Molts d'aquests grups no tenien ni nom, normalment perquè no en tenien necessitat al no donar-li importància al fet de presentar unes sigles darrere d'una acció[35]. Aquest fet ajudava a la seva seguretat i, alhora, despistava a la policia quan, després de les detencions, volien saber de quina organització eren. Un clar exemple d'això és l'habitual pràctica policial que enquadrava activistes detingudes en grups als que no pertanyien o sota noms suficientment genèrics, com en el cas de l'OLLA, de la qual la premsa va anunciar la seva desarticulació per part de la policia fins a tres cops diferents al llarg del 1974 (D., 2013:50-51).

El tipus d'accions que es realitzaven generalment es podrien dividir, per una banda, en les accions que servien per fer propaganda i donar a conèixer una determinada situació política (com la violència i la repressió feixista) o fer accions solidàries amb companyes represaliades o reclamar quelcom en aquest aspecte (l'indult de la pena

35 En canvi, en alguns casos i sobretot en el context francès, trobem la "creació" de grups que juguen amb el propi nom com una manera de vincular-lo amb l'acció concreta que es realitza en cada cas, i també com una forma de provocació amb un alt sentit de l'humor. És el cas del GAROT (Grup d'Acció Revolucionària Ocasionalment Terrorista) que tallà les mans i el cap a la figura del museu de cera de París del Príncep espanyol Juan Carlos de Borbón el 3 de novembre de 1973; el GALOP (Grup Autònom Llibertari Ocasionalment Apostador) que aturà una carrera de cavalls que es retransmetia en directe per televisió mitjançant el llançament de bengales o la reivindicació d'un atemptat explosiu al Museu de la Marina de París per part dels Mariners de Kronstadt en suport a la vaga de fam dels companys del GARI empresonats, el gener de 1974 (D., 2013:54-56).

de mort de Puig Antich, per exemple) com els '*salts*[36]'; els atemptats amb artefactes explosius a monuments feixistes, casernes de la guàrdia civil, palaus de justícia, oficines bancàries o als interessos d'empreses espanyoles tant a l'interior com a l'exterior (a diferents països europeus s'atemptà contra empreses com Iberia o el Banco Español de Crédito, per reclamar que no s'assassinés a Puig Antich o en solidaritat amb les preses polítiques). Per altra banda hi havia accions destinades a mantenir la seguretat dels grups i dels seus membres, com el pas de fronteres, intents de fuga o d'alliberament de companyes preses. I finalment trobem les accions que servien com a mitj[a per aconseguir recursos, tals com els atracaments a bancs, les expropiacions de multicopistes o materials per a l'edició i la falsificació de documents, així com materials explosius. Més enllà, molts grups o persones relacionades amb aquests també utilitzaven i/o prioritzaven altres medis per aconseguir recursos com la falsificació de xecs –en el cas d'una operació internacional d'intercanvi de xecs falsificats planificada a Itàlia però que es desenvolupà simultàniament a diversos països europeus (Països Baixos, Holanda, Suècia)[37]- o l'estafa –com la venta a

36 Com que les manifestacions estaven prohibides i eren fortament reprimides, es feien accions simultànies anomenades *salts* que consistien en irrompre sobtadament en algun espai públic tallant el trànsit, tirant fulls volants amb les reivindicacions, fent pintades o atacant objectius seleccionats per desaparèixer ràpidament del lloc dels fets, donant-se cita a un altre lloc, per a la realització d'una activitat semblant. Per a aquestes accions no es necessitava més que una vintena de persones i la mancança de cites públiques impedia la resposta policial.

37 Joni D. (2013:112) explica com la realització continuada d'aquell tipus d'acció va obligar a canviar tot el sistema de xecs de la banca

inversors estrangers d'apartaments inexistents a la costa mediterrània, a través d'un company empleat en una entitat bancària (D., 2013:130). El caràcter necessàriament clandestí de la seva acció política implicava també la necessitat d'accedir a determinat tipus de material legal de manera il·legal, com era el cas de l'expropiació de multicopistes per a poder realitzar elles mateixes els pamflets, textos o altre material propagandístic.

Hem de tenir en compte però, que tant els materials explosius com les armes eren bàsicament una eina per a la realització de determinades accions, per dur-les a terme o com a mitjà de 'protecció' (per sortir-ne airosos si la cosa no anava bé). És una constant la idea, en tots els testimonis, que es cuidava molt que no hi hagués víctimes humanes, ni mortes ni ferides[38]. De fet, només dos assassinats es van relacionar amb els Grups Autònoms i llibertaris durant els deu anys d'accions armades, iniciades a principis del 1974 fins a finals del 1983 (D., 2013:30).

---

postal francesa.

38 '*Se iba a por la pela pero la cosa era no cargarse a nadie*' (Marlene). '*Éramos buenísimos (...) nosotros la vida humana la respetábamos por encima de todo, la de cualquiera, eh? Jamás se nos hubiera pasado por la cabeza, por lo menos la gente con la que yo me movía, que nada de lo que hacíamos hiciera daño a nadie. Eran formas de protesta, y se la llama lucha armada por qué? Porqué había atracos a bancos, había algunos petardos en algunos sitios... pero siempre cuidando de que nunca le cayera a nadie, es que antes nos la jugábamos nosotros*' (Ingrid). '*Nosaltres en el nostre grup teníem molt clar que evitaríem sempre [atemptar o anar contra] les vides humanes. Això després ho vam tenir com a defensa quan vam entrar a la presó, de dir: <Nosaltres no hem matat mai, i no solament no hem matat mai sinó que mai no hem fet mal a cap persona>*' (Connie).

L'objectiu de la propaganda era poder massificar la revolta i fer caure el règim feixista per, posteriorment, acabar amb la societat capitalista. Amb les accions es pretén fer veure a la gent descontenta amb el règim que es poden fer coses per oposar-s'hi[39], visibilitzant la dissidència i l'oposició al règim en un context en què aquesta és invisibilitzada pel silenci dels mitjans de comunicació[40] i, alhora, mostrar als sistemes repressors que no ho tenen tot controlat[41]; el missatge últim és, cap a ambdues bandes, <es pot>. Dins el que es concep com a sistemes repressors s'inclou a la policia, les diferents forces de l'ordre i l'estructura estatal franquista, però també a famílies de dretes o èlits feixistes que tingueren un paper molt actiu

39 '*Els atemptats que es feien sempre eren contra mitjans materials, aleshores era una forma de dir <ei! Que aquests formen part de tot aquest sistema que ens està putejant a nosaltres com a classe obrera>, m'entens? Que formen part del sistema i els hi fem mal, però també ens fem veure (...) en realitat era una forma de dir-los-hi <se'ls hi pot fer mal, amb els seus béns>*' (Joyce).

40 La dificultat de la difusió de les accions és força gran, doncs moltes vegades les accions que es feien no sortien a la premsa a causa del control mediàtic que sobre aquesta pesava. D'altra banda, sovint la policia no volia donar visibilitat als grups, ni tampoc que quedés en evidència que no els podien controlar; a més, també hi havia una confusió amb els diferents grups existents i de qui eren les accions realitzades. En aquest aspecte, Connie explica que quan els van detenir i la policia va veure que eren tots de Terrassa van quedar xocats i alhora en evidència (doncs no se n'havien adonat abans!) i que a comissaria s'adonaren que es confonien amb el FAC i el FRAP: '*moltes coses no les donaven a conèixer perquè ells mateixos no sabien ben bé què era*' (Connie).

41 '*Ho teniu tot controlat, és una dictadura, no deixeu a la gent respirar, tothom és submís, però nosaltres podem, eh?, i estem fent coses que vosaltres no podeu controlar*' (Connie).

en la guerra civil. Així, molts cops, les accions vénen carregades d'un fort component simbòlic atemptant contra símbols de l'Estat, de l'exèrcit o del capital, per exemple, destruint o danyant els "monuments als caiguts" feixistes o símbols locals concrets[42].

El fenomen de la lluita armada en el cas de l'estat espanyol no era un fenomen aïllat, sinó que es troba inscrit en un moviment més ampli dins els volts dels anys setanta que transcorre més enllà de les seves fronteres. Podem trobar un gran número de grups armats, principalment als continents europeu i americà. Tot i que molts no són equiparables entre ells, alguns exemples d'aquests grups són: Rote Armee Fraktion (RAF), Revolutionäre Zellen (RZ) o Rote Zora (RZ) a la República Federal Alemanya; Groupes d'Action Révolutionnaire Internationalistes (GARI), Groupes d'Action Internationaliste (GAI) o Action Directe a França; Angry Brigade a Anglaterra; Brigate Rosse, Lota Operaria a Itàlia; o The Weather Underground als EUA.[43]

Malgrat aquests no formaven una xarxa estructurada, alguns d'aquests grups es trobaven vinculats de forma no formal, és a dir, a través d'accions de solidaritat amb preseneres polítiques d'altres països, de l'intercanvi de pro-

42 '*destrossar el monument seu que tenen allà a la barata era d'alguna manera atemptar, o sacsejar diríem, a la dreta més caciquil de Terrassa i a més a més a la policia perquè se'ls hi escapava de les mans*' (Connie).

43 També grups d'agitació i acció no armada com les WITCH (Women's International Terrorist Conspiracy from Hell, i altres grups feministes que adoptaren les mateixes sigles amb diferents noms al continent nord-americà) o 2 Juni Bewegung (el Moviment 2 de Juny, que actuà en els anys 70 a la RFA).

paganda política o, fins i tot, compartint armes i material explosiu entre grups de diversos països. Aquesta dinàmica es va donar també entre els diferents grups de l'estat espanyol, a través de vinculacions concretes entre grups autònoms valencians, madrilenys, bascos i catalans, i fins i tot amb l'intent de formar una xarxa de Grups Autònoms per part d'alguns dels seus membres. Més enllà, la comunicació i col·laboració també es donà amb d'altres sectors de l'esquerra revolucionària, sobretot amb l'esquerra independentista i puntualment amb alguns grups comunistes, més per qüestions pràctiques i de solidaritat entre lluitadores que no pas per una opció ideològica[44].

L'autonomia de les persones que integraven aquells grups era un dels condicionants que marcava les seves accions, es mantenien al marge de partits i sindicats, i es prioritzava l'individualisme dins la col·lectivitat voluntària per sobre de la jerarquització i de qualsevol tipus d'obediència dins els propis grups. Això feia que hi hagués membres d'un grup que participessin d'accions d'altres, quan era necessari, i joves que sense enquadrar-se en cap grup concret, participessin de l'acció de grups variats. La mobilitat entre grups també es realitzava entre ciutats allunyades, sobretot de França i Portugal, com a mitjà per esquivar la repressió i mantenir la pròpia seguretat sense deixar de banda l'acció.

Els grups tenien una vida efímera, els tempos de la qual venien principalment marcats per la repressió policial. En aquest sentit, els factors clau del seu desman-

---

44 '*En part es pot dir que era una col·laboració, clar que sí, però també al mateix temps no ens confoníem, eh?, això també.(...) a vegades ho fan per tu, a vegades ho fas tu per un altre*' (Joyce).

tellament els trobem en el muntatge del Cas Scala[45], la "operació Martín Villa"[46] i l'heroïna[47].

45 El 15 de gener de 1978, després de la manifestació contra els Pactos de la Moncloa convocada per la CNT, es produïa l'incendi de la sala de festes Scala al Passeig de Sant Joan de Barcelona, després que un grup de joves anarquistes que havien participat a la manifestació llancessin uns còctels molotov a l'entrada. Van morir quatre treballadors, dos d'ells afiliats a la CNT, a conseqüència de l'incendi. Un mes i mig després es va poder apreciar que els fils els havia mogut un agent provocador infiltrat (Joaquín Gambín, conegut com "el Viejo Anarquista") sota les ordres indirectes del Ministeri de l'Interior. Les irregularitats en el judici, la destrucció de les proves de l'edifici, les detonacions que vàries veïnes van sentir just abans de l'incendi, l'existència d'un testimoni assassinat amb un tret al cap abans de les declaracions o l'article que el mateix fiscal va escriure a *Cuadernos Jurídicos* dubtant que l'incendi hagués sigut causat pels còctels, per la manera com es va produir, van destapar anys després el muntatge. El linxament mediàtic fou immens, i les dificultats per superar-lo per part del moviment llibertari també. [Per a més informació sobre el cas vegi's: Cañadas (2008), Joni D.(2013), Zambrana (2000)].

46 El nom fa referència al ministre de l'interior Rodolfo Martín Villa, en relació a la seva especial preocupació per l'acció dels grups autònoms anarquistes i l'ofensiva que desplegà per acabar amb ells. El 31 de gener de 1978, el ministre realitzà la famosa declaració on, al comentar els darrers atemptats (a més del de Scala, l'assassinat de l'ex-alcalde barceloní Joaquín Viola per part d'un grup independentista mitjançant un artefacte adossat al seu pit, i el paquet bomba enviat per l'extrema dreta a la redacció de la revista satírica *El Papus* que va causar la mort d'un dels seus treballadors) "de tots ells és (...) Scala, perquè hi ha un cert origen dels moviments llibertaris", reconeixia estar més preocupat pels joves llibertaris barcelonins que per ETA o els GRAPO (D., 2013:105,165).

47 Aquest triangle repressiu format per les forces de l'ordre, la judicatura i els mitjans de comunicació, tot i que anava aïllant les activistes no aconseguia acabar amb els grups. L'estratègia era canviar les prioritats d'aquelles joves, fent minvar la seva capacitat de resistència

Les persones entrevistades al llarg de la recerca formaren part del MIL (Movimiento Ibérico de Liberación), l'OLLA (Organització de Lluita Armada), el FAC i d'altres Grups Autònoms de Madrid i Catalunya que no tenien nom propi. He inclòs el Front d'Alliberament Català o Front d'Alliberament de Catalunya (FAC) pel fet que dues de les meves interlocutores en formaren part i perquè, tot i que no es tractava pròpiament d'un Grup Autònom, algunes de les seves cèl·lules sí que funcionaven a la pràctica de la mateixa manera.

El FAC no seria en sí mateix un Grup Autònom, doncs pretenia ser (tot i que de manera variable segons el moment) una estructura gran, organitzada en cèl·lules, amb directrius i objectius determinats, marcada per l'objectiu de l'autonomia de Catalunya front la dictadura de Franco a l'Estat espanyol. Però a la pràctica trobem que l'estructura i els suposats dirigents d'aquesta no tenien la força ni els recursos necessaris per portar-ho a terme, i el funcionament de cada cèl·lula era equiparable a la

---

i allunyant-les de la realitat social que les envoltava i que les empenyia a l'activisme; estratègia que ja havia estat utilitzada als EUA després de les revoltes de finals dels anys seixanta (D., 2013:166-168). Ribas (2007) exposa la implicació de la policia en la distribució d'heroïna als cercles llibertaris quan a finals del 1977 van reaparèixer els secretes <*a locals com el Paraigua, el London o la pizzeria Rivolta del carrer Hospital bossetes d'heroïna que regalaven als camells*> (citat a D., 2013:167). L'heroïna aconseguí trencar les resistències, sobretot les de dins les presons, que demanaven canvis als recintes penitenciaris i una amnistia general que inclogués també a les preses socials o comuns. Tot i que la implicació de l'Estat en la distribució d'aquesta substància també dins les presons era un secret a veus, aquesta ha pogut ser demostrada en el cas del País Basc, mitjançant l'anomenat 'Informe Navajas' (D. 2013:168).

d'un grup autònom, sobretot a partir del 1974[48], fet que permetia albergar en el seu sí militants d'ideologia diversa com anarquistes, comunistes llibertaris o comunistes heterodoxos, etc. A diferència d'altres grups no sorgeix de l'ambient universitari i la procedència dels seus integrants és molt diversa; no tenen grans pretensions intel·lectuals ni elaboren grans manifestos teòrics, tot i que beuen d'autors marxistes i anarquistes, i la seva lluita també s'enfoca contra el capitalisme, buscant la ruptura de classe i la nacional[49]. Té un fort component de reacció antifranquista i a nivell independentista, no es parla gaire d'independència sinó del dret de cada poble a decidir la seva autodeterminació.

Així, malgrat que es van donant coordinacions i en alguns moments sí que pretén haver-hi algun tipus de jerarquia, la llibertat és *de facto*, doncs l'autonomia de les cèl·lules i de les persones que les componien, deguda a la clandestinitat i la falta d'una estructura forta i prou gran, conseqüència de l'exili i de les dificultats en els canals de comunicació, és el que regeix el dia a dia, com podem observar en els testimonis de Joyce i Connie[50].

---

48 Es tracta de la "segona fase" del FAC, després de la caiguda d'un gran número de membres el 1972. Segons Manté és una decisió que prenen en la coordinació amb el grup d'Andorra, perquè així si un cau no arrossegarà l'altre: *només es posaran en contacte per intercanviar material, amagar-se o ajudar-se en moments concrets. Tret d'això, com menys sàpiga un de l'altre, millor. Res de deixar escrits, adreces ni números de telèfon* (2009:199).

49 *<parla d'alliberament, en algunes ocasions referint-se a la nació, altres al règim feixista i altres al règim capitalista>* (Manté, 2009:42).

50 '*si deien <els de Catalunya nord diuen que són marxistes-leninistes>, a veure, a mi no m'interessa gens; si nosaltres en diem FAC jo estic aquí*

---

perquè és el Front d'Alliberament de Catalunya i per tant perquè planteja l'autodeterminació i que nosaltres decidim el nostre futur... i ho entenc més com una qüestió de base que no d'una qüestió com el marxisme que és amb uns dirigents i hi ha una avantguarda que imposa d'alguna manera fer-ho; jo ho entenc més com una política que és de la població, per això parlem d'autodeterminació, que és a partir de les comunitats que decidim el nostre futur i llavors el tirem endavant...' (Connie). Segons Connie no tenien problemes amb la identificació ideològica perquè les decisions les prenien cadascú dins la seva cèl·lula i ja els hi estava bé: '*això ho deien els d'allà, doncs que ho diguin*'.

4. SET RELATS, UN CALIDOSCOPI

Els relats de vida que podeu llegir a continuació són producte de la transcripció organitzada de la informació que aquestes dones m'han donat al llarg de les entrevistes. Es centren, d'entrada, en els seus orígens i el procés personal que viuen fins a entrar en l'activitat dels Grups Autònoms, continuant amb l'experiència de tal acció i com eren les relacions dins el grup. La segona part dóna compte de com succeeix el final d'aquesta acció política; essent sovint interrompuda per la repressió, solen relatar l'experiència de com fou la detenció i l'estada a la presó. Finalment, reflexionen sobre aquella etapa de la seva vida, des de la perspectiva actual. Cal tenir en compte que, malgrat moltes d'elles han continuat la seva lluita política en diferents camps (feminisme, ateneus, etc.), no he inclòs aquest aspecte d'una manera àmplia, doncs implica una informació que les podria fer identificables.

Podem observar, en tots els relats, la constant que aquestes dones es troben en minoria numèrica dins els Grups Autònoms dels que participen, majoritàriament composats per homes; però que la presència de dones en aquests no és una excepció. S'exposen aquí les experiències viscudes de set dones, que han sigut les que les circumstàncies han permès inscriure ara el seu testimoni, però és important tenir en compte que, entre les dones que jo he pogut identificar personalment i les que les entrevistades m'han referit en relació als propis grups, he comptabilitzat unes vint-i-cinc dones que participaren directament en l'acció dels grups autònoms. Evidentment, la recerca no ha estat

exhaustiva fins al moment i, com he comentat a l'apartat de metodologia, queda molt de camp per abordar. Entenc, pels indicis identificats fins ara, que aquest número podria créixer bastant més. Llavors, que es trobessin en minoria o fossin l'única dona dins la composició del propi grup, no ens hauria de fer veure la seva implicació com quelcom residual o excepcional, sinó més bé com una constant ignorada.

Dins aquest recull, la petita varietat de les històries viscudes ens aporta riquesa a l'hora d'analitzar l'experiència d'un col·lectiu de persones que, tot i no formar un collectiu en sí mateix entre elles, pot dibuixar-se com un objecte d'estudi. Més enllà de deixar entreveure els motius concrets de cadascuna per implicar-se en una arriscada lluita política, els relats donen compte de la combativitat d'aquestes dones en els diferents espais que ocupen, des de la família, l'institut, la universitat, els llocs on treballen o el carrer; alhora que veiem en molts casos com la seva lluita no s'acaba, sinó que es transforma o s'adapta al context concret que viuen en cada moment al llarg de la seva vida.

Tenint en compte que hi ha un secretisme molt gran -que ha estat també incorporat per part d'elles-, que ha estat produït amb la construcció d'un silenci a través de la repressió i de la demonització de les lluites llibertàries perquè els fets de l'època i les trajectòries dissidents quedin tapades[51], la importància de cada relat recau en la particularitat del que exposa:

---

51 *'A l'època d'en Saura [el conseller] va començar a donar diners a la gent que havia estat a la presó, i a nosaltres els detinguts dels anys 70-75 no ens va arribar mai aquest premi, hem sigut inclús oblidats.* [I a què

El cas de Nina és especialment interessant perquè és un exemple de l'acció de base duta a terme amb un estret vincle amb el moviment obrer, així com també dins un grup autònom no armat; alhora que dóna compte del moment en què es comença a debatre i a apostar per la lluita armada, i les conseqüències que això té en la seva vida personal i el seu entorn, malgrat que no hi participi activament, doncs és la impulsora d'un grup de solidaritat internacional amb les preses del MIL.

El relat d'Alice ens mostra els obstacles que va trobant en el seu entorn al llarg de la seva vida pel fet de ser una dona, així com la naturalitat en el pas d'implicar-se en l'acció política de la lluita armada; i il·lustra molt clarament l'estratègia utilitzada per vàries dones d'adoptar un paper de "nena bona" i víctima, concordant amb el paternalisme amb què és tractada a comissaria. Comparteix l'experiència amb Marcy de participar d'un grup amb una relació de total igualtat amb la resta de companys i la idea que la incidència de les accions d'aquests era molt petita, malgrat poguem observar que aquesta tasca permetia, nogensmenys, l'existència d'una resistència organitzada i la seguretat de la vida de molta gent a nivell individual.

El cas de Joyce és excepcional dins el conjunt, doncs mai va ser identificada per part de la policia malgrat la seva elevada participació dins el FAC. El relat de la seva infantesa ens permet observar el procés d'individualització, d'autoconsciència i de rebel·lia que la identifiquen;

---

atribuiries el motiu d'aquest oblit o d'aquesta invisibilitat?] *No sé, podria haver-hi una mica de mala fe diguéssim en que érem, encara ara som, la majoria, com una mica crítics amb el què passa... Que no hem pensat que ara ja està, ja hem aconseguit el que volíem*.' (Marcy)

la seva experiència viscuda ens mostra, alhora, el context polític i social de l'interior i també de l'exili, així com la combinació de l'activisme en organitzacions feministes.

El relat de Connie ens ajuda a entendre els motius i les formes de la lluita que portaven a terme, així com la gratificació que d'aquesta se'n derivava. I el seu pas per la comissaria ens mostra el tracte diferencial de gènere que va patir en relació als interrogatoris i tipus de tortura, així com l'experiència d'estar empresonada amb les monges Cruzadas Evangélicas de Cristo Rey de carcelleres.

L'extens relat d'Ingrid ens fa veure molt clarament el nivell de violència emmarcada dins l'estructura institucional franquista, a la qual va estar exposada des de molt petita; el posicionament ideològic llibertari, els enfrontaments amb els militants comunistes i com eren socialment vistes les persones llibertàries; les relacions desiguals i el masclisme dins els grups en què participà i també les diferències entre la vida d'una activista llibertària en el context de Madrid i de Barcelona.

Finalment, la història de Nell exemplifica, a nivell personal i familiar, l'extensa xarxa de bases de suport que hi havia al voltant de la lluita antifranquista tant a l'interior -en aquest cas a Catalunya-, com a l'exterior -sobretot a França, on el punt clau dels llibertaris era la ciutat de Tolosa de Llenguadoc. Com a simpatitzant i col·laboradora dels Grups Autònoms, formà part d'una genealogia de dones que foren un fort nucli de la xarxa de suport teixida a França per tal d'ajudar a les activistes del maquis i dels Grups Autònoms. El seu relat ens mostra l'experiència de vida a l'exili i la construcció de la identitat en tant que persones llibertàries exiliades, així com la divisió se-

xual del treball que envoltava la lluita antifranquista del maquis i els Grups Autònoms.

Nina

Nina neix a principis de la dècada dels anys quaranta a Catalunya, dins una família nombrosa de classe benestant. El seu pare era de dretes catalanes, però antifranquista. Alguns dels seus germans també eren militants compromesos i hi havia un enfrontament entre el pare, que vivia l'activitat dels seus fills i filles d'una manera molt tensa i que no volia que es fiquessin en *mogudes* pel risc que implicava, i ells, que no deien el que feien a casa ni parlaven d'aquests temes allà, però que no hi renunciaven: '*Ho teníem molt ficat per dintre, ja sabies que era així. Recordo sempre a les manifestacions ja sabies com... que era també divertit. Tenia una part divertida i una altra que et podia passar qualsevol cosa. O quan anàvem a fer pintades, sabies que si t'enganxaven te la carregaves i et posaven a la presó, però no... sempre et penses que no et passarà res, que a tu no et passarà. Fins que a algú li passa*'.

Quan va entrar a la universitat es va ficar en el sindicat d'estudiants i de seguida van haver-hi moltes manifestacions; eren constants i comportaven repressió, que agafessin a gent...: '*És que a la universitat era horrorós. A part que hi havia autors proscrits, la manera com t'ensenyaven era horrible, no? A part d'això cada dos per tres gent a la presó, gent torturada, tancaven classes...*'. La gent del sindicat estava ficada a diferents grups polítics, però tampoc hi havia un gran moviment: '*Jo sóc més gran que els que després van estar en els Grups Autònoms i encara no hi havia tot això, hi havia el sindicat d'estudiants i hi començaven a haver al-*

guns partits que es movien per la universitat però poca cosa, i l'ambient era molt repressiu'. A ella no li agradaven ni els partits clàssics ni els comunistes, perquè li semblaven autoritaris, i va decidir entrar al FOC (Front Obrer Català) de tendència socialista[52], on va estar un temps. També coneix a altres companys a través dels seus germans, amb qui comparteix debats i textos.

En acabar la universitat decideix marxar a estudiar fora perquè aquí s'ofegava amb l'ambient tan repressiu que hi havia, especialment cap a les dones, a les quals es tractava de casar-les i prou: '*Jo tenia la sensació d'un ambient gris, repressiu... l'ambient social per a les dones era molt repressiu, no? I jo el que tenia ganes era d'estar fora de tot això*'; i també perquè volia estudiar, doncs s'havia passat la majoria de temps de la universitat a les manifestacions, etc., motiu pel qual no tria París doncs preveu que li passaria el mateix. Allà estudia i també es dedica a treballar amb els obrers i persones immigrades, ja que n'hi havia moltes, i més tard coneix a persones de tendència més anarquista.

Al cap de tres anys, als volts dels anys setanta torna a Barcelona i troba feina en una escola del barri de Trinitat Vella. Llavors comença a treballar amb els grups de base del barri en les comissions de barri per a la sensibilitza-

---

52 Fou una organització rellevant dins el moviment obrer i estudiantil dins l'esquerra dels anys seixanta. Ideològicament oberta, recollí diverses propostes del socialisme europeu i les revolucions cubana i algeriana. Per més informació vegi's, per exemple:

http://www.fcampalans.cat/arxiu/uploads/publicacions/pdf/elfrontobrerdecatalunya.pdf

http://www.fcampalans.cat/arxiu/uploads/publicacions/pdf/elfrontobrerdecat.pdf

ció, muntant coses per a nens i nenes, creant teixit social, etc. Per altra banda també estava en un grup autònom no armat, doncs era abans que els grups es posessin amb la lluita armada, amb el moviment obrer del moment, com la lluita de la Harry Walker. Nina es dedicava a anar i venir molt de França, tot i que no recorda ben bé què feia[53], i a passar gent per la frontera: '*feies cara de bona nena i et feien anar així amb un cotxe a recollir algú...* (...) *Evidentment que ho feies perquè volies però jugaves el joc aquell de que com ets noia feies coses que els nois no podien fer*'. En el grup del barri no, però en el Grup Autònom sí que rebia ordres[54], la clandestinitat ho justificava però pensa que la feien servir per portar material i passar fronteres i que els qui portaven la veu cantant eren els nois: '*Jo sí que sento això ara, abans no ho sentia així, que els qui tallaven el bacallà eren els nois, excepte a la facultat que a les comunistes se les veia més fortes, que tenien un paper més important, però sinó eren els nois, i les noies érem una mica la comparsa, eh?*' Però això en aquells moment no s'ho plantejava gaire: '*Estàvem tan acostumades a que fos així que... tenies la impressió que a la teva vida volies fer una altra cosa però a l'hora de la veritat feies això*'.

Va estar-hi un parell d'anys i llavors va començar a haver-hi el debat sobre l'adequació o no de la lluita armada. Ella no estava d'acord amb les accions armades, no perquè no hi estigués d'acord a nivell teòric, sinó perquè

53 '*No recordo ben bé, recordo haver anat molt a Perpinyà a parlar amb gent...*'. Com he comentat al marc teòric, apart dels temps passat des dels fets que s'exposen, trobem una absència de records en tant que no s'ha elaborat una memòria com un relat per ser transmès socialment.

54 'En el barri era diferent, però els que manaven allà eren els nois.'

no ho veia clar: no li semblava viable en la situació del moment i li feia por, doncs pensava que era un suïcidi perquè no hi havia prou suport[55]. El grup es va acabar convertint en el MIL amb la voluntat de combatre el feixisme i el capitalisme mitjançant la lluita armada, i ella i altra gent del grup que tampoc hi estaven d'acord van separar-s'hi.

Llavors decidí marxar cap a Suïssa perquè es va tornar a agobiar amb la situació, ja que a part dels moviments de lluita amb la resta no hi veia futur: les feines que li sortien estaven molt mal pagades i també treballava de voluntària '*però ho veia tot molt pobre*'.

En la distància no va tenir contacte amb aquesta gent fins que, al cap d'un any, s'assabentà de la detenció dels ex-membres del MIL Salvador Puig Antich, Josep Lluís Pons Llobet, Oriol Solé Sugranyes, María Angustias Mateos Fernández, entre d'altres[56]. En aquell moment veu que s'ha de fer alguna cosa per a que no els matin, doncs planejava sobre els seus caps la pena de mort, i es dedica a organitzar una mica la informació de qui eren aquesta gent i què havien fet fins al moment per a donar a conèixer el cas a Suïssa i organitzar allà la xarxa de solidaritat

55 '*Jo d'entrada, clar, era antifranquista, no? Però diguem que de sortida jo estava bastant d'acord amb tot això. De mentalitat sí, tot i que ja et dic que no estava d'acord amb la cosa armada.*'

56 El setembre de 1973 foren detingudes en diverses accions policials prop d'una desena d'exmembres del MIL. El MIL s'havia dissolt un mes abans però algunes de les seves activistes van decidir continuar les accions emprant les sigles GAC (Grups Autònoms de Combat), que ja havien emprat en l'etapa del MIL, mentre intentaven integrar una xarxa de Grups Autònoms amb l'objectiu de coordinar la capacitat de resistència armada enfront el capitalisme internacional (D., 2013:46).

amb un grup d'amics i amigues. Van dedicar-se a fer diferents activitats com portar a l'advocat de Puig Antich perquè expliqués el cas, anar a parlar al programa principal de la tele suïssa, ocupar un edifici públic, demanar un observador de la comissió internacional de juristes...: '*Una mica el que es podia, però era molt difícil perquè com que eren desconeguts era molt difícil moure la solidaritat*'. Així, malgrat que van sorgir arreu d'Europa grups de solidaritat amb el cas, hi va haver un ressò mediàtic relatiu, agreujat també pel fet que va coincidir amb *el procés del 1001*[57], amb molta més capacitat mobilitzadora en aquest sentit[58].

El seu grup es coordinava amb gent dels grups de suport d'altres països, anant i venint qui podia, movent material escrit, etc. I també hi va anar arribant gent militant en grups de lluita armada d'Alemanya, Itàlia, etc. que s'implicaven en la campanya i que eren acollits per Nina a casa seva.

Malgrat els esforços, el govern franquista va tirar endavant amb l'assassinat de Puig Antich. Nina recorda clara-

---

57 Fou conegut com a procés 1001 el cas de la detenció el 24 de juny de 1972 de totes les participants a la reunió clandestina de la Coordinadora Nacional de les Comissions Obreres a Pozuelo de Alarcón, les quals van ser posteriorment empresonades i encausades a través del Tribunal d'Ordre Públic el desembre de 1973. A nivell internacional el judici tingué un important ressò mediàtic i desfermà una onada de solidaritat que portaren a una important reducció de les condemnes per part del Tribunal Suprem mesos després. Finalment, foren alliberades després de la mort del Dictador, el novembre de 1975 mitjançant un indult reial.

58 Nina recorda una manifestació unitària amb molta gent, però al davant hi anava la gent de partits polítics i comissions en suport al 1001 i al darrera ells, la gent de suport al MIL, que eren molts menys.

ment com s'assabentà de la notícia, en té un record ben vívid, per la força de l'impacte que li causà la notícia: '*Jo tinc claríssim quan em vaig enterar de la mort del Salvador* [a on estava i què feia] (...) *jo aquest record el tinc claríssim, aquella sensació, de ganes de vomitar...*'. Al cap d'un temps, gent d'un grup li van demanar ajuda per transportar un paquet amb material explosiu fins a França[59] i ella hi va accedir: '*Jo sé que després de la mort de Puig Antich em diuen <agafa una pistola i mata> i haguera matat, eh? Tenia tanta ràbia*'[60]. Malgrat feu el transport sense imprevistos, temps després van detenir a gent d'aquell grup i, en conseqüència, fou detinguda i enviada a presó.

A la presó va estar un mes incomunicada en aïllament, com totes les persones detingudes alhora que ella, i rebent a diari tortura psicològica mitjançant interrogatoris molt durs, però no física perquè Nina tenia molts contactes amb periodistes, gent de la universitat, etc. que li donaven suport arrel de la campanya anterior. Tot i que el MIL proclamava que la seva lluita era anticapitalista i que el feixisme era un òrgan més d'aplicació d'aquest capitalisme, a nivell internacional es veia com una lluita antifranquista i/o antifeixista, doncs mediàticament es

59 Segons explica Nina, un grup de joves suïssos havia robat un arsenal a l'exèrcit suís, i el van començar a distribuir cap a Alemanya, Itàlia i Espanya.

60 Ara, en perspectiva, pensa que no calia que hagués passat el paquet perquè era completament anodí que ho fes ella: '*No tenia sentit, si ho hagués pensat dos vegades si valia la pena, era igual perquè si no ho feia jo ho faria un altre, i es que a més a més era una tonteria, no? Perquè era agafar un paquetet i passar-lo per la frontera. Que ni hi estava ficada, ni tenia sentit*'.

presentava així i generalment es va fer aquesta lectura; idea que també fou utilitzada com a estratègia de la defensa en el judici[61]. Finalment la condemna fou a llibertat condicional, però a totes les persones que no tenien nacionalitat suïssa les expulsaven del país, pel que ella es casà amb un company suís per poder-s'hi quedar.

El judici coincidí pràcticament amb la Fuga de Segòvia i l'assassinat d'Oriol Solé per part de la guàrdia civil. La noticia li va suposar un cop molt dur, doncs Oriol era una persona propera a Nina, i després de la seva mort se li multiplicà la ràbia, '*una ràbia immensa*', motiu pel qual continuà fent coses en relació al cas, com la difusió en diferents països explicant qui era.

Sent que la seva implicació va ser, d'alguna manera, ambigua doncs en alguns casos responia més a que no podia ignorar la gravetat de la situació, la qual la interpel·lava, que no al seu desig personal de participar de la lluita amb tot el seu convenciment: '*Jo sempre havia tingut la sensació de ser-hi i no ser-hi, que no m'acabava de posar cent per cent amb aquest tipus de moviments... (...) hi havia alguna cosa que feia que no m'hi fiqués més, suposo que perquè tenia ganes de marxar; era un país que no m'agradava i no veia que es pogués canviar res. T'hi posaves perquè t'hi havies de posar...*'.

Ella actualment es veu així, tot i que en realitat sí que es va implicar políticament, sobretot en l'època de Suïssa organitzant accions i xarxes de solidaritat, però creu que ho feia perquè no li quedava més remei, no ho podia evi-

61 Per exemple, en el transcurs del judici va anar-hi un professor d'història a explicar el que estava succeint a l'estat espanyol, en relació al cas de Puig Antic i la pròpia repressió contra els moviments contraris a la Dictadura feixista.

tar, doncs hi estaven en joc coses molt personals com la vida de persones estimades.

Alice

Alice neix a Catalunya als volts dels anys seixanta, dins una família de classe mitjana-baixa del món de l'espectacle, molt lliberal. Té el record d'una infantesa molt feliç i, alhora, d'estar molt condicionada com a dona per l'entorn: '*Des que ets molt petita, a lo millor la família no, però tot l'entourage figura doncs que si volies estudiar val, però una mica anar a la universitat era per veure si trobaves una parella que estigués molt bé i fos molt progre i que fos molt no sé què, però per casar-te i tenir fills. I a més el paper de la religió ja ni t'explico... la vida de la dona estava molt més condicionada, no es pot concebre, no es pot ni entendre lo que era*'. Ja amb onze anys es va trobar amb què no la deixaven matricular-se al conservatori en la modalitat de trompeta pel fet de ser una nena, i va haver de batallar molt per aconseguir-ho[62], i de més gran, quan va voler dedicar-se a la fusteria no la van deixar: '*Tocar la trompeta! mira quina cosa més tonta... no podies ni ser fustera, jo ho vaig intentar. Vaig anar a parlar amb la senyora del taller perquè em deixés anar a fer d'aprenent sense cobrar i em va dir que no*'.

Malgrat gaudia d'una permissivitat gran a casa, tot i que a vegades l'havia de batallar, sí que hi havia diferències en el tracte dels pares cap a fills i filles en relació al control i a les preguntes que els hi feien: '*Tu deies, escolta*

62 La trompeta '*no era cosa de nenes*' i els motius que li donaren per sostenir tal argument eren de tot tipus: des de que el seu cos no estava capacitat per tocar la trompeta fins que li sortiria una llaga al llavi i li costaria molt trobar nòvio. Quan va presentar un informe mèdic que deia que estava perfectament capacitada per tocar la trompeta, no van poder donar-li més excuses i la van matricular. Així, degut a la seva insistència, va ser la primera nena matriculada de trompeta de tots els conservatoris de música de l'estat espanyol.

això al meu germà no li dius, i llavors t'ho raonaven a la seva manera; lo normal és que a un noi li diguin <nen, folla tot lo que puguis> a la teva nena no li deies <nena, folla tot lo que puguis>. Per què? Perquè estava socialment mal vist, perquè et podies quedar embarassada, perquè et podien fotre un susto i violar-te el més mono i el més revolucionari del món...'.

Ja de molt jove, hi van haver dos fets que van ser molt importants per a ella i el seu posicionament polític: el cop d'estat de Xile[63], i la condemna a mort (i posterior execució) de Salvador Puig Antich, que va ser una notícia molt forta. Sentia que tenien totes les sortides tancades, que el canvi cap a un altre tipus de societat no podia ser tranquil, doncs la violència que s'aplicava sobre l'oposició no ho permetria[64], i que s'havia de fer alguna cosa: '*Era una sensació de que el règim estava enquistat, i estava a tot arreu, i de bueno, perquè hem d'estar com els nostres pares tota una generació fins als nostres fills o els nostres néts aguantant això? I no hi ha sortida? Doncs s'ha de fer alguna cosa, què puc fer? Doncs això*'.

S'organitzà amb els seus companys anarquistes; tot i que no sabien quina societat vindria després perquè cre-

---

63 L'onze de setembre de 1973 una acció militar de les forces armades de Xile (amb el suport del Partido Nacional, sectors de Democracia Crisitana i el govern d'EUA i la CIA) suposà el final del govern d'esquerres d'orientació marxista d'Unidad Popular, presidit per Salvador Allende, i la instauració d'una junta militar liderada per Augusto Pinochet, que perdurà fins el 1990.

64 '*És perdre tota esperança que qualsevol pseudodemocràcia o pseudotirania accepti un canvi que portés al socialisme, que a més era un socialisme democràtic, i això és un desencís bestial de dir <bueno, no hi ha res a fer>. Quan tallen la sortida, clar, la gent quina altra sortida té?*'

ien impossible que es pogués passar directament a una societat anarquista, buscaven un altre tipus d'organització social on hi havia d'haver més justícia. També veien la situació de França que, comparativament (ni que en realitat no ho fos), era el paradís.

Així, després del cop d'estat a Xile, es van constituir com un grup autònom entre amics, de manera informal i sense atorgar-se un nom: '*Tu et reunies amb uns, amb els altres, feies propaganda, imprimies coses, robaves un ciclostil...anaves fent coses, no? no teníem ni nom (...) llavors hi havia això, moltes reunions... ja era una forma de vida una mica*'. Era un grup d'unes deu persones on quatre de les quals eren noies, tot i que una no hi estava molt implicada, '*feia de parella d'un dels nois*'. Pensa que el procés d'implicació era el mateix en nois i noies: '*Com arribaven els nois? Doncs perquè es coneixien entre ells i hi havia una implicació, veien que es podien fiar i s'anaven embolicant; i les noies? pues igual. Lo que passa que clar com hi havia nois i hi havia noies pues podia haver marro, aquesta és la diferència, entre ells normalment no n'hi havia, i estava molt mal vist, per cert, eh? inclús entre la progressia i els anarquistes estava molt mal vist que dos tios s'entenguessin*'. Ella veu normal que el procés sigui d'implicació a través d'una parella o conjuntament per la dinàmica dels grups (on la relació de coneixença era prèvia), però en el seu cas no va passar ni abans ni després. '*Tu t'implicaves perquè hi havia una situació política que et feia un fàstic horrorós, no perquè et ficaves al llit amb un senyor*'.

Ara és conscient que a més de rompre amb el mandat d'obediència al règim, també estaven subvertint el de gènere, però en aquell moment no es plantejaven pas

que estiguessin fent això[65], tot i que sí notaven les reaccions dels altres al respecte: '*Anaves fent, deies jo això no vull fer-ho i podies tenir la sort de poder triar-ho, eh? compte. Sorpresa, estranyesa, estupor, oposició... tot el ventall de possibilitats, però bueno així és com es van trencant els tabús, no?, fent coses*'. Ho veia com quelcom normal.

Les relacions dins el grup eren d'amistat, no hi havia jerarquies i tothom pencava igual; tot i que en els moments de convivència s'evidenciava que la majoria d'homes, fossin de la classe que fossin, no es sabien ni fer una truita, fet pel qual a la pràctica elles preferien cuinar i menjar bé, i que ells netegessin. La dinàmica d'acció del grup solia ser més pràctica que teòrica, hi havia una idea dels valors que es desitjaven i sobretot del que no es volia, però no la idea exacta del model que es perseguia[66]. No feien assemblees sinó reunions, però mai es reunien totes alhora, anaven parlant i decidint sobre la marxa. '*A mi ningú em va donar mai cap ordre, per exemple; ni vaig entendre que m'estaven donant una ordre i la vaig complir, mai. Les coses les decidíem si tu no feies una cosa la feia un altre i ja està, no hi havia cap problema. És que érem, en fi, molt silvestres*'.

---

65 Molts cops, són les decisions o accions individuals que, al emmarcar-se dins el camp social plantegen corrents en direcció oposada als models dominants que generen models alternatius de comportament, altres referents que obren el camp de possibilitats del subjecte 'dona'.

66 '*Un comunista ho tenia molt clar quin tipus de societat volia, nosaltres no ho teníem tan clar. Sabíem que no volíem una societat de partit únic tipus URSS (...) una societat sense classes ni jerarquies ni... vale, molt bé, com? (...) És que és impossible pensar en una societat que no ha existit, pots pensar en petites societats de tipus comunal i assembleària sí*'.

En aquells moments ella estudiava i va decidir no anar a la universitat i posar-se a treballar. El grup durà poc més de dos anys i s'acabà per la detenció dels seus membres. Alice considera que l'acció del grup va tenir poca incidència, perquè xerraven i discutien molt, i perdien molt el temps. Molestaven al sistema, doncs anaven fent coses, però al no estar organitzats militarment i amb objectius concrets no tenien força per fer caure el règim[67]. Per altra banda, pensa que hi havia molt poca gent que fes coses, doncs la gran majoria de la població no es volia "ficar en embolics", i també que no suscitaven molta simpatia en la població en general pel fet que fossin anarquistes, i també pel fet que robessin bancs i la gent no pogués saber on anaven a parar aquells diners, per exemple. Creu que la mostra d'això és que no se'ls hi va unir molta gent: '*Podia crear més simpatia el moviment obrer, la Seat...(...) Hi havia paraules maleïdes impreses a foc en la ment de la gent: anarquista. Imaginaven l'anarquista amb la bomba orsini, i a més eren nanos que atracaven bancs, imagina, i què faran si guanyen?!*'

En el seu cas, la detenció i l'estada a comissaria no va ser violenta: no va rebre tortures gràcies al paternalisme del comissari que la interrogava i a que va poder utilitzar l'estratègia de "fer-se la tonta" i fer veure que no sabia res del que li preguntaven: '*A mi em van tractar millor que als tios, també en van arribar algunes morades de cap a peus, sobretot les del FRAP (...) A mi no em van tocar ni un pèl, ara, vaig fer comèdia la que vulguis, eh? La meva sortida va ser: jo baixo de l'hort, no sóc franquista, m'agradaria que les coses fossin*

67 '*L'acte fundacional de la transició va ser l'assassinat de Carrero Blanco (...) Nosaltres érem mosques colloneres*' .

diferent, m'agrada l'anarquisme... (...) Sí que hi havia molt paternalisme, llavors t'hi has d'agafar. No sé com vaig veure que al comissari li afectava moltíssim que els meus pares s'havien separat i vaig dir bueno, aquí em poso les botes, llavors el tio dient <pobre chica, pobre chica, fíjate que desgracia>; aquí t'has d'abonar perquè és un tema de supervivència (...) Això és una estratègia que si tens la xiripa de que la pots colar, la coles, de la mateixa manera podien no haver-me cregut i inflar-me la cara a hòsties; però als que cascaven gairebé per sistema eren els tios'[68].

Ella, juntament amb altres companyes, de comissaria van anar directament a la presó, doncs com era regulat en aquell moment per la llei antiterrorista, no passaven pel jutjat[69]. Aquest decret llei provocà moltes caigudes, engreixant ràpidament el gruix de població reclusa pendent de judici i afectant especialment a les condicions de vida de les preses polítiques[70]: '*La presó de Trinitat es va omplir que era "un contento", a una sala pensada per dotze persones vam arribar a ser vint-i-set i van haver d'habilitar-ne una altra*'.

---

68 Diu que al País Basc sí que torturaven molt a les dones, fins i tot amb violacions.

69 '*La llei antiterrorista del 75, que en certa mesura ha estat en vigor fins ara, perquè encara està en vigor, considerava que tothom que fos separatista, anarquista o comunista era terrorista, per definició*'. Es refereix al Decreto-Ley 10/1975 de 26 de agosto, que referencio a l'apartat del marc legal. (Per a una lectura del text vegi's http://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1975-18072)

70 '*Ja no es detenia gent del PSUC (…) hi havia FRAP, hi havia ETA, hi havia trostkes i hi havia anarquistes, i hi havia alguna independentista que curiosament coincidien amb anarquistes, que això és una cosa que és molt difícil de fer entendre a algú que no sigui d'aquí (…) una cosa és ser internacionalista i l'altra [acceptar] que t'esborrin del mapa*'.

La presó de dones de La Trinitat tenia, en aquells moments, com a gestores i carcelleres a monges de l'ordre de Las Cruzadas Evangélicas de Cristo Rey, que establien unes normes molt estrictes i diferents d'altres presons; com era, per exemple, l'obligació de portar faldilla: '*La convivència va estar molt bé, las cruzadas inenarrable, inenarrable, com d'una altra època. El desig de qualsevol presa de la Trinitat era que la portessin a Madrid, a la presó de Yeserías on hi havia funcionàries (...) n'hi havia algunes que s'enrotllaven i passaven recados, apart podies tenir un instrument, podies portar pantalons... deixaven fer coses normals, i aquestes ties eren unes fanàtiques*'.

Les *polítiques* vivien completament aïllades de la resta de preses, les anomenades comunes, i realitzaven pràcticament totes les activitats diàries a dins la cel·la col·lectiva, sense poder anar al menjador, a tallers o a fer feines a la bugaderia o la cuina per reduir condemna. Alice s'hi podia relacionar excepcionalment quan, de tant en tant, anava a l'economat perquè era l'administradora de la caixa comuna dels diners i les coses que portaven les famílies (menjar, tabac, llibres, discs...). En protesta per aquest tracte discriminatori, van fer una vaga de fam[71], pel que van restar deu dies aïllades en cel·les de càstig rebutjant el menjar que els hi posaven al costat en cada àpat. Durant aquells dies reberen mostres de solidaritat per part de les preses comunes quan aquestes sortien una per una a passejar al pati, els hi preguntaven com estaven i els hi tiraven formatgets per la finestra perquè aguantessin amb la vaga.

---

71 '*Vam fer una vaga de fam senzillament perquè ens deixessin fer vida normal*'.

La seva estada a la presó, però, només durà tres mesos ja que van tenir la sort que Franco morís. Quan surt segueix vinculada a nivell polític escrivint molt, informant sobre la situació carceràrià i els motins que es produïen de la COPEL[72] o vinculada amb la rereguarda de la fuga de Segòvia. Malgrat l'estigma que implicava passar per la presó, va poder tornar a treballar al mateix lloc ja que tenia un cap republicà que li va posar facilitats: '*Vaig tenir sort amb la feina però hi havia gent treballadora que no els van voler en el seu lloc de treball, eh? i no vaig tenir sensació de refús de ningú, pel fet que s'hagués mort Franco doncs la gent va començar a parlar una miqueta, però amb molta cautela*'.

El juliol de 1977 va participar en la manifestació-míting de la CNT a Montjuïc[73], molt sorpresa de que hi hagués tants milers de persones, i en les posteriors Jornades Llibertàries Internacionals[74], que també van ser un esclat de

72 Cooperativa de Presos en Lucha. A finals de 1976 començà a fer-se pública la lluita de les preses socials i moltes activistes s'abocaren en el seu suport a través dels Comitès de Suport a la COPEL (organitzant caixes de resistència, festivals reivindicatius o editant publicacions) donant veu a aquell estrat que era el més baix de la societat (D., 2013:252).

73 El 2 de juliol de 1977, el sindicat anarquista de la CNT va fer el primer míting públic després de dècades de clandestinitat a la muntanya de Montjuïc. Fou una data històrica en la que l'afluència fou massiva, es calcula que hi assistiren al voltant de cent mil persones.

74 Les Jornades Llibertàries Internacionals, que es celebraren a barcelona entre el 22 i 25 de juliol de 1977 organitzades per la CNT i el moviment llibertari organitzat en ateneus, van oferir de forma gratuïta nombroses xerrades i debats de contingut polític i social, així com dotzenes d'espectacles teatrals i musicals acompanyats de

gent: hi havia una efervescència política i una il·lusió col·lectiva. Hi havia hagut un tap de repressió durant tant de temps que, al treure'l, va començar a brollar i desbordar-se tot el que havia estat contingut... '*La visió de la gent era més de simpatia, havia canviat realment; ara bé després de l'atemptat de l'Scala ja va ser un altre cop anarquista igual a terrorista*'.

A mesura que anava passant el temps, però, l'efervescència va anar minvant o va ser aixafada directament, sobretot en relació a les lluites dins les presons i l'anarquisme pel muntatge del Cas Scala i l'operació Martín Villa[75]. Es va anar veient que, sota l'aparença de canvi, els moviments de la classe política no canviaven gaire les coses[76] i que amb una imatge aperturista s'anaven apro-

---

la publicació diària *Barcelona Libertaria*, que corria a càrreg d' *Ajoblanco*. L'afluència fou massiva, doncs es calcula que més de 500.000 persones van passar pel Parc Güell i el saló Diana (espais on es realitzaren les activitats).

75 Comenta que la transacció es pinta com un canvi harmònic cap a la democràcia, quan es va vessar molta sang: '*Hi ha una tendència, tothom la té, a oblidar la part més xunga, no?, de la vida; però en aquells moments hi havia assassinats de l'ultra dreta, ETA estava a tope, van sortir els GRAPO que és una cosa que no se sap exactament què era perquè després uns dels caps és el Pío Moa, ni més ni menys, vull dir-te que... hi havia repressió, es torturava que era un contento i després va haver-hi l'operació de carregar-se els de l'anarquisme que va ser molt important, l'operació Martín Villa (...) els desmuntem i en la ment de tots els espanyols anarquisme igual a terrorisme, i això ho van muntar en mesos*'.

76 '*Ruptura o reforma. Perquè es va optar per la reforma? Uns perquè van pensar que al final seria una ruptura, més edulcorada però una ruptura, i els altres perquè era una forma de quedar igual fent veure que canviaven les coses (...) la qüestió de la seguretat social, l'atur no existia... una sèrie de coses que per nosaltres allò –seria molt burgès- però era un avançament, com era un avançament poder votar a qui et donés la gana, el que*

vant lleis com la d'amnistia que pretenien ser de "punt final", per deixar de banda delictes que no prescriuen i que estan internacionalment contemplats: '*quan hi va haver l'amnistia, la lectura va ser <mira que generosos que somos> fent sortir gent de les presons (...) l'amnistia va ser <todos a casa> però els torturadors també, els golpistes també... tot de gent que no es podia tocar perquè hi havia hagut la llei d'amnistia; com si els nazis haguessin dit <legalitzem tots els partits i aquí no ha passat res>.*'

Des d'aquells moments fins ara, Alice no ha militat mai en cap partit i ha participat en les lluites sindicals del seu àmbit professional a través de vagues, elaboració de convenis, etcètera, sense estar en cap sindicat concret. Fa front així a les situacions que li afecten, però sovint quan la van a buscar, doncs reconeix que està una mica cremada de veure les derives de gent que tenia un discurs revolucionari i després acaba fent el contrari[77], i del punt a on ha arribat l'actual situació política[78].

---

no havíem previst és que el franquisme continués amb el descaro que va continuar, i això que tenim és franquisme, però amb el PP i amb el PSOE, així de clar (...) la majoria de la dirigència clàssica dels socialistes són fills i néts de falangistes i de militars, molts. (...) La banca era la mateixa, els jutges eren els mateixos, els militars, la policia... s'havia mort un senyor però estava tot així, doncs què fem?, es va fer a salto de mata. Es va fer bé? No. La ruptura hauria estat millor? Sí, es clar, com a mínim s'hauria fet una neteja i les presons plenes, però era impossible, qui els hauria anat a detenir i qui els hauria jutjat? els mateixos'.

77 '(...) *estàs farta de veure gent per la tele que dius: fantasma!, fantasma, que tu anaves de no sé què i no sé quantos, i jo puc entendre una trajectòria i un canvi..., però estàs ficat fins el coll de merda i de corrupció...*'.

78 'No sé cap a on anem, hi ha anades i tornades i en aquest moment estem pensant que estem en una democràcia amb moltes cometes

Creu que la invisibilitat de les dones en les lluites de la transacció es deu, d'una banda, a que hi havia una reproducció molt forta dels rols i actituds masclistes tant per part dels homes com de les dones, que el moviment feminista no podia contrarestar doncs la gent no entenia el llenguatge que utilitzaven[79]: '*La gent no entenia aquest tipus de llenguatge, <esta sociedad patriarcal> la gent no sabia què volia dir. Ja no estàvem en l'època de l'analfabetisme de no saber escriure i llegir però estàvem en el pas següent, d'una incultura total (...) de maltractament familiar ni es parlava*'[80]. I, d'altra banda, a que les dones no han escalat a posicions de poder en la dinàmica política de la transacció: '*Les dones ens vam ficar més en coses de tipus social, moviments socials; i els homes (tampoc tots, eh? no sé quina proporció), es van dedicar més a tocar poder.*'

---

però no estem ni en això, és una feudocràcia'.

79 Ella no va estar mai en el moviment feminista, doncs creia que tenien un discurs molt agressiu que la gent no podia entendre i no li agradava aquest tipus de feminisme que creu que era molt burgès (de l'estil de *Vindicación Feminista*, Lidia Falcón i altres), i sí que simpatitzava amb un altre tipus de feminisme més de barri, de base.

80 Comenta que la pel·lícula *El encargo del cazador* de Joaquim Jordà és molt bona per entendre aquesta època. Homes coneguts que donaven unes pallisses brutals a les dones i la resta ho sabia i callaven tots (de la gauche divine). '*Contra això també ens movíem, ens feien molt de fàstic aquesta gent. Podíem entendre més un fatxa que s'ha criat en una casa de fatxes i que creia que Franco era la hòstia que aquest personal, ens feia més fàstic*'.

Marcy

Marcy neix als anys cinquanta dins una família nombrosa de classe mitja de l'Eixample de Barcelona. A casa es respirava un ambient antifranquista, l'àvia, sa mare i les seves germanes tenien una actitud de crítica contra Franco però sempre de manera encoberta, doncs no es podia fer obertament[81]. Dues germanes seves havien sigut del PSUC i després es feren de Bandera Roja. A casa solien escoltar la ràdio sintonitzant el canal de la policia i així sabien el que passava a les manifestacions en temps real.

'*Sempre vaig ser rebel, de petita no podien amb mi*'. Ja amb catorze anys, a l'institut, va començar a fer "accions" amb altres companyes, per exemple perquè no canviessin el conserge de sempre per a posar-hi un secreta[82]; però també a fora participaren en la defensa d'una zona verda al barri de Verdum, anaven a ballar sardanes a la Plaça Sant Jaume o a fer "sentades" a la Plaça Reial. Una professora de l'institut, al veure les seves inquietuds, les va posar en contacte amb '*els músics*'[83], però a elles no els hi va interessar ajuntar-s'hi, doncs els hi va semblar massa fluix. Després, Marcy va entrar al PSAN (Partit Socialista d'Alliberament Nacional de Catalunya), però al cap d'un

81 Un exemple d'això és que quan Franco anava de visita a Barcelona, s'obligava a tothom a penjar la bandera feixista al balcó. L'àvia es va negar a posar-la, però va excusar-se de l'obligació dient que la tenien trencada.

82 Segons explica Marcy, sembla ser que posar agents secrets per fer la feina de conserge era una pràctica habitual per tenir informació i control sobre el que passava a les escoles i instituts.

83 Es refereix al Moviment Socialista de Catalunya, que després es va convertir en el PSC.

temps decideix fer un pas més enllà i es fica a l'OLLA (Organització de Lluita Armada).

El grup estava format quan ella hi va arribar i eren al voltant d'unes deu persones, però no ho recorda molt bé. Era un grup activista, que no donava gaire importància a la teoria: '*No hi havia adoctrinament entre nosaltres*'. Tenien un ideari llibertari i s'acceptava caminar cap a una societat anarquista i utòpica a través de les accions armades, però no es parlava gaire sobre la ideologia, almenys durant el temps que Marcy hi va estar[84]. '*M'atreia perquè era un grup llibertari (...) tot i que recordo que havia d'anar en compte que no se'm veiés una part meva més nacionalista*'.

Feien accions de recuperació de recursos en algun banc, també a gestories o s'infiltraven treballant en oficines on emetien documents oficials d'identitat per aconseguir material per poder falsificar documents per a les persones que estaven en clandestinitat. Tenien una relació força estreta amb el MIL (Movimiento Ibérico de Liberación) i van intentar treure a Salvador Puig Antich de l'Hospital Clínic quan estava ferit, però no ho van aconseguir.

Tot i que al grup només hi havia una altra dona, que era la parella d'un del grup[85] i tenia una altra actitud, hi havia coses que no les feia i quedava més en segon pla: '*feia més de companya d'ell*'. Marcy feia el mateix que els altres i era tractada com un igual per ells i reconeguda per això: '*Allà no hi havia ningú que parlés del sexe dèbil ni*

84 '*Una societat anarquista i utòpica, però bueno... no la sé quina ideologia teníem perquè no ens la dèiem...va ser poc temps (...) Era un grup activista*'.

85 '*En aquella època érem molt joves, hi havia algun home amb novia, però hi havia poques novies*'.

històries així. No lligava, si estaven per l'alliberament de tot no en podien excloure les dones (...) subtilment segur, però a mi no m'ho van demostrar mai'. Es defineix com a activista i no 'com una persona política', i en aquells moments veia fàcil[86] i normal participar d'allò, era el que hi havia. No es fixava en el fet de ser dona des del punt de vista del feminisme[87,] doncs diu que no va sentir mai discriminació pel fet de ser dona, ni a casa seva, ni tampoc a la feina: '*Com a dona no recordo cap problema mai, perquè he fet sempre el que he volgut*'; tot i que recorda com en aquells temps li van donar una feina sense fer-li entrevista, doncs per contractar-la el cap només va preguntar a l'altre empleat: <*Es guapa?*>[88].

La clandestinitat era una resposta natural a la repressió: "*Vivíem en una repressió constant que es veia ja com a natural*". Tenien moltes normes de seguretat com els canvis de nom o de roba, i un llenguatge propi de signes i contrasenyes per moure's al carrer o en espais públics. Això '*feia la vida una mica difícil, tot i que només era una part*', doncs en el seu grup els activistes portaven una doble vida per poder treballar[89].

---

86 '*Ara penso: uau, tot això feia jo?.*'

87 '*Ho feia com a persona que estava lluitant amb uns grans ideals, no com a dona ni com a res, no m'ho plantejava*'.

88 Malgrat m'ho explica i diu que alguns cops se'n va recordar, li treu importància: '*Això se'm va oblidar després totalment (...) Suposo que si ets una dona que ets dependent de l'home, la teva mateixa incapacitat et pot fer rebel·lar i tot perquè voldries ser més autònoma com a dona, però com sempre he sigut autònoma, no sé què dir-te*'.

89 En general hi havia molts pocs 'alliberats' perquè era molt costós mantenir-los. És per això que Marcy critica determinades actituds i

Ella va estar en el grup poc més d'un any, no perquè no estigués d'acord amb el grup sinó precisament perquè no volia portar més aquell tipus de vida: '*Em vaig arribar a sentir agobiada amb aquell perill. La clandestinitat no ajudava a tenir almenys un coixí humà, era tot molt fred i calculat, no? Entre això i el perill ja no vaig poder més*'. El fet, però, és que la van detenir quan anava a trobar-se amb el grup per dir-los que el deixava, fet pel qual fou jutjada pel TOP (Tribunal de Orden Público) i ingressà a la presó de Trinitat. No sap si els seus companys es van assabentar o no de la seva decisió, doncs des de la presó no els va poder avisar. Estant a dins mai va saber de ningú del grup, sabia que estaven amagats però li haguessin pogut fer arribar alguna carta clandestina a través de l'advocat, per exemple, ja que a vegades li portaven cartes amagades en forma de tampó higiènic.

A la presó, les preses polítiques rebien un tracte molt diferent de la resta de preses, les anomenades comuns o socials, les carcelleres eren les Cruzadas de Cristo Rey i els hi '*tenien molta mania, no ens suportaven a les polítiques. Ens separaven perquè no les contagiéssim*'. Mai les mesclaven: no es podien moure per la presó com les comuns; menjaven a la mateixa cel·la i sortien a un pati apart; no podien treballar i, per tant, tampoc reduir així condemna; i no tenien accés als tallers de la presó que eren per a les preses comunes. Per aquests i altres motius van fer una vaga de fam, van estar deu dies en cel·les de càstig i aconseguiren que les deixessin portar pantalons, entrar llibres en català i menjar un temps al menjador.

---

accions de membres del MIL en relació al factor econòmic.

D'altra banda no rebien un tracte tan alliçonador o modelador per part de les monges, com era el cas de les preses comuns, sinó que es limitaven més a fer-les complir el càstig: '*Les monges no ens alliçonaven perquè sabien que amb les polítiques no hi tenien res a fer*'; però sí que notaven en el tracte que les reprovaven moralment per no fer el que una dona havia de fer: '*El que sí et puc assegurar és que el mateix fet per un home, fet per una dona està considerat molt més greu. Això ens ho deien, eh? (...) Quan arribava una presa política nova, apart que arribava feta pols de la comissaria, lo primer que feia la carcellera era dir: <te lo mereces! Pero como es posible, tú? Con lo que tú hubieras tenido que ser!: una buena ama de casa, que ya tienes edad!>... però coses així, sempre. A un home tot això no li poden dir*'.

Va estar a la presó al voltant de tres anys i, malgrat que va fer bones amigues[90] i va aprofitar per estudiar una carrera[91], el pas per la presó va ser molt dur per a ella; i pensa que pel temps d'acció, va tenir una repressió desproporcionada[92]. Les emocions dins la presó són més extremes, tant per un cantó com per l'altre: en alguns moments s'ho passaven molt bé i en altres molt malament. Han passat molts anys però els records dolorosos dels fets repressius cap a les seves companyes o fins i tot l'afusellament d'un

90 '*Sí, bones amigues es fan en un lloc així, eh? També hi han tibantors, però ho superes*'.

91 '*vaig aprofitar el temps almenys*'.

92 Cal comentar, a tall d'exemple de la magnitud repressiva, que la condemna emesa pel Tribunal de Orden Público pujava a 28 anys de presó per actes terroristes i anarquistes.

amic, que va viure de forma directa[93] tot i estar reclosa, no s'obliden.

Al sortir de la presó es va retrobar amb uns quants companys del grup, que ja s'havia desfet, i va estar-hi un parell de mesos però no va voler seguir, i decidí tancar del tot aquella etapa de la seva vida.

Actualment pensa que aquella etapa va ser molt important per a la resta de la seva vida i també per l'impacte que va tenir en el seu entorn. Sent que provocà un fort patiment a la seva família, sobretot a la seva mare i a la seva àvia: '*Tot va girar entorn meu, i per fer patir principalment*'.

Creu que no va valdre la pena en absolut, doncs l'impacte de les accions no era prou fort en relació a les repercussions repressives que tenien, i que el fet de jugar-se la vida era per inconsciència relacionada amb la joventut: '*el perill era de mort (...) era tan poc lo que tu podies fer amb el gran aparell de l'Estat i amb el gran aparell repressiu, que no tenia massa repercussió*'. És de l'opinió que si hi va haver alguns canvis van ser donats més per les vagues i les lluites obreres i socials que no pas '*per l'acció d'algun grupuscle' com el seu grup. Per tant, no és quelcom que repetiria: 'Si tornés a viure no voldria tornar a passar per aquí, perquè penso que no cal anar per aquí... Ara ho veig, però clar, abans no...*'. I pensa que en aquells moments ho feia per inèrcia,

93 El 27 de setembre de 1975 es van produir els darrers cinc afusellaments per ordre de Franco. Van ser assassinats tres membres del FRAP (Xosé Humberto Baena Alonso, José Luis Sanchez Bravo i Ramón García Sanz) i dos d'ETA (Juan Paredes Manat i Ángel Otaegui).

que hi estava tan ficada que ho feia perquè era el que havia de fer.

Han passat els anys i li ha canviat el punt de vista, també en relació a la violència: en aquell moment l'acceptava com una cosa necessària, però ara no ho accepta '*de cap manera*', i fins i tot s'alegra que algunes accions preparades fossin frustrades. No li agrada explicar-ho i no es sent ni orgullosa ni víctima, senzillament no li veu el sentit. '*Però no obstant no va valdre la pena, la retrospectiva és dir: però jo vaig viure tot això i sóc com sóc ara gràcies a les meves vivències passades, saps?*'.

Joyce

Joyce nasqué a Andalusia a mitjans dels anys cinquanta. De pares andalusos, camperols i 'rojos' que hagueren d'emigrar a Barcelona per poder treballar, ja que a son pare, un home amb gran consciència de classe, l'havien posat a les llistes negres. S'instal·laren en condicions molt precàries, els salaris eren de misèria i son pare havia de tenir dues feines diferents per poder sobreviure. Ella passà molt de temps de la seva infantesa al carrer, jugant amb els nens. Quan sa mare emmalaltí de tuberculosi hagué de passar cinc anys a l'hospital, pel que els tres germans foren internats. Ella i sa germana van anar a parar a un internat de monges només per a nenes, on rebien hòsties en més moments que a la missa diària obligatòria.

Des de ben petita, es construí com a persona des de la rebel·lia: estava en rebel·lia amb els seus pares, cap al pare per ser un home violent que confonia l'estima amb l'obediència i cap a sa mare per ser una dona submisa; amb les monges de l'internat; i amb Déu, que entrava en conflicte amb els seus desitjos i li negava que el seu cos fos seu: '*Jo lo de la obediència sempre ho vaig portar fatal. Jo obeir perquè sí no, abans m'ofego*'. Pensa que en aquelles condicions hi ha tres opcions possibles, i ella caminà per la segona: '*O t'identifiques i no qüestiones. O la rebel·lia i ho qüestiones tot. O una massa amorfa, ara cap aquí, ara cap allà per complaure als altres... sense una identitat pròpia*'.

A l'internat, a través de l'esport adquirí la consciència i l'apropiació del seu cos, i a través de la lectura una via d'escapament i un lloc d'introspecció i de calma. Li agradava tant llegir que s'escapava del dormitori a les nits, mentre les altres dormien, per llegir d'amagat els llibres

prohibits que les monges tenien tancats sota clau[94]. Des de llavors el diàleg amb els llibres ha estat una constant: '*crec que la literatura va ser un element que va fer que tingués menys influència la religió*'.

Amb quinze anys comença a treballar i als setze forma amb altres joves l'associació de veïns i veïnes de Ciutat Meridiana. Es tractava d'un espai d'activitat comunitària i solidària però també de lluita, com en el conflicte envers l'empresa Catalana De Gas; era un ambient intergeneracional polititzat: '*ens interrogàvem sobre en quin món vivíem, però també sobre quin món volíem*'. Amb disset anys va conèixer a gent de la LCR (Lliga Comunista Revolucionària) i va estar-hi un any i mig fent petites accions com tirar pamflets en cines, etc. També anaven a ballar sardanes a la Plaça St. Jaume i allà va conèixer uns joves independentistes amb qui anava a la muntanya i parlaven del tema, i llegint llibres prohibits va començar a veure les coses d'una altra manera: '*com es pot acceptar que un antic Estat que havia estat conquerit per les armes no es volgués alliberar?*'.

Llavors, amb vint anys decidí entrar al FAC[95], on la van tenir un temps en quarantena mantenint llargues converses per conèixer-la. Joyce creu que va ser més llarga i intensiva perquè venia d'un lloc no fiable, ja que no era un protocol establert que s'apliqués a tothom: '*que fos "la trotska" no els hi va fer gaire gràcia*'. El fet que fos una noia

94 Armari que va aprendre a obrir sense clau, amb la mateixa astúcia que va ajudar a escapar una noia de l'internat per una finestra, sense que l'enxampessin.

95 Hi ha qui l'anomenà Front d'Alliberament de Catalunya i altres Front d'Alliberament Català.

també va propiciar que un company aprofités el context d'aquestes converses exploratòries per embolicar-se amb ella, pel que el sobrenom derivà a "*la trostka folladora*". Ella era molt atrevida i sabia dir que no i que sí quan volia, sense que li importés què pensarien d'ella, però veia al seu voltant les contradiccions masclistes que tenien alguns homes, doncs era l'època hippie en que professaven l'amor lliure, però després tenien una actitud possessiva <però a la *meva* que no la toqui ningú> i sovint s'ofenien davant el fet que ella tingués la decisió sobre el seu propi cos[96]: '*Jo el que vaig veure és que d'una banda els hi fascinava tant una dona lliure, i de l'altra la temien*'.

Com que l'organització era en cèl·lules relativament autònomes no hi havia homogeneïtat ideològica, fins i tot dins la pròpia cèl·lula. Pensa que eren '*comunistoides*' però alguns es definien com marxistes, altres com marxistes-leninistes, etc. Per a ella el que prevalia era que eren independentistes i pensa que no hi havia una anàlisi realment profunda, sinó que hi havia la idea bàsica d'un poble que vol ser per sí mateix, independent però sobretot antifeixista[97].

Quan va entrar al grup, tots els que va conèixer eren homes. Sí que hi havia altres dones però en cèl·lules dife-

---

96 Il·lustrant aquest aspecte Joyce explica lo ofès que es va sentir un company seu de la LCR que es va voler embolicar amb ella i ella li va dir que no (li va dir estreta, etc.). Ell, com molts, entenia l'amor lliure com la total disponibilitat de les dones cap als seus desitjos, sense haver de casar-se, ni tenir en compte el propi desig d'ella.

97 Segons ella el concepte de nacionalisme no es pot aplicar a Catalunya sinó el de sobirania, i per això es tractava d'una lluita sobiranista més que independentista.

rents a la seva i una dona a l'exili que estava en l'organització amb el seu company. En el seu grup no va tenir dificultats pel fet de ser dona, encara que creu que va ajudar a que fos acceptada el fet que practicava esports de risc com muntanyisme d'alçada, escalada o espeleologia, que la feien especialment apta a l'hora de passar propaganda i material, així com persones per la frontera de la muntanya: '*sempre m'he sentit més a casa a la muntanya que a casa meva. (...) devien pensar <no és una poruga, no és una blandengue... és una dona que està per allò que faci falta>*'[98]. Però en relació a la presa de decisions sí que va veure reticències per part d'ells, no recolzant les seves propostes o fent-se-les seves, esvaint l'autoria d'ella, per validar-les. A més, com la gent no es coneixia entre ella doncs no hi havia assemblees, i si en feien alguna era a l'exili, també va notar que alguns homes posaven una barrera cap a ella: '*Jo parlava d'igual a igual amb els altres, sí que alguns em miraven raro, però no tots sabien fins a quin punt jo estava implicada, ni què feia o deixava de fer*'. A ella això no li importava, al contrari, doncs podia seguir amb la seva activitat i, a més, era menys reconeguda, fet que la protegia.

Posava molt èmfasi i atenció en el tema de la seguretat i jugava amb la ductilitat de la seva imatge per performar diferents personatges i no ser reconeguda. Així, per exemple, un cop va participar en l'expropiació d'una òfset amb un grup que no sabien qui era ella[99], i també en

98 Vegi's com és la realització de tasques d"acció" com les que realitzen els homes les que generen reconeixement per part d'ells a l'activitat de les dones (i no altres tasques que solen dur a terme, invisibilitzades i infravalorades).

99 Podem observar aquí el paper estratègic de les dones i la seva habilitat per passar desapercebuda, doncs senzillament es va vestir

una acció la van confondre amb un noi de 15 anys; '*crec que a la meva vida he fet bastant teatre*'. L'estratègia d'utilitzar els estereotips de gènere a favor també li funcionava: a les manifestacions utilitzava una estètica "de nena bona" portant trenes, mini faldilla i una cistella bonica amb un mocador que li servia per guardar-hi els *cocos*[100], i en els moments de l'enfrontament amb la policia es camuflava utilitzant un cangur amb caputxa.

El gruix més gran de militants que van entrar al FAC, va ser entre finals del 1973 i fins al 1975[101]. Tot i que no ho sap molt bé, doncs la mateixa dinàmica de la clandestinitat feia que no ho sabessin, creu que hi havia unes nou cèl·lules des de Girona fins Tarragona. Ella va ser un temps coordinadora de tota la part de Barcelona, en la que hi havia un gruix de gent molt jove a la qual primer procurava que fessin formació i que plantegessin ells i elles mateixes què volien fer, amb la idea de no cremar-los; ja que pensava que era més important que la gent entengués perquè feia aquestes accions, que el mateix fet de fer-les, cosa que no sempre es tenia en compte.

Per la clandestinitat, ella, com la majoria, portava una doble vida: feia vida normal a nivell familiar, de treball, etc. i paral·lelament realitzava accions i l'organització

per a l'ocasió i s'encarregà d'apropiar-se les claus de la oficina i fer-ne una còpia.

100 Aquesta és la paraula utilitzada en l'argot per designar els còctels molotovs.

101 '*El franquisme es veu que comença a agonitzar quan assassinen a Carrero Blanco, el dofí de Franco, i Franco ja està agonitzant... fins aleshores no es comença a tenir consciència de que això és una situació de trànsit que calia aprofitar-la*'.

amb el grup. També mantenia una relació sentimental amb un company del grup que estava exiliat a França des de les *caigudes*[102] de 1972; situació que implicava una dificultat a l'hora de trobar-se i un espai més gran de la clandestinitat en la seva vida.[103]

Després d'una detenció accidental[104] de la qual va poder sortir airosa, el grup va considerar que per la seva seguretat i per la del grup era millor que marxés i va exiliar-se a França. Allà li donen l'estatus de refugiada però la vida que portava en semi clandestinitat no canvià del tot: tot i que podien fer una vida més en comunitat, tranquil·la o natural, havien de seguir igualment algunes mesures de seguretat, doncs hi havia infiltrats de la policia i grups d'extrema dreta que estaven liquidant gent; i, a més, pel fet de ser persones estrangeres allà estaven més exposades a nivell de visibilitat[105].

Casi tots els exiliats vivien junts a Perpinyà, de manera comunitària, tot i que hi havia altres companys a Andor-

---

102 En l'argot dels grups, caiguda designa la detenció, normalment, de vàries militants per part de la policia.

103 '*Quan anava a visitar al meu company em trobava amb altres persones que no sabia qui eren, ni volia saber-ho. Però forma part de l'organització relacionar-te amb altres persones, saps que són companys de l'organització, això sí*'.

104 La van detenir per casualitat al carrer, doncs un altre grup que no tenia a veure amb ella havia fet una acció molt prop d'on ella es trobava en aquells moments.

105 Un cop la va anar a buscar la policia d'interior francesa a casa seva per interrogar-la perquè és refugiada; volen saber què fa, a qui coneix... *evidentment* ella no coneix a ningú pel seu nom, tots es coneixien per pseudònims. '*No tot eren flors i violes, no*'.

ra i a diferents presons. La gent s'espavilava per treballar, doncs la organització no rebia cap tipus d'ingrés o ajuda econòmica, i els diners dels atracaments no eren per sobreviure sinó per mantenir pisos francs, finançar la revista[106], fer accions o enganxines (perquè hi hagués constància que hi havia gent que es movia), etc; i si hi havia persones que no treballaven perquè havien passat a la clandestinitat o si no trobaven feina, s'ho muntaven compartint recursos com podien.

Ella vivia amb la seva parella però sempre va treballar del que fos per tenir independència econòmica i autonomia personal, i es limitava a fer les tasques que li corresponien dins les rotacions de casa, tot i que alguns homes esperessin que ella fes les tasques del seu company, com feia una altra noia[107]. '*Per una banda hi havia dones que estaven allà dintre, però també hi havia homes molt masclistes*'. Això li generava friccions amb algun home, alhora que malestar perquè la resta d'homes no es posicionaven en relació al que feia[108]. En aquells moments encara no hi havia la idea que un home "progre" ha de ser "feminista" i tenir en compte les dones, els seus drets...: '*Què va! No, per res... fins i tot als anys 80 i pico, veies als companys a la mani del 8 de març. I jo li dic: i la teva dona, com és que no hi és aquí? <no, s'ha quedat a casa amb els nens...> Jo li vaig*

106 Es refereix a la revista Catalunya Roja. La feien membres del FAC i s'imprimia a França, després es baixava clandestinament a Catalunya.

107 '*Jo vaig tenir molt clar quines coses no volia, i no hi vaig passar*'.

108 Tot i que ja no vivia amb ells, a Joyce li va semblar que un dels homes maltractava a la seva companya, però quan ho va comentar a un parell de companys li van respondre que <això no era cosa seva...> pel que no van fer-hi res.

dir: escolta, ets tu que t'hauries d'haver quedat a casa amb els nens i la teva dona hauria de ser aquí'[109].

Com que a més d'independentistes eren antifranquistes, això era el que prevalia en la relació amb altres grups amb els quals feien col·laboracions puntuals, ja fossin comunistes o anarquistes. Tot i que en molts casos, més que col·laboració, es tractava més aviat de solidaritat, bàsicament acollint-se uns als altres a casa seva quan ho necessitaven[110]: '*a vegades ho fan per tu, a vegades ho fas tu per un altre*'. La solidaritat i simpatia també la notaven molts cops en l'entorn social cap a la gent antifranquista i exiliada a França i també a Bèlgica[111], en diferents casos i detalls[112].

A principis del 76 detenen al seu company i l'extraditen a Bèlgica. Com que no podia trepitjar territori francès ella havia d'anar i venir per veure'l, pel que decidí anar a viure a París per estar més prop. Allà es posa en contacte amb una organització de refugiats que l'envien

109 Tant en aquest cas com en l'anterior de les tasques domèstiques, es veu com la perspectiva política no s'extrapola a la vida personal, donant per suposades l'obligació de les dones en la realització del treball reproductiu a la llar i amb els infants.

110 Joyce recorda un cop en què es va passar la nit sencera traient-li espines al Wilson (militant d'ETA fugat) de tot el cos, doncs havia aconseguit escapar de la policia saltant a dins uns esbarzers.

111 Recorda que a Brussel·les hi havia molts refugiats polítics de diferents països com palestins, per exemple.

112 Com quan una dona que era filla de republicans exiliats li va oferir feina i una moto perquè hi pogués anar, o una altra dona per a la que treballava que el dia de la mort de Franco la felicità donant-li el dia lliure i li regalà una ampolla de xampany, entre d'altres casos.

a una 'residència col·lectiva' on hi ha immigrants i estudiants i busca feina. Puja a Brussel·les a veure el seu company cada cap de setmana que pot, i quan no té diners pel bitllet es passa el cap de setmana a la universitat de Nanterre, investigant arxius relacionats amb la situació de l'estat espanyol a petició d'un amic que treballa la universitat de Bèlgica. Com que té moltes dificultats amb la documentació a l'hora de passar la frontera, el seu company li proposa que es casin, però Joyce és molt reticent al matrimoni degut a l'experiència que ha vist en els seus pares: '*Jo era molt reticent a casar-me, a mi això dels contractes de convivència mai m'han acabat convencent gaire... Si visíssim en una societat on les relacions fossin d'igual a igual, on l'equitat fos real, no tindria cap problema, però com no és així, quan signes algo sempre hi ha algú que pretén estar per sobre un altre... quan s'estableix alguna relació així de tipus de jeràrquic, a mi ja em salten les alarmes i em poso a la defensiva*'. Finalment, per una qüestió de pragmatisme[113], accepta casar-se si és a Bèlgica i per lo civil, doncs allà existia el divorci i la seva idea era divorciar-se al cap d'un temps. Llavors aconsegueix els papers de resident i treballa a una clínica psiquiàtrica privada, al pavelló de salut pública de dones on veu situacions molt fortes i desagradables[114], per exemple li va sobtar molt que al 1977 encara hi hagués dones que no tenien cap problema de salut mental i que vivien allà perquè el marit o la família

113 '*Jo sempre dic que ens vam casar per conveniència*'.

114 '*He pogut conèixer diferents institucions totalitàries: l'internat, la presó, els hospitals, els psiquiàtrics... conec aquest poder totalitari de controlar absolutament tot per poder continuar reproduint-se a sí mateix*'.

se les havia tret de sobre[115]. Al veure el seu interès pel benestar d'aquestes dones, l'adverteixen que es limiti a fer la seva feina asistencial: '*em van dir que no m'involucrés personalment amb els malalts*'.

L'organització s'havia dissolt l'estiu del 1976[116] degut sobretot a les detencions i la dispersió dels seus membres que s'havien produït el 1975 i, a més, com que Franco ja ha mort, tampoc es veu el sentit de continuar en la mateixa línia.

Després de l'Amnistia de 1977 la gent va anar retornant a poc a poc a l'estat espanyol, doncs no podia tornar tothom quan volgués amb el passaport de refugiat sinó que a l'ambaixada havien d'acceptar donar-te el passaport d'entrada[117]. Ja a principis de 1978, després de signar el document d'apostasia, aconsegueix que li donin el passaport i baixa a Barcelona on la reben amigues i es retroba amb la família, alhora que coneix la del seu company i fa gestions perquè ell també pugui tornar. Aconsegueixen que li donin el passaport, tot i que aquest és només per un sol viatge cap a Madrid; allà l'espera l'advocat, perquè com era habitual, només baixar de l'avió el porten directament a comissaria. Aquesta no va ser la única "sorpresa": al cap de dos dies que ell comencés els tràmits

---

115 Observi's el paral·lelisme de la situació a l'estat espanyol en els centres del Patronato de la Mujer (vegi's el següent capítol).

116 Malgrat he trobat documents que sostenen que la organització es va dissoldre el 1977 (vegi's Manté, 2009 i www.unitat.cat), segons Joyce aquesta diferència d'informació devia ser deguda a la gent d'Andorra que volia continuar en una altra línia.

117 '*Al passaport de refugiada política, posava <Nacionalidad ONU, origen Espanya> o sigui que estaves sota l'auspici de la ONU*'.

del DNI, van rebre a la bústia una carta d'amenaça de la AAA[118], fet que denota que els mateixos membres de la policia en formaven part: '*Sempre hi ha coses que et fan veure que el tema de la seguretat és important*'[119].

Joyce estava al moviment feminista abans de l'exili i quan tornà s'hi afegí de nou. Participava a la vocalia de dones de l'Associació de veïns del Poble Sec fent assessorament a dones en casos de violència de gènere, separacions, anticonceptius i avortaments, etc. Com que l'avortament era il·legal, les vocalies dels diferents barris s'organitzaven entre elles fent torns a l'hora d'enviar a Londres grups de dones per avortar i que així no les enganxessin[120].

Les dones es trobaven habitualment amb dificultats no només per no tenir fills, també per tenir-los, doncs al cap d'un parell d'anys tingueren una filla, i el mateix dia que Joyce es reincorporava a la feina van donar-li la carta d'acomiadament <*per no adequació al lloc de treball*>, com a escarment i avís per a la resta de treballadores que també eren dones: '*Em vaig donar compte de fins a quin punt ens discriminen a les dones per ser mares, quan els propers*

118 Alianza Apostòlica Anticomunista, anomenada també Triple A.

119 Es refereix també a com van anar les detencions posteriors, com quan van detenir al seu company als anys vuitanta: '*Podria dir que jo no hauria estat tan confiada. Jo parlo menys i observo més, els gestos, com són les relacions...*' Diu que un parell de vegades gràcies a la intuïció, a un cert olfacte de quan alguna cosa no va bé o quelcom quadra, es va lliurar de que la detinguessin.

120 Aquestes vocalies, formades per dones molt combatives i lluitadores, tenien una funció molt important en aquest aspecte, motiu pel qual més tard l'ajuntament va "absorbir-les" institucionalitzant el servei de planificació familiar que elles duien a terme.

empleats que tindran o els portem al món nosaltres o no en tindran![121]'.

El 1981, '*el dia del Tejerazo*' ella i el seu company van anar a fer vigilàncies davant el local de Fuerza Nueva[122] per saber què estava passant[123]. Arrel de l'intent de cop d'estat molta gent va pensar que si tornava a passar quelcom així podria ser que triomfés, i un grup de gent que decidí organitzar-se per tractar d'evitar-ho li demanen al seu company consells per la seva experiència. Com que tenen una filla petita Joyce li demana que no s'emboliqui, pel que ell ho fa i després agafa distància. Malgrat això, per solidaritat van tenir a casa seva a un parell de joves buscats per la policia fet que, temps després i en relació a altres *caigudes*, fa que el vinculin amb el grup autònom llibertari, pel que el detenen i l'empresonen a Madrid quan la nena no tenia ni tres anys. Joyce ha de

---

121 Més tard també es va adonar que la meitat del temps que havia treballat no havia cotitzat a la seguretat social, malgrat els que la contractaven li havien dit que sí: '*Porto treballant des dels 15 anys i en tinc 60, i encara no m'arriben els 35 anys per jubilar-me, i és per coses així*'.

122 Fuerza Nueva (FN) fou un partit polític espanyol d'extrema dreta, que sorgí de la mà de Blas Piñar el 1966 entorn a Fuerza Nueva Editorial S.A., que publicava una revista amb el mateix nom des del 1967. El 1976 es constituí com a partit amb l'objectiu de mantenir vius els principis ideològics del Alzamiento Nacional del 18 de juliol i de la dictadura franquista. Durant els anys de la transacció estigué implicada en el recolzament i intervenció en atemptats d'ultradreta contra vaguistes, polítics d'esquerres, sindicalistes, manifestacions estudiantils o veïnals, etc.; cometent diversos assassinats. Sota el lema de «Déu, Pàtria i Justícia», des del 1977 es presentaren a les eleccions sota diferents coalicions a cada legislatura.

123 '*el que vam veure no ens va agradar gens. No teníem gens clar, eh?, el que podia passar amb tot allò*.'

fer peripècies per anar i tornar de les curtes visites a la presó, treballant i cuidant-se de la nena; alhora que mou cel i terra per treure'l de la presó com sigui[124]. Després de molts esforços i gestions aconsegueix indults parcials per a ell, i també per a algunes persones de l'ERAT[125] que ella decidí defensar ja que no tenien cap tipus de suport.

Les relacions i dinàmiques dins els grups no sempre eren harmonioses. En el seu cas, per exemple, se l'havia acusat d'haver-se xivat quan *caigué* la gent de Terrassa, i mai se li van demanar disculpes[126]; i quan el seu company esta-

124 Va anar personalment a parlar amb un diputat, un senador, el ministre de justícia, el síndic de greuges, el jutge, el fiscal general de l'audiència nacional, feia constants trucades a l'audiència nacional, etc. i anava obrint totes les vies possibles, partint de la idea que exercia els seus drets de ciutadana i que aquestes figures eren funcionaris al servei dels ciutadans. Diu que aquests personatges eren receptius i que li deien les coses com estaven d'una forma clara: '*Jo veig la diferència entre els polítics d'aquells moments i els actuals. Els polítics actuals són uns mamons, eh?, i quan dic mamons són "chupópteros", és a dir, van a escalfar la cadira, a aprofitar-se: han segrestat el vot per convertir-lo en un dret que ells puguin exercir a la seva conveniència. Ens han segrestat els vots, han segrestat la democràcia.*'

125 Ejército Revolucionario de Ayuda a los Trabajadores. Aquest grup havia estat creat el 1977 per donar suport a les lluites obreres i *defensar l'autonomia de les assemblees obreres enfront l'ofensiva de les burocràcies sindicals i polítiques dels partits d'esquerres que ells mateixos havien abandonat. Els seus membres es definien individualment com a socialistes autogestionaris, independentistes o marxistes revolucionaris* (D., 2013:247).

126 El setembre de 1975 van detenir una persona de les cèl·lules de Terrassa i, a partir d'aquí, van anar caient-ne moltes altres de diverses cèl·lules. Algunes persones van dir que havia estat culpa seva tot i que no era veritat i posteriorment no van rectificar. A ella li va

va a la presó es creuà pel carrer amb un amic del grup que feu veure que no la veia i ni la saludà: 'Ningú em va preguntar mai si jo necessitava res. Tothom deia <ai en Raimon...> però els que quedàvem aquí, què? (...) La lluita té moltes cares, de les dones i els fills normalment la gent se n'oblida'.[127]

La situació d'empresonament del seu company li complicà bastant la vida en relació a la precarietat que vivia. Tenia molta inestabilitat laboral i hagué de deixar la seva filla petita a casa els seus pares un temps[128]. Quan el seu company sortí de la presó ella va decidir que a nivell econòmic cada un gestionés els seus diners fent un fons comú per a les despeses de la casa on qui més guanyava més posava, per tal de repartir equitativament també el temps personal disponible, perquè ella es quedava més que ell amb la nena petita[129] i volia anar a la universitat. Sempre ha tingut molt clar quines relacions de parella

---

saber tant greu que es dubtés d'ella com que no es desmentís aquell discurs perquè això li va perjudicar. Malgrat ja no li pesa, diu que perdona però no oblida, pot entendre que passés com una estratègia front a la repressió, però diu: '*Em vaig sentir utilitzada*'.

127 Aquest cas és un exemple de la concepció que dóna importància als "herois" i "màrtirs" sense tenir en compte el context que els sosté.

128 '*Jo he treballat sempre i de moltes coses. A mi no se'm cauen els anells. El que necessito és aquesta autonomia meva, capacitat d'organitzar-me el meu temps, de no haver d'anar a casa els meus pares...*'.

129 Ella es va plantar perquè el seu company havia deixat diners a un amic sense dir-li-ho, quan ella no arribava a final de mes, i ell no sabia gestionar-se els recursos perquè li duressin tot el mes, pel que ella li havia de deixar diners. També reivindicava al seu company el seu dret de tenir temps per a ella, marxant els caps de setmana sola a la muntanya a oblidar-se de tot, per exemple.

vol: '*Quan algú intenta posar-te darrera o per sota, malament. Jo al costat o res, sinó no m'interessa*.'

Joyce actualment fa activitat terapèutica amb perspectiva de gènere[130] i segueix activa en relació a la militància feminista i de drets socials: '*Fem una passa endavant i dues enrere. Les èpoques de crisi serveixen per escanyar-nos i retrocedir quan hem estat millor (...) Per això a les dones ens costa tant avançar, perquè no tenim el recolzament dels homes; qui és l'home que està disposat a renunciar als privilegis que té pel fet d'haver nascut home?*' És una dona d'acció i busca aplicar-la en coses que li donin satisfacció. Per ella l'estat natural és el de reivindicació permanent: '*Cada generació comença de nou el seu projecte, i del seu projecte forma part conservar el que van guanyar les generacions anteriors i què és lo que deixes per les generacions següents*'.

Per ella la militància al FAC va ser una part més de la seva vida, que era coherent en aquell moment: '*Jo primer era feminista, gràcies al meu pare[131]. Després comunista[132]*,

---

130 '*és molt important la perspectiva de gènere en la teràpia. S'ha d'entendre l'entorn que fa que tots estiguem com un llum...! Una societat malalta genera individus malalts*'

131 Joyce diu que era feminista "gràcies al seu pare" perquè era un home masclista i violent que la va fer posar-se alerta i en contra d'aquest comportament des de ben jove.

132 Es defineix com comunista, però manté un discurs antiautoritari en molts aspectes. Com hem pogut observar, en el seu relat fa una separació entre ells (FAC) i els comunistes, pel que entenem que els identifica com a comunistes no ortodoxos (com a "comunistoides"), i malgrat exposa que la paraula adequada és sobiranista, molts cops es refereix a ells com a independentistes. Seria pertinent analitzar aquest aspecte sota la perspectiva que Ignasi Terradas (2004) proposa a *La contradicción entre identidad vivida e identificación jurídico-política*, evidenciant la contradicció entre la identitat com a expressió del

contra el capitalisme, i després sobiranista (el plantejament de l'independentisme fins més tard no me'l vaig plantejar) (...) El que em movia era ser coherent amb mi mateixa: amb el que sento, el que penso, i el que faig (...) no sempre ho he estat, clar, a vegades la cagues, però lo important és donar-se'n compte i plantar-se i dir: <no, per aquí no vull>, encara que afecti a d'altres. Penso que la clau és ser capaç d'acceptar que nedaràs contra corrent. Si ho acceptes ja deixa de ser un esforç, ni que els altres facin una altra cosa.'

---

viscut i la identitat com a quimera, i alhora, estigma classificatori. (Anàlisi que no incloure aquí per falta de temps).

Connie

Connie nasqué a mitjans del segle vint, en el si d'una família obrera. Son pare era un home anarquista i no religiós, en canvi, sa mare era una dona molt religiosa que la feia anar sovint a missa i resar per salvar l'ànima del seu pare i que pogués anar al cel. Com que disposaven de molts pocs recursos econòmics, Connie va poder estudiar gràcies a una beca. Quan la família es mudà a Terrassa, li causà un gran impacte haver d'anar a l'institut de monges; com que mai havia anat a una escola de monges no s'havia relacionat mai amb aquestes ni amb nenes d'aquest tipus d'escola, de classe mitja-alta i que vivien realitats molt diferents[133]. No li agradava gens i a sobre s'hi havia de quedar internada, ja que no hi havia transport diari cap allà, pel que decidí deixar-ho i estudiar pel seu compte els cursos que li quedaven per poder anar a la universitat.

A Terrassa tampoc hi havia escoltisme no confessional, que era on ella participava, i d'entre l'escoltisme religiós va decantar-se per la JOC (Joventut Obrera Cristiana), doncs alhora que decidí deixar d'anar a missa per sempre també li atreia el camí de l'humanisme i els valors de la solidaritat, d'estimar-se i que tothom visqui el millor possible. Coincidí amb el moviment de "*los curas comunistas*" i feia de monitora portant una lluita molt activa per la mixticitat en els grups i la coeducació. '*Jo vaig arribar a la política per la religió. (...) jo em vaig creure el discurs de Jesucrist del bé als altres, de que els altres són igual que tu, d'estimar...*', però al descobrir que l'Església era una

133 Aquestes se'n reien de que no tingués uniforme, de la seva roba, etc. es sentia completament extranya allà.

falsedat, doncs no feia el que predicava, va veure que la manera amb la que sí podia encaminar aquestes idees era la política, i, més concretament, l'acció política, ja que considera que el que fan els partits és '*política de saló*'. Es formà extensament en comunisme a nivell teòric de manera clandestina, mitjançant els cursets que el PSUC feia a Els Amics de les Arts, però ella no acabava de quadrar, no era comunista sinó que es considerava més aviat anarquista i, a més, també rebé una crítica per part de la gent del PSUC de que no era una bona comunista, doncs no tenia prou rectitud perquè se n'anava a ballar amb una amiga a Barcelona.

D'altra banda, el missatge que rebia dels seus pares era que no es fiqués en política. A casa no es parlava de política perquè els seus pares tenien molta por, durant la guerra civil els dos havien tingut gent de la família detinguda i assassinada, i també havien patit molt pels periples que passà un oncle de Connie, que havia estat membre de la FAI i de la columna Durruti, i que havia acabat exiliat a França. No volien que Connie sortís com ell.

Connie però, des dels disset anys durant el mes d'octubre se n'anava de viatge en autoestop amb una amiga, van fer molts kilòmetres i visitaren molts països europeus[134], i com que les dues tenien tiets anarquistes exiliats a França, a la tornada sempre passaven per Marsella o Tolouse a visitar-los. Allà menjaven i dormien bé, doncs sempre viatjaven amb molts pocs recursos, i aprenien molt doncs conegueren a totes les amigues i els amics anarquistes dels tiets, com la Federica Montseny, que sempre les carregaven de llibres anarquistes, i elles els passaven per la

---

134 Després del maig del 68 van anar a París, i es van emocionar tant que s'hi volien quedar a viure.

frontera dins el sac de dormir. '*Era molt maco perquè ens reuníem tots allà en un casal d'aquest i llavors els hi explicàvem com estava la plaça Catalunya, si hi havia la farmàcia, si no hi era, si el tramvia...(...) havien estat lluitant a França contra els nazis, casi tots havien estat en camps de concentració... érem les úniques familiars que els anàvem a veure perquè tothom havia renunciat a ells. Allà vam conèixer a molts anarquistes d'aquella època*'.

El seu pare no havia pogut viatjar però l'animava a que ella viatgés tot el que pogués, doncs així veuria que el món era divers, diferent del que ells vivien, i per això cada any li feia una autorització perquè pogués sortir del país. Ell[135] i el seu avi patern van tenir un paper important en la seva llibertat i autonomia, si el seu tiet va ser una escola de l'anarquisme, per a ella ells van ser una escola de feminisme: '*Jo vaig tenir el meu pare i el meu avi que em van ensenyar a ser diferent*'. En canvi, la família de la seva mare eren de dretes i les dones de la seva família eren molt tradicionals i l'encaminaven cap al rol establert[136]. L'avi, quan l'àvia i sa mare l'ensenyaven a cosir i a brodar li deia a Connie que no els hi fes cas i que estudiés: *<sí, sí, aneu cosint vosaltres, ella que cusi bé que un bon futur tindrà!>*.

135 Quan Connie anava a l'institut cada setmana li portava llibres perquè ell llegís, sobretot fantàstics i d'aventures, i com ella no tenia temps de llegir-los perquè els havia de tornar, després els hi explicava.

136 Les cinc germanes grans del seu pare li deien que no entenien perquè la deixava estudiar, doncs ella havia de ser una bona esposa i una bona esposa no estudia, i el seu pare les esquivava posant-lis l'excusa de que com que no tenia un noi, doncs ho feia ella, però a Connie li deia que no els hi fes cas.

Quan va entrar a la universitat es va ficar en el moviment estudiantil i va deixar la JOC; pensava que allà trobaria més possibilitats d'acció, però no les va trobar. De fet, l'enfadava moltíssim veure la immobilitat de la gent que no s'atrevia a actuar perquè tenia molta por, ni que la violència rebuda fos directa i explícita per part de grups feixistes dins la pròpia universitat '*...i venien els fatxes dels nassos a cremar llibres amb cadenes mentre hostiaven a tothom, i tothom marxava corrents*'. A ella li interessava quelcom més que reclamar els seus drets com a estudiant i, quan fora de la universitat va trobar uns companys coneguts d'una vaga de l'institut, que ja estaven en un grup clandestí se sentí molt contenta: '*...i llavors trobes un grup que sí, i llavors deies jo plantaré cara, a la nostra manera però plantaré cara*'.

Paral·lelament despatxaren a son pare de la feina titllant-lo de comunista i posant-lo a la llista negra[137]. Ningú li dóna feina de res, i quan aconsegueix muntar un forn ella l'ajuda treballant-hi. Quan al cap de no gaire temps son pare mor, ella ha de portar el forn i aprofita la ocasió per tractar de socialitzar-lo, però els treballadors li diuen que no en volen saber res, que els hi pagui el seu salari i au.

El seu grup era una cèl·lula d'una estructura més ampla, el FAC (Front d'Alliberament Català o de Catalu-

137 El titllaren de comunista per despatxar-lo tot i que no ho era (només s'havia enfrontat amb la direcció per les condicions laborals dels transportistes de la seva empresa). En aquells moments es tractava d'una excusa efectiva per despatxar a la gent que implicava, a més, que després fos molt complicat aconseguir una altra feina doncs hi havia una "llista negra" a la que tenien accés totes les empreses, com ja he comentat en el cas de Joyce.

nya), però funcionaven com un grup autònom, doncs les cèl·lules tenien molta independència, només hi havia persones que feien d'enllaços entre elles, però les integrants de les diferents cèl·lules no es coneixien entre elles per seguretat. Això permetia una diversitat ideològica entre les diferents cèl·lules, cosa que també passava, en el cas del grup de Connie dins el propi grup: no tots eren anarquistes com ella, n'hi havia que deien que eren comunistes; el que compartien, ni que fos des de diferents perspectives era la voluntat d'autonomia: '*Nosaltres en dèiem Front d'Alliberament de Catalunya (...) més que independència total, autonomia. Nosaltres crèiem que Catalunya es podia governar a sí mateixa com antigament'.* Però malgrat no tinguessin les mateixes perspectives de futur, els unia el present, i en relació al que s'havia de fer en aquell moment estaven tots d'acord: '*el futur el vèiem lluny, encara s'havia de morir Franco, i s'havien de fer molts passos...a vegades es discutia si s'hauria de pactar o no (...) de moment enfonsar el règim present i després ja veurem*'.

Bàsicament es dedicaven a fer formació teòrica i pràctica, accions a llocs significatius i expropiacions per aconseguir recursos, sovint amb medis precaris; Connie encara riu quan recorda que un cop van fer un atracament amb una vespino i pistoles de plàstic[138]. '*Així anàvem aconseguint diners. Nosaltres aquests diners els repartíem, t'ho juro, amb la gent que no tenien res de Terrassa, i ens en quedàvem una part per comprar material. Ho canviàvem de lloc, en trèiem d'uns per donar-li als altres, perquè clar, ja pots fer accions que si la gent no menja...*'. Volien armar al poble, no per tornar a un estat de guerra, que ningú ho

138 Ella es petava de riure: '*A mi no em deixaven anar-hi perquè deien que em posaria a riure*'.

volia, sinó per poder fer una demostració de força, de poder d'oposició al feixisme, per si la cosa tambalejava poder reconduir-la cap a una altra banda. S'identificaven com a polis-milis[139] i tenien clar que la ideologia els portava a fer accions violentes, però no contra les persones: '*Nosaltres en el nostre grup teníem molt clar que evitaríem sempre [atemptar o anar contra] les vides humanes*'[140].

Ella formava part del grup d'informació i, com que continuava treballant i anant a la universitat, era de les més "legals" del grup pel que s'encarregava de les tasques en què calia passar la frontera per passar a gent d'un cantó a l'altre o fer d'enllaç, i *netejar* pisos[141]. Tot i que entrar al grup la feia portar una doble vida, doncs ningú del seu entorn sabia res[142], per a ella no era complicat gestionar-ho doncs la lluita que duia a terme era un al·licient a la seva vida: '*No ho pensava, era com donar una sortida a una necessitat que jo tenia (...) per mi era com dir jo compleixo amb les meves obligacions d'estudiar, de treballar per tirar endavant la família (...) que m'ho sento com una obligació, però que ho faig perquè vull, perquè crec que ho he de fer, però per un altre cantó treballo per les meves conviccions, pel que jo crec que s'ha de fer. I per a mi era una compensació, no un problema, m'entens?*'

139 Es refereix a polítics-militars, això és que les accions armades venien sempre motivades per la ideología política.

140 '*Això després ho vam tenir com a defensa quan vam entrar a la presó, de dir: <Nosaltres no hem matat mai, i no solament no hem matat mai sinó que mai no hem fet mal a cap persona>*'.

141 Netejar els pisos significa treure tot rastre que en pugui identificar la utilització política de l'espai. Fixi's, en relació amb la hipòtesi exposada, el tipus d'activitats que tendia a fer.

142 '*No ho sabia ningú, ningú*'.

És per això que pensa que ho feien per la societat, per canviar el sistema, però també per a ells mateixos, doncs lluitaven pel que pensaven, per les seves conviccions: '*si no ho fes jo no em sentiria bé amb mi mateixa*'. D'alguna manera, era un estil de vida que havien triat i que, malgrat el gran risc que implicava, també els hi aportava coses. Així, recorda que alhora que va passar molta por, també s'ho passava molt bé: '*Fèiem la revolució però ens ho passàvem pipa. Jo aquests que diuen que feien la revolució pels altres no m'ho crec, ni m'ho he cregut mai. Sempre he estat molt crítica*'.

Segons Connie les accions pretenien, per un cantó, visibilitzar que hi havia una dissidència i oposició al règim i, per l'altre, '*era dir-lis als sistemes repressors que nosaltres podíem, que podíem més que ells*'[143]. Dins dels sistemes repressors s'inclou la policia, les diferents forces de l'ordre i l'estructura estatal franquista, però també a famílies de dretes o elits feixistes que tingueren un paper molt actiu en la guerra civil i el franquisme. Així, molts cops, les accions vénen carregades d'un fort component simbòlic, per exemple, destruint o danyant els "monuments als caiguts" feixistes o símbols local concrets: '*destrossar el monument seu que tenen allà a la barata era d'alguna manera atemptar, o sacsejar diríem, a la dreta més caciquil de Terrassa i a més a més a la policia perquè se'ls hi escapava de les mans*'. El missatge que volien donar era: <es pot>.

Es sentia en molts sentits condicionada pel fet de ser dona, doncs per moltes coses com anar a la universitat

143 '*Ho teniu tot controlat, és una dictadura, no deixeu a la gent respirar, tothom és submís, però nosaltres podem, eh?, i estem fent coses que vosaltres no podeu controlar*'.

o treure's el carnet de conduir[144], per exemple, son pare li va haver de signar una autorització, però també per la mirada social que sobre ella pesava, i que tractava de transgredir: '*per moltes coses... anar de Terrassa a Barcelona per anar a ballar, això era...! fins i tot els dels PSUC em van dir que no em volien amb ells perquè era una superficial (...) Jo me'n recordo que anava als bars i em demanava un conyac tot i que no m'agradava, per dir, jo també prenc conyac!(...) i fumava i això per dir que les dones també podíem*'.

Però això no li va passar dins el grup; malgrat era la única dona activa entre bastants homes, doncs hi havia una altra dona dins el grup però '*feia més de companya d'ell*'[145], aquesta molts cops participava de les reunions, ja que feien les reunions a casa seva, però no participava activament en les accions doncs tenia un fill i, a més, estava embarassada. No va tenir mai cap problema en aquest aspecte, doncs participava i se la respectava igual que als altres: '*hi havia un respecte al que jo deia, al que proposava; se m'escoltava i si creien que tenia raó tiràvem endavant el que jo creia i ja està*'. Pensa que se la valorava bastant pel fet que estudiava a la universitat, doncs només eren dos del grup els que hi anaven i això feia que se'ls valorés; i s'hi afegia el fet que ella tampoc va voler mai dirigir ni tenir cap tipus de poder específic dins el grup, ja que això mai li ha interessat. '*Jo em vaig sentir sempre molt respectada, també et dic una cosa, jo no vaig pretendre mai exercir cap tipus de poder, era de la cèl·lula d'informació i em sentia prou*

144 Per poder-se'l treure, a més, va haver de fer el Servei Social obligatori (explico en què consistia en el següent capítol).

145 Fixi's en la terminologia empleada: *feia més de companya d'ell. Com moltes de les altres, utilitzen el verb fer i no el ser*.

lliure per discutir cada cop que es plantejava algo i se m'escoltava exactament igual que un altre, se m'escoltava molt (...) perquè al cap i a la fi era una dona però no era dona diríem de ser a casa, era una dona que tenia tota una trajectòria de feia temps, de moltes coses i d'alguna manera em valoraven, o sigui, valoraven el que jo digués, el que jo fes...'.[146]

Aquesta composició del grup es devia a que a Terrassa hi havia una base obrera molt gran; ells no pretenien ser els intel·lectuals que feien coses, com una avantguarda, sinó que treballaven conjuntament en els conflictes que hi havia oberts: '*Nosaltres dèiem: a més a més de manifestacions nosaltres reforçarem aquests treballadors que s'interessen a sortir al carrer (...) [amb les nostres accions] perquè sàpiguen que s'ha acabat la submissió, que s'ha acabat la por aquesta de que no es pot fer res*'.

La seva *caiguda*[147], juntament amb varis dels membres del seu grup, es produí després d'una acció coordinada durant un onze de setembre. Ja havia entrat en vigor la llei antiterrorista i van detenir a tanta gent que a la policia se li desbordà la comissaria, pel que Connie va haver de passar una setmana emmanillada a un radiador enmig d'un passadís. Tot i que a ella no la van apallissar, a part d'estar menstruant sense deixar-la rentar-se ni donar-li ni una compresa, va haver d'aguantar la tortura psicològica de veure i sentir com torturaven a la resta dels seus

146 Fixi's en que entén que se la valorava, al marge de ser una dona, perquè *no era una dona de ser a casa*.

147 En l'argot, s'utilitza el verb caure (d'aquí també la paraula *caiguda*) per designar la detenció per part de la policia.

companys, quelcom molt dur per ella[148]. A més, també utilitzaven el factor familiar per fer-la patir: li deien que a sa mare, que patia del cor, li havia donat un atac de cor per culpa seva i que estava a punt de morir-se i que, com el seu pare havia mort, portarien als seus germans petits a protecció de menors; o que havien anat a buscar a sa germana i se l'havien emportat a Barcelona detinguda, tot i que no hi tenia res a veure, i això la destrossava[149].

Els interrogatoris també eren molt durs, doncs la interrogaven de 7 a 10 policies alhora; fins i tot van anar-hi membres de la PIDE portuguesa[150] i de la policia basca anti-ETA a interrogar-los, els quals feien molta més por que els autòctons. Ella deia que no sabia res, que només coneixia a un dels nois del que estava perdudament enamorada i que per això a vegades anava amb ells però que l'altre no li feia cas... es feia la tonta i la ingènua total, exagerant tant el paper que semblava boja. Així, quan li van posar una pistola al davant ordenant-li que l'agafés (per tal que hi deixés les empremtes dactilars), ella va oposar tot tipus de gestos i excuses per no tocar-la; i quan l'amenaçaven dient-li que la farien despullar[151], ella

148 '*Era molt horrorós, vaig estar 10 anys a poder parlar d'això*'

149 '*Això em matava*'.

150 La Policia Internacional i de Defensa de l'Estat (en portuguès: Polícia Internacional e de Defesa do Estado o PIDE) fou la policia secreta del Estado Novo a Portugal, liderat en la seva major part per António de Oliveira Salazar. Fou la principal eina de repressió utilitzada pel règim per aixafar qualsevol tipus d'oposició interna. Tot i que el nom de PIDE fou utilitzat entre 1945 i 1969, es sol referir així a la policia política del règim durant tota la seva història.

151 Fixi's en l'amenaça de l'exposició del seu cos, com a manera d'humiliació i de suggerir el perill de violació.

es feia la obedient, els hi deia <como quieras> i es començava a desbotonar la brusa... sobtats per aquell comportament, la feien parar a l'acte, cridant-li que estava boja[152]. D'altra banda, feia el doble joc a la policia fent veure que col·laborava amb ells però que no els hi deia les coses o les deia malament per ignorància, o contava alguna cosa que feia temps que havien descobert[153].

En realitat Connie no sap perquè va fer aquest paper, pensa que en el fons es va tornar boja de veritat en aquella situació, que "se li va girar el cervell"[154], però va mantenir-lo durant tot el temps i l'estratègia li va sortir força bé: '*L'últim dia van venir 2 de Terrassa a dir-me: <no sé si eres una ingenua total o nos has engañado>, havien acabat la feina i s'havien fotut no sé quants cubates... (...) i quan vaig sortir em va donar una llibreta perquè quan fos a la presó li escrivís tot el que recordava, que em vindria a veure i jo <ay,*

---

152 '*Jo el maig del 68 l'havia viscut i la revolució sexual me l'havia creguda molt, era molt lliure, i jo que vols que et digui, pensava: Aquest tio es pensa que em fotarà a mi perquè em violi? Jo, depèn de com, follo, o sigui...una mena de sensació d'aquestes... [li deia] 'cuando quieras' i em deia <¡Para! ¡¡Para!!>*'.

153 '*Un em va dir que si recordava algo que l'avisés, i jo vaig tenir els sants ovaris de fer-lo portar a les 3 de la matinada <perquè m'havia recordat d'una cosa>, i li vaig explicar una acció d'uns que jo havia passat a França i ell em va dir <esto ya se sabia>...*' L'estratègia de delatar a algú que estava a l'exili i que, per tant, es tenia la certesa que no el podrien agafar, era habitualment utilitzada en situacions de tortura.

154 '*Vaig fer-ho molt bé, i mai he sabut perquè vaig reaccionar d'aquesta manera, va ser inconscient, jo no m'ho vaig proposar*' '*Pensaràs que sóc una xula, no, no, jo estava acollonida, morta de por, tenia angoixa, no dormia... però em va agafar per aquí. Explicava unes històries...! com si fos idiota*'.

muy bien; ay sí sí venme a ver> i pensava, que no vingui a la presó que tothom es pensarà que sóc una confident...!'.

El desplegament policial per portar-los a la presó va ser impressionant, van acordonar tot el barri i els hi van fer un passadís de tot el camí amb grisos metralleta en mà. A elles les porten a la presó de Trinitat i als homes a La Model. Quan va arribar la van tenir set dies incomunicada en una cel·la de càstig, cosa que en realitat no li va anar del tot malament doncs per fi va poder dormir. Les carcelleres, monges Cruzadas de Cristo Rey, els hi deien clarament el que opinaven d'elles: '<*antes el perdón a un perro que a una política*>'; les tenien aïllades de les altres preses en un espai molt reduït, i les obligaven a portar faixa i una espècie de camisa de dormir. Pitjor ho passaven les que eren mares a dins la presó: '*les mares que parien els hi treien els crios, i a vegades no els hi deixaven ni veure (...) i als crios petits els hi deien permanentment <tu madre es una no sé qué, tu madre es una no sé cuantos...>*' .

Connie i les companyes que havien entrat alhora que ella, es pensaven que en tenien per molts anys d'estar a la presó, doncs les havia de jutjar el Tribunal Militar Sumaríssim de Madrid[155]. Entre elles feien pinya i s'organitzaven en uns horaris força estrictes, amb un parell d'hores de silenci absolut al dia, doncs era necessari per estar bé a nivell psicològic ja que estaven cinquanta persones confinades en un mateix espai pensat per a dotze, sense silenci ni intimitat, i després es feien tallers i classes entre elles de ioga, català, etc. També s'ho passaven bé, doncs eren

---

155 Per aquest motiu va planificar acabar la carrera i després estudiar dret; també va fer veure que un amic gay era el seu nòvio perquè la pogués anar a visitar, i aquest aprofitava les converses vigilades per escandalitzar a les monges i fer-la riure.

joves i buscaven tot tipus de distraccions per fer suportable l'estada, com un cop que van fer vudú a Franco amb un ninot fet per elles mateixes[156]: '*Tot és molt. O rius com una boja o plores amb una angoixa total*'.

Quan va morir Franco van passar moments difícils, ja que no sabien què passaria i les monges els hi van fer un discurs de que si menjaven era gràcies a Franco i coses per l'estil; però finalment va sortir de la presó al cap de pocs mesos sense que es realitzés cap judici.

Ella no es va prendre mai el fet d'anar a la presó com un fracàs, sinó més bé com un episodi del camí que ja era conscient que podia haver de passar[157], i partir d'aquí ja veuria quin camí agafava. Però les tortures i el pas per la presó li van afectar més del que ella pensava, i va tardar deu anys en poder-ne parlar: '*Jo no en parlava perquè malgrat jo pensava que no m'havia traumatitzat, en el fons sí que em va traumatitzar, sobretot tenia molt present els interrogatoris (...) una cosa que m'horroritzava era quan estava lligada al radiador i a la nit em posaven un casset amb crits de gent que estaven torturant, jo no podia...això em venia moltes vegades*'.

En sortir de la presó participà de les lluites i grans manifestacions per l'ensenyament públic[158], doncs treballava de professora i estudiava una segona llicenciatura a la

156 '*Fins i tot ens volíem casar amb uns de la model per tenir vis a vis!*'.

157 '*A mi les companyes em deien, estar a la presó és el nostre fracàs, i clar lògicament sí que és el fracàs perquè realment t'han tallat allò que tu volies fer, però per mi no era un fracàs, era la conseqüència dels meus actes que jo ja sabia que podien arribar aquí*'.

158 '*Va ser una entrada massiva a l'ensenyament per transformar l'ensenyament públic (...) l'ensenyament és la base d'un poble, l'eina de la*

universitat. Com que el seu grup estava desarticulat completament, va estar buscant i buscant una altra vegada un grup des d'on continuar amb l'acció política. Va anar a diversos grups sense èxit[159], doncs tenien un discurs molt allunyat de les seves idees. També la van anar a buscar d'un parell de partits polítics perquè si integrés, però ella va veure que ho feien per sumar a les seves files algú amb la seva trajectòria i s'hi va negar.

Es va quedar molt penjada perquè no encaixava enlloc: '*...ja venien els pactes (...) i la coronació dels reis...jo només tenia ganes de fotre el camp d'aquest país, jo me'n vaig, he lluitat perquè? Perquè hi hagi una monarquia i tots tan contents... i després hi ha l'intent de cop d'estat jo estava a la universitat i ostres, me'n vaig anar corrents a casa meva, vaig agafar els passaports i li vaig dir a ma mare <mama, carinyo meu, t'hauràs de quedar amb els meus fills perquè jo me'n vaig a França i no sé, ja els vindré a buscar algun dia*>'[160]. Llavors decidí agafar el camí del feminisme, que

---

transformació social...i per tant ha de ser de qualitat i a més a més ha de ser gratuït, i vam lluitar moltíssim'.

159 '*...vaig anar amb els socialistes i vaig pensar <per favor, per favor, de què estan parlant> era la sensació de dir aquesta gent no han evolucionat, o sigui aquesta gent estan penjades al setanta o seixanta no sé quants*'.

160 Fixi's que relaciona la instauració del rei, com a una traïció cap al canvi pel que ella havia lluitat, amb l'intent de cop d'Estat del 23 de febrer de 1981, força allunyats en el temps. Em sembla que no es tracta d'una desorganització del relat, sinó que són dos fets que denoten que el canvi no s'havia produït (transacció). L'amenaça del cop d'Estat la va viure de forma molt tensa, en aquell moment estava embarassada i va esperar fins l'últim moment amb el seu company, amb tot preparat per si es confirmava passar la frontera a corre cuita. La seva por no era gratuïta, doncs la policia l'assetjava habitualment: l'anaven a buscar a la sortida de les reunions de dones i cada vegada

d'alguna manera ja havia seguit en la seva activitat dins l'escoltisme des de l'educació. Va participar de les Jornades Feministes del '76[161], que foren molt importants per

que passava qualsevol cosa al poble (un incendi, o l'intent de cop d'estat, etc.) l'anaven a buscar; tenien una fixació amb ella i li posaven molts problemes quan havia de fer tràmits burocràtics.

161 Es refereix a les Primeres Jornades Catalanes de la Dona, celebrades del 27 al 30 de maig de 1976 al Paranimf de la Universitat de Barcelona. Aquella trobada va ser un dels primers actes del període de la transacció totalment obert a la participació ciutadana activa, i es van exposar per primera vegada en un fòrum de debat públic i obert les reivindicacions i demandes de les dones després dels llargs anys de la dictadura. Convocades com a part de la campanya iniciada arran de la proclamació per part de les Nacions Unides del 1976 com a Any Internacional de Dona, les Jornades van ser l'ocasió per compartir les reflexions i aspiracions de moltes dones diverses, que en els anys anteriors havien començat a debatre en petits grups, en grups d'autoconsciència, i dins les organitzacions polítiques i els moviments reivindicatius, on algunes dones maldaven per fer sentir la seva veu. Les ponències que s'hi presentaren havien estat preparades en comissions obertes i discutides en espais diversos, des de casals de barri fins a centres culturals adscrits a les parròquies i col·legis professionals. El propòsit era analitzar i debatre en profunditat sobre l'explotació i l'opressió específiques de les dones, amb la finalitat d'elaborar propostes transformadores i començar a actuar per portar-les a la pràctica. En vuit sessions intenses es van tractar els temes del treball, la dona als barris, la família, l'educació, els mitjans de comunicació, la participació política de les dones, la legislació, la dona al món rural, la sexualitat. L'autonomia del moviment feminista i la qüestió de la seva articulació amb la pràctica política general van estar presents com a tema de fons al llarg de les Jornades, amb una diversitat de referents teòrics i posicions de vegades enfrontades. L'assistència rebassà l'aforament del paranimf, amb unes 4000 assistents. Tots els grups de dones actius en aquell moment hi van participar, des de les militants de partits polítics a la clandestinitat —amb un ventall que anava des de la democràcia cristiana fins l'esquerra revolucionària

a ella i per a moltes altres dones[162]. Llavors, amb altres dones van muntar el primer grup de dones de Terrassa,

---

i els partits nacionalistes— fins les feministes radicals del Seminari Col·lectiu Feminista, i feministes independents que havien començat a formar grups d'autoconsciència, al costat de grups dels barris, sindicalistes, estudiants, ensenyants, advocades, metgesses i infermeres, artistes, escriptores, periodistes, i també moltes que hi van acudir atretes per la convocatoria. Les conclusions finals es resumeixen en aquestes reivindicacions: dret a un lloc de treball sense discriminacions; socialització del treball domèstic a través de serveis col·lectius; ensenyament obligatori, públic, laic, gratuït i nodiscriminatori contra la dona; abolició del servei social; amnistia general; abolició de totes les lleis discriminatòries contra la dona; revisió de la cèl·lula familiar: llei del divorci, pàtria potestat no exclusiva de l'home, reconeixement de tots els drets a la mare soltera i igualtat de drets per a tots els fills ("legítims" i "il·legítims"), supressió dels delictes d'adulteri i amistançament; dret a la lliure disposició del propi cos: educació sexual, anticonceptius a càrrec de la Seguretat Social per a dones i homes; legalització de l'avortament i inclusió d'aquest a la Seguretat Social; supressió de la Llei de perillositat i rehabilitació social, que perseguia conductes com ara la homosexualitat o la prostitució. Més enllà d'aquestes reformes legals que s'esperava assolir amb la nova democràcia, moltes intervencions reclamaven un canvi total i profund de la societat, en les relacions entre dones i homes i en la mateixa manera de viure el fet de ser dona, amb la voluntat de poder projectar els propis desigs en el món i viure joiosament des d'un cos de dona. El fet de compartir, no només reflexions abstractes, sinó també experiències viscudes, fins i tot les més íntimes, com succeí al tractar el tema de la sexualitat, va crear un espai de relació, en el qual moltes van començar a portar a la pràctica el lema "el personal és polític", i per a moltes de les assistents va ser una experiència personalment transformadora (VVAA, 1998).

162 '*Va ser molt important, molt, molt. Tothom estava tan content i a més vam descobrir coses que no sabies*'. Fou molt emocionant, doncs a més de descobrir coses que no li havien dit mai o amb les que mai havia pensat, que es poguessin plantejar aquells temes, tant reprimits durant tant de temps donava esperança i il·lusió a les dones,

doncs va pensar que seria una manera en la que podia incidir en la societat, ni que només fos en part[163], i al cap d'un temps van decidir entrar a l'ajuntament i lluitar des d'allà per crear recursos i serveis públics per a les dones, muntant grups de dones als barris, etc.[164] Segons ella, després va fer tota una evolució i es va adonar que sí que era una via possible per transformar la societat en el seu conjunt: 'vaig veure que realment el feminisme no és només una filosofia, un pensament, el que realment proposa és el canvi estructural'; i es va quedar amb aquesta línia d'acció des de llavors fins ara.

Connie ara pensa que aquella etapa de la lluita va ser força important per a ella, i no se n'ha penedit mai: '*I n'estic contenta. Jo no renuncio a tot això, al revés, jo penso que vaig fer el que vaig creure, segueixo pensant que en aquell moment va ser positiu. (...) Tinc la certesa que vaig fer el que creia en aquell moment i crec que era necessari, i evidentment que em va marcar, em va marcar molt perquè després la vida l'enfoques diferent, o sigui valores moltes coses diferents*'. Creu que

---

en concordança amb l'efervescència política del moment: '*estàvem convençuts que es canviava el món, eh?, que sí que podíem*'.

163 '*Jo vaig pensar en aquells moments que el feminisme seria -com ara sí que penso que podria ser l'element que transformés tota la societat- vaig pensar bueno, aquí tens un camp d'acció, per aquí podem canviar algo*'.

164 . També van muntar el primer casal de la dona i estigueren anys fent molta feina amb una actitud combativa: van crear el primer centre d'informació per a dones i lesbianes, atenció a les dones maltractades, la biblioteca de la dona, un servei d'assessoria jurídica i laboral, molts cursos de formació per a dones però també per a professionals, etc. '*Als plens em deien que si jo malgastava els diners, que si jo era puta, que a veure si em posaven morrió...uns enfrontaments!*'.

és el que havia de fer en aquell moment perquè entenia que tenia una responsabilitat front el que passava, igual que la resta de persones, i que algú ho havia de fer[165].

165 La reflexió era: '*a mi em fa por però ho faig perquè crec que és necessari, algú ha de plantar cara en aquests moments*'.

Ingrid

Ingrid neix a la dècada dels cinquanta dins una família obrera de Madrid. La seva família no va ser un referent per a ella doncs, malgrat tenien consciència de classe, a nivell ideològic eren molt catòlics i vivien amb molta por, pel que no es posicionaven i justificaven sovint l'estat de les coses. En aquest sentit, ella i els seus germans coneixen milers d'històries de la guerra, de coses que passaren tant d'una part com de l'altra[166], perquè son pare fou de *la quinta del biberó*[167] i després el van posar a un camp de concentració, i els hi explicava tot el que havia passat però sense opinar al respecte: '*El miedo se palpaba en casa, pero un miedo atroz. El miedo era tan grande que... que no podia, nos explicaba cosas pero luego había según qué que se paraba... y lo notabas (...) y mi madre no lo superó. Estaba cagada, no se atrevía a decir ni esto* [fa un gest ex-

166 '*Creo que había más silencio con respecto a la parte positiva del mundo libertario, de lo que sí que habían conseguido, de lo que sí que habían hecho, que con respecto a otras cosas de la guerra*'. Ella no en tenia ni idea i quan, de més gran, li van explicar coses de la revolució com les col·lectivitzacions d'Aragó, etc. es va quedar de pedra.

167 La Lleva del Biberó (coneguda també com a Quinta del Biberó) fou el nom que van rebre les lleves republicanes del 1938 i 1939 durant la guerra civil espanyola. Va ser mobilitzada per ordre del president de la Segona República Espanyola, Manuel Azaña, a finals d'abril del 1938. En total van ser cridats a files uns 30.000 nois nascuts el 1920 i 1921. En principi havien de cobrir tasques auxiliars però participaren en cruentes batalles i correren sorts diferents en acabar la guerra (camps de concentració a França, presons franquistes, batallons de treball, etc.). Sembla ser que va rebre aquest nom quan Frederica Montseny va referir-se a ells d'aquesta manera: 'Disset anys? Però si encara deuen prendre el biberó'.

pressant “minúscul” amb la mà], *quiero decir opinar*’. La família de sa mare eren més d’esquerres i havien patit molt més que la de son pare, havien estat a punt de matar-los a pedrades[168] i sa mare tenia tanta por que ja de gran encara negava fets succeïts molts anys enrere, i mai li va poder explicar a Ingrid el motiu pel qual van haver de fugir del poble.

Ja des de ben petita adquireix una consciència de classe i d’injustícia en torn al sistema social, doncs amb vuit anys va haver de viure una experiència molt traumàtica, al passar per un *preventorio* tres mesos. Els *preventorios* teòricament eren centres per evitar que nens i nenes familiars de persones amb tuberculosi es contagiessin, com en el seu cas, però també hi ficaven fills i filles de *rojos* per castigar-los. Deien que era una casa de colònies[169], però en realitat era una presó d’on no podien sortir i on pa-

168 Malgrat no ho havia explicat mai amb anterioritat, ja de gran i a causa de la demència que patia, la mare d’Ingrid referia habitualment que els volien lapidar. Fou per a ella una experiència tan traumàtica que li quedà gravada per sempre, revivint-la fins el final dels seus dies.

169 La propaganda feixista prometia aire pur, alimentació de qualitat, descans, exercici i una vida saludable per als infants, i donava molta publicitat al fet que atenien a infants en situació de pobresa i necessitat. A la pràctica però vivien amuntegades amb una escassa higiene (els hi donaven un tros de paper higiènic que els hi havia de durar tot el dia i només podien anar al lavabo en els moments establerts, generalment dos al dia), els hi donaven menjar amb cucs i els maltractaments físics i vexatoris eren constants. Aquestes institucions van funcionar entre 1946 i 1975 a diferents llocs de l’estat (a Catalunya hi havia el *preventorio* de La Sabinosa, a Tarragona) com a solució ‘*para el gen rojo*’. [Per a més informació i testimonis al respecte vegi’s Garcia del Cid (2012) Las desterrades hijas de Eva o la

tien tortures i tot tipus d'abusos, des de cops i cremades fins passar fred o menjar vòmits. Va passar-ho fatal i sortí d'allà amb una malaltia nerviosa; pensa que això la va influir molt en la ràbia que tenia: '*Yo salí muy rabiosa de allí (...) Puedes salir de allí sumisa completamente o todo lo contrario. Y en mi caso entonces ya vas por otro camino, que no es el de la sumisión precisamente*'. A més, quan va explicar-ho als seus pares i altres persones adultes no es va donar credibilitat al seu relat o se li va treure importància, i no es van prendre mesures, socialment parlant, pel que començà a veure la societat d'una altra manera: '*Y dices: pero si yo no hice nada, ¡¡y además les dan la razón…!! Y entonces empiezas a pensar y a pensar de otra manera porque ya partes de la idea de que nunca vas a permitir que te vuelvan a hacer eso*'.

Es va veure així, de sobte, davant d'una injustícia que després li torna a passar més vegades, doncs per pagar-se els estudis va haver de treballar des dels 12 anys en un hotel turístic d'un parent llunyà on l'explotaven moltíssim. Treballava 14 hores al dia i tenia mitja hora per dinar i un quart d'hora per sopar, zero drets laborals ja que feia dues jornades i n'hi pagaven una i malament, i fins i tot la van maltractar físicament[170]. '*La estancia en estos sitios me concienció mucho mucho mucho. Veías a trabajadores caerse desmayados, los llevaban a urgencias y al rato ya estaban otra vez trabajando hasta las tantas de la noche,*

---

pàgina web de la Coordinadora estatal de Recolzament a la Querella Argentina contra Crims del Franquisme]

170 Un home la va tirar de la llitera estirant-la dels cabells i quan va caure a terra va donar-li patades i ella s'hi va tornar. '*Para que veas el nivel de violencia que ejercían sobre ti, es que no te quedaba más remedio, te tenías que defender*'.

era un nivel de explotación brutal, y un nivel de corrupción porque yo veía como venían los guardia civiles al despacho del dueño... yo allí vi barcos anclados con mujeres que no podían salir y luego se iban para África' . Va escapar-se d'allà quan, al queixar-se de que estava fent doble jornada i només volien pagar-ni una, un altre home fort va pegar-li de nou.

Després d'haver-li pegat dos pallisses i haver-la despatxat per defensar-se i trencar coses de la botiga on treballava, al telefonar a casa, en comptes de suport de la família va rebre un <*algo habrás hecho*>. Li va semblar tan fort[171] que va decidir que fins allà havia arribat i que si no l'anaven a defensar se n'anava de casa: '*Ese fue el núcleo del momento en el que yo rompí con lo que me habían enseñado de pequeña y empecé a pensar por mi cuenta*'. Veu aquesta ruptura com una necessitat: '*...porque es que si no me sangraban, era ser una nada*' reflexiona. Llavors, va demanar l'emancipació, a la qual son pare va accedir front la seva pressió[172], i amb 16 anys ja era una persona major d'edat molt implicada políticament: '*Fue el sentido de injusticia continuo, continuo, continuo, sumado a una falta de sensibilidad en el entorno en que me movia, de que todo el mundo lo consideraba normal y yo no lo podía ver normal… digamos que fue una salida hacia adelante*'.

---

171 '*Para mí eso era una traición total, que dijeran que algo habría hecho... ¡que a su hija le habían pegado dos palizas! ¡y la estaban explotando...!*'.

172 '*Claro yo a los 15 ya estaba en plan revolucionario total*'.

Apart de tot això, també s'havia criat en un barri obrer combatiu dels afores de Madrid[173], hi havia moltes *mogudes* i ella s'hi implicà des dels 13 o 14 anys. Creu que la repressió era tal que la majoria de gent estava en contra del franquisme en aquells moments, però amb diferents punts de vista i diferents postures a nivell d'implicació.

També a l'institut hi hagué protestes i una vaga pel tipus i contingut de la formació que els hi donaven, i a través d'això es va ajuntar amb la gent del partit comunista perquè eren els més radicals. Està un temps en una cèl·lula del partit comunista que té molta implantació al barri, però la fan fora al cap de poc perquè mai estava d'acord amb res del que li deien: '*te decían todo el rato lo que tenías que pensar. Tú ibas a una reunión de célula y no era una discusión, llegaba el jefe de célula y te decía* <*hoy vamos a hablar de tal cosa*>'. Tenien un sistema molt rígid d'organització jeràrquica amb el qual ella xocava, perquè si no estava d'acord amb el missatge o amb el que s'havia de fer, no ho volia fer per imposició i: '*Encima en ese momento Carrillo empezó a negociar con la burguesía la democracia, digamos; se justificava porque si nos juntamos todos conseguiremos antes la democracia que cada uno por su lado, pero claro, eso implicava renunciar a toda una serie de cosas a las que yo personalmente, si renunciaba a eso, para mí estaba renunciando a lo más importante por lo que estaba luchando*'. Dins l'institut coneix a un grupet de gent que no havia entrat a cap partit polític i que pel seu compte

173 Per exemple, quan hi anava la policia a carregar es responia i s'enfrontaven a ells (no fugien sinó que es pegaven mútuament). Creu que aquest és un reflex més de la violència que es vivia.

havia començat a llegir coses; li comencen a passar llibres i coneix així autors anarquistes[174].

Llavors, ella i alguns companys del barri, munten un petit grup llibertari pel seu compte[175]: '*veíamos que era la gente la que tenia que hacer la revolución, no el partido*'. Creu que va buscar aquest tipus d'organització, apart de per la ideologia, també per la seva manera de ser, doncs per a ella lo bàsic va ser que no volia que li imposessin res[176].

Amb 17 anys va a la universitat, allà troba més gent implicada i, tot i que són poques, ja no és l'única noia. Es comença a moure en una línia més llibertària i a fer coses diferents com muntar assemblees, fer propaganda[177], boicotejar coses, treure textos d'autors anarquistes i di-

---

174 Un tret característic i que dóna a pensar d'aquells moments és que no podies llegir el que volies, doncs el simple accés a determinats llibres ja era molt complicat. A Madrid Ingrid comenta que anaven al rastro a buscar-ne, però que havies de saber exactament a quina parada era que tenien llibres amagats i preguntar i, a més, et venien el que tenien, no podies triar.

175 Eren 5 en el grup, i de noia només ella. Cal tenir en compte que el moviment llibertari a Madrid era força reduït (comparat amb Barcelona o Catalunya), hi havia més comunistes, però llibertaris molt pocs.

176 '*A parte del partido comunista también estaban los trotskistas, los pro-chinos, pero todos eran como militares, tenían una mentalidad de <tú haz lo que te mando>... además se ponían de acuerdo por ejemplo en las asambleas para hablar de una manera que manipulaban la asamblea, no?, y a mí eso me ponía...! (...) Yo sé que a mí esto no, y en cambio, había otra gente que lo aceptaba muy facilmente*'.

177 Només fer pamflets ja era tot un món perquè t'havies d'aconseguir una màquina, o sinó te l'havies de fabricar.

fondre'ls... També a fer coses per donar a conèixer i tractar d'aturar la condemna a mort de Puig Antich, malgrat que són els únics que es mobilitzen per aquest motiu, tant a la ciutat com dins la universitat[178]. També els van fer fora del menjador universitari militants d'altres grups quan intentaven explicar el cas a la gent, i ni tan sols va haver-hi assemblees per parlar-ne, quan se'n feien per altres coses, perquè Puig Antich era llibertari i a aquests se'ls menyspreava[179]: '*Entonces era más por desprecio, era un desprecio tan grande que no valía la pena luchar por nosotros, porque para ellos era casi equivalente a un preso común*'.

Malgrat sí que tenien un punt en comú, que era la lluita contra el franquisme, s'unien només tangencialment en algunes manifestacions o boicots perquè les dues parts volien estar juntes lo mínim possible, doncs la tensió entre comunistes i llibertaris, es convertí cada cop més en una ofensiva dels primers contra els segons: '*Es cierto que nos despreciaban, pero también nos decian muy claramente: <si hacemos la revolución os vamos a fusilar a todos>, a mí me*

178 '*incluso quisimos tirar unos panfletos convocando a la huelga y los de los partidos nos lo quisieron impedir, ¡como si fueran policías..! Es que allí se me abrieron los ojos, porque hasta entonces yo pensaba que cada uno con su ideología pero que más o menos todos luchábamos para hacer una revolución, pero allí es cuando me di cuenta de que no*'. Es va haver d'amagar per llençar-los i, quan la gent els va llegir, els comunistes van anar a parlar amb la gent per treure-li importància.

179 '*porque piensan que los libertarios no tenemos un proyecto de futuro. Desde el punto de vista de la gente de un partido nosotros no tenemos proyecto ni tenemos organización ni tenemos nada, además nos pasamos la vida discutiendo en asambleas y perdiendo el tiempo en tonterías... que somos gente poco seria. Pues como lo del perro-flauta (...) Entonces libertario significa gente poco organizada, que no sabe lo que quiere... mira, hacer lo que te da la gana es libertario y ya está*.

lo decían. Nos odiaban también, no era simplemente el desprecio (...) es que éramos perseguidos por ellos también'. Ingrid pensa que els molestava molt no poder controlar la crítica que feien les persones llibertàries, doncs cadascuna tenia la seva pròpia opinió i decidien col·lectivament en assemblea. En els partits era tot molt retòric i molt quadrat, cosa que ells no eren, entenien la revolució com una sèrie d'etapes ineludibles i discutien pel fet que els anarquistes volien eliminar l'Estat[180] abans que els comunistes fessin la seva revolució[181].

És a partir del cas de Puig Antich que comencen a radicalitzar-se: a fer còctels molotov, aconseguir armes del *vells*[182] que estaven amagades allà o a França, a ex-

---

180 '*rechazábamos el estado porque el estado siempre está por encima de las personas, no hay ningún estado en que sea la gente la que tome las decisiones, siempre implica represión de minorias, represión de los que no piensan como ellos porque para salvaguardarse el Estado siempre prohibe todo aquello que niega lo que representa, y este tipo de debates sí que lo teníamos mucho en Madrid, claro, porque tenías que armarte de argumentos para discutir con esos comunistas*'.

181 '*No nos lo negaban pero éramos poco serios porque no sabíamos los pasitos que había que dar para llegar, nosotros queríamos llegar directamente y eso no podía ser, teníamos que hacer las revoluciones por orden (...) lo que más nos reprochaban era que quisiéramos acabar con el estado antes que ellos pudieran usar el estado para lo que querían. Nosotros les decíamos <no, no, os equivocáis, porque entre el estado burgués y el estado proletario han masacrado ya a todos los que podrían tener una mente libre y para entonces ya no va a desaparecer el estado, al revés, se ha reforzado (...) si el proletariado toma el poder y ejerce represión sobre los burgueses no deja de ser represión (...) es que si reprimes da igual a quien reprimas, a la gente hay que cambiarla, tú no puedes obligar y masacrar, porque te conviertes en lo mismo contra lo que has luchado>*' .

182 Sense cap to despectiu, doncs els admiraven, a les persones grans que havien lluitat a la Guerra Civil i/o havien estat maquis els ano-

propiar... Pensen que han de fer coses més fortes, doncs tenien el sentiment[183] que el règim se'ls trauria del mig sense miraments. El 1973 hi va haver vaga casi tot l'any i moguda constant, doncs la policia entrava cada dia a la universitat[184], anaven amb cavalls fins i tot dins el bar, i carregaven a dins, etc.: '*El nivel de violencia era muy grande, cualquier cosita que hacías te podían partir la cara, o te podían matar*'.

Ingrid només estudià durant dos cursos, doncs en el moment en que s'implicà en el grup autònom va deixar la universitat, ja que no podia anar cada any a treballar fora per poder pagar-se els estudis, i tampoc tenia temps de treballar, estudiar, fer pràctiques i militar alhora. Pensa que no costava fer el pas a aquest determinat tipus de lluita perquè tot l'entorn era molt violent[185]: '*Cuando el nivel de violencia es muy alto, se acepta la violencia con más facilidad*'[186]. La violència rebuda era molta i molt continuada des de la infantesa: al barri, al *preventorio*, l'explotació laboral, la condemna a mort de Puig Antich; però també al carrer, i especialment cap a les dones. Com que les dones fins als 23 anys no eren majors d'edat legalment, ella havia de portar els papers que son pare havia signat davant

---

menaven "*los viejos*".

183 '*joder, se nos van a cargar, van a por nosotros*'.

184 A més, segons Ingrid, disposaven d'una sala pròpia a dins la pròpia universitat, una espècie de comissaria.

185 '*Todo era muy violento*'.

186 Posa l'exemple d'ETA que, per aquest motiu, era acceptada més generalment per molta gent (que no pas més tard, que a un nivell ampli només era acceptada al nord).

notari sempre a sobre, ja que la policia te'ls podia demanar quan volgués i si eres menor d'edat enviar-te a casa. Ella, per aquest motiu era ostigada constantment per la policia, i també per l'aparença, doncs si anaves amb pantalons o no anaves vestida d'una manera "correcta"[187] t'insultaven, t'empenyien…: '*Y siempre la palabra era puta, como para justificar lo que hicieran contigo, no?*'. Als nois també els hi passava, com en el cas del seu company, però a ell el reprenien més per la ideologia, mentre que a ella ho feien pel seu gènere, era quelcom generalitzat: '*Es que en esa época usaban el género también para humillarte más (...) Es complicado porque siempre el hecho de que tú fueras mujer hacía que si ellos te tenían que decir algo usaran el que eres mujer para insultarte más (...) Yo tenia un compañero y nos insultaban a los dos en la calle, no solo a mí, lo que pasa que a mí era puta y a él otro tipo de cosas más intelectuales*'. L'ambient a Madrid era tan asfixiant que a vegades anaven a França només a respirar, a agafar aire: '*Yo era soltera sin hijos, era la última mierda, sabes lo que te quiero decir?*[188] *Y al menos en Francia era persona, nadie me preguntaba esas cosas*'. Concretament a Tolouse i els seus voltants va sen-

187 Fixi's en la rigidesa dels cànons i les formes, fins i tot indumentàries que havien d'acatar les dones, així com el poder masculí per castigar-les o fer-les complir.

188 '*Si tú rompías con esos esquemas tú eras la mierda más mierda de este mundo, y por lo tanto todo el mundo te podia pasar por encima sin ningún problema y nadie se iba a quejar además, eh? ni siquiera tu família a lo mejor, porqué tú ya habías renunciado a tu esencia de mujer, y por lo tanto habías renunciado a ser persona; es que eras lo último de lo último, vamos.*' Pensa que les dones més grans ho devien haver tingut encara pitjor que les joves independents, doncs devien ser vistes com 'menopàusiques solterones' que no valien per a res en aquella societat.

tir molt la solidaritat; hi ha havia molt ambient perquè hi vivia tota la gent exiliada llibertària i els seus fills[189].

D'altra banda, en l'acció del grup s'acceptava utilitzar mitjans violents, com per exemple explosius, però mai contra les persones. Tenien molt clar quins eren els seus objectius: '*Éramos buenísimos (...) nosotros la vida humana la respetábamos por encima de todo, la de cualquiera, eh? Jamás se nos hubiera pasado por la cabeza, por lo menos la gente con la que yo me movía, que nada de lo que hacíamos hiciera daño a nadie. Eran formas de protesta, y se la llama lucha armada por qué? Porque había atracos a bancos, había algunos petardos en algunos sitios... pero siempre cuidando de que nunca le cayera a nadie, es que antes nos la jugábamos nosotros*'.

El grup en teoria no era jeràrquic, però hi havia gent que tenia més prestigi i aquests sempre eren homes[190]; eren els que sempre feien les propostes i els que tenien una visió més àmplia perquè, a més, eren ells qui tenien tots els contactes[191]. Malgrat eren llibertaris Ingrid es trobava molts cops amb actituds masclistes per part dels seus companys, a vegades directes i molts cops encobertes; i també qüestionava que el funcionament del grup no fos

---

189 '*Allí era tan generalizado que era un paraíso; lo que te hiciera falta: ¿no tenías donde dormir? No te preocupes que lo ibas a encontrar... tú ibas allí en la misèria, perseguido y mal, y tranquilo que te iban a apoyar en todo*'.

190 Fixi's en la valoració social, com s'ha comentat en el marc teòric i la introducció.

191 En general, en la clandestinitat tu no coneixies a gairebé ningú, només un parell de persones, pel que qui tenia i realitzava els contactes acabava tenint una quota de poder més alta que els demés.

horitzontal i que les decisions no es prenguessin entre totes les persones[192]: '*Yo para poder participar me las tenía que pelear, sabes?*' '*Por ejemplo, te venían y te decían: <hemos hablado con compañeros de aquí y de allá y se va a hacer tal cosa conjunta.> Es que ya te venía hecho, la reunión ya había sido. Claro que con la clandestinidad eso estaba muy justificado, pero ¿por qué nunca iba una mujer a esas reuniones? Pues porque no te lo proponían, porque cuando te enterabas ya se habían hecho*[193]*; o bueno, a mí nunca me lo propusieron, vaya; a lo mejor a alguien se lo propusieron y no quiso... a mí nunca*'. La majoria de dones acceptaven aquesta dinàmica de que els homes hi anessin amb les decisions preses i els hi diguessin què havien de fer, però ella no, i els enfrontaments per aquest motiu eren constants: '*Tenía que pelearme siempre para poder participar en la toma de decisiones, incluso negándome a hacer cosas, ni que no me parecieran mal*'. '*Siempre me decían: tú tranquila que cuando llegue la revolución ya también la mujer se liberará. Y yo les decía: y una porra, porque cuando hagáis la revolución la habréis hecho los hombres, que yo no estaré allí, y no la haréis para mí, la haréis para vosotros*' Els seus companys li arribaven a dir coses que ella pensava que podia ser el mateix que pensés un fatxa, doncs la van criticar per ser nudista, no voler tenir fills ni formar una família[194] o volien acon-

192 El centralisme a l'hora de prendre les decisions es justificava amb la clandestinitat, però per a ella això a la pràctica era una excusa per no preguntar-los-hi a elles, i no volia rebre ordres sense saber perquè es feien les coses ni deixar de prendre ella mateixa la decisió.

193 Fixi's que no s'inclou a les dones en aquests grups de poder subtil, el control de la informació és realitzat pels homes.

194 Això també va ser motiu de crítiques: '*Porque las mujeres, si no tenemos hijos, ¿qué hacemos?*'.

seguir diners mitjançant el cos d'ella: '*Bueno, es que me llegaron a proponer para sacar dinero que me hiciera fotos porno!! Yo les dije que se las hicieran ellos*'. Malgrat això, seguí amb ells perquè eren els únics amb qui es sentia identificada a nivell polític[195].

Al 74 ja saben que la policia els té localitzats i alguns del grup van sortint cap a Portugal a mesura que saben que estan *cremats*[196]. Ella hi va l'any següent, es separa del grup i viu un any intens participant en la revolució dels clavells.

És un canvi que dóna un aire fresc a la seva vida, doncs viu com una alliberació el fet que la seva forma de vida i de relació ja no sigui en clandestinitat[197], poder conèixer a altra gent que està en àmbits diferents, parlar, etc. La clandestinitat era pràcticament el seu medi natural, doncs des dels 15 anys portava una doble vida i estava acostumada a no saber el nom ni cognoms de la gent (ja que quan els hi demanaven el nom deien directament el nom de guerra), a canviar d'estètica[198] per passar desaper-

195 '*Allí empezaron mis problemas, porque yo nunca desde que de pequeñita me hicieron sufrir a los falangistas, nunca más he aguantado que nadie me diga lo que tengo que hacer. De entrada un poco mal, no?, pero bueno, seguía en ese mundo porque era el único en el que me sentía identificada*'.

196 Estar *cremat* o *cremada* significa que la policia té coneixement de la teva activitat o et té identificada, pel que no és segur continuar actuant.

197 '*tuvimos que salir de eso para poder ver a otras personas*'.

198 Calia, d'alguna manera, disfressar-se per evitar que sospitessin de tu per la imatge. De més jove li havia passat, per exemple, que

cebuda, a no dir les coses que pensava (només es podia fer en llocs segurs) o a dir-les fent rodejos per tantejar de quin peu coixejava l'altra persona i veure fins on podies arribar, i inclús a llegir entre línies[199]. Fins a aquell moment ho vivia amb naturalitat, però a la que surt a França o a Portugal s'adona de la subjecció que suposa i del que s'està perdent, doncs aquest mode de vida et porta a aïllar-te socialment: vivia amb ells, actuava amb ells, tenien una vida pública molt tancada pel que només sortien de bars…; contínuament feien la vida junts i estava dins una bombolla de gent que pensava com ella[200]. A més de les compartimentacions de la doble vida clandestina s'hi afegien les mentides i ocultacions a la vida familiar o pública, perquè com a dona hi havia tantes coses que no podies fer, que les havies de fer totes d'ama-

---

quan anava a visitar els seus pares, tot i que no sabien el que feia o deixava de fer, ja s'ho imaginaven per "les pintes": '*se te veía venir, por lo que pensabas ya te vestías de una determinada manera; en ese momento estabas hasta el moño de corsés y de falditas, te cortabas el pelo como te daba la gana, no te depilabas, ibas sin sujetador...*'.

199 Com en el cas de la revista d'humor *La Codorniz*, una revista d'humor gràfic setmanal de gran fama i repercussió que es va editar entre 1941-1978, amb seccions com *La Crítica de la Vida*, *La Cárcel de Papel*, *¿Está Vd. seguro?*, *Tiemble Después de Haber Reído*. Generalment la crítica subliminal al règim passava desapercebuda a la censura, però algunes vegades els hi van prohibir l'edició; un cop, en resposta, van treure un número en que totes les pàgines estaven en negre, menys la contraportada on hi havia un dibuix dels editors que deien: *<Bombín es a bombón como cojín es a X y nos importa tres X que nos secuestren la edición>*.

200 '*Por un lado quería luchar, pero me estaba agobiando mucho de que todo fuera tan cerrado, era asfixiante (...) Cuando nos empezaron a buscar nos fuimos cada uno por su lado; y pasas de ahí a nadie*'.

gat[201], i el joc d'ocultació es convertia, d'alguna manera, en clandestinitat[202]: '*Mi hermana, que ahora vota al PP, se tuvo que salir a Portugal simplemente por no dejarse pegar..! Era clandestina sólo por eso*'[203]. En el seu cas, per evitar la necessitat d'haver de demanar permís per tot, juntament amb el model de feminitat que volien fer seguir a les dones, la feia construir una gran mentida, el discurs oficial, i després feia la seva vida com li semblava. Un exemple d'això és que ella sortia amb un noi i mai els hi hagués dit als seus pares: '*cuando mi padre se enteró me puso de puta para arriba*'.

Però a part de la llibertat adquirida, també estava molt emocionada pel que estava passant a nivell social a Portugal[204]: '*Era la sensación de que estábamos haciendo una revolución de verdad. ¡Era el pueblo entero! no eran cuatro gatos pelados…*'.[205]

---

201 '*Es que la vida entera estaba llena de mentiras*'.

202 '*Es que desde el mismo momento que hicieras cualquier cosa que no cuadrara eras clandestino*'.

203 Sa germana va haver de sortir d'Espanya perquè es va escapar del seu marit que la maltractava i, en tornar (perquè no es sentia a lloc a Portugal) la van detenir i va estar dos dies al calabós, d'on va sortir perquè sa mare va agafar al gendre pel coll i el va amenaçar, dient-li que si no la treia d'allà el matava. Era l'any 1974 i la van deixar sortir perquè va ser el seu marit el que va anar a buscar-la.

204 Es veia a tot un poble ocupant edificis en relació a les necessitats de la gent, per fer-hi escoles, guarderies, un cine, etc. I una de les tasques que es van dedicar a fer per col·laborar era muntar assemblees perquè la gent hi anés i aprengués a parlar i a participar, doncs era una forma de funcionament a la qual la gent no estava acostumada.

205 '*Hubo una semana que no teníamos gobierno, que había caído el gobierno y no podían nombrar uno nuevo porque la gente estaba en la*

Quan s'acaba la revolució, a ella i alguns companys els fan fora del país d'una manera estranya i extraoficial, portant-los directament a la frontera '*con lo puesto*', doncs els tenien controlats perquè tenien contacte amb gent de la LUAR[206] i el moviment llibertari. Llavors va a viure un temps al País Basc amb el seu company, però no li agradava l'ambient, així que marxen a Itàlia un parell de mesos de vacances. Franco ja havia mort i, de tornada cap a Madrid, passen per Barcelona. Decideixen quedar-s'hi perquè coneixen gent llibertària i veuen a la ciutat un moviment molt més gran i més ideològic (menys sectari) que a Madrid. Es comencen a relacionar amb gent d'ateneus de diferents barris i coneixen a una gent que ja estava actuant en un grup autònom armat al qual s'integren.

---

calle...y claro nosotros super ilusionados, pero no...vinieron los socialistas y ya está, se acabó, fue el último contragolpe... Justo cuando Franco se estaba muriendo se acabó la revolución portuguesa, pero fue una época muy emocionante'.

206 *Liga de Unidade e Acção Revolucionária* era un moviment polític que es fundà a París el juny de 1957 liderat per Hermínio da Palma Inácio, revolucionari portuguès contra el *Estado Novo*, molt conegut per una acció en la que desviaren un vol de Casablanca que sobrevolà vàries ciutats portugueses llançant cent mil pamflets animant a la revolta popular contra la dictadura. Segons explica Ingrid, eren més aviat comunistes però hi havia de tot. No actuaven en la clandestinitat perquè era un moment de revolució a Portugal i disposaven públicament d'armes per defensar la revolució; les utilitzaven per fer expropiacions (per exemple s'ocupaven terres de terratinents i es col·lectivitzaven per treballar-les o edificis per fer escoles o guarderies), per controlar els contracops de dretes (sortien al carrer amb les armes). Funcionaven una mica com la policía-exèrcit del poble i tenien les armes a llocs concrets, però no estaven amagades.

A Madrid no hi havia un debat ideològic profund, llegien per aprendre però els debats eren molt pràctics i en relació a com fer les coses: com acabar amb el franquisme, amb el capitalisme...[207] o què anaves a dir i com ho anaves a dir quan s'havia d'escriure algun text; però no es debatia a nivell teòric més general, per exemple d'anarquisme, ecologisme o feminisme[208]. En canvi, tot i que no era molt teòrica[209], a Ingrid li va agradar que a Barcelona sí que es parlava més, '*había auténticos debates*'[210]; es parlava del dret a prendre les decisions i a fer el món per ells mateixos, de com fer que la gent aprengués a expressar-se i a prendre les seves pròpies decisions en assemblea i que aquesta no es manipulés o quin tipus de pel·lícules projectar al cine fòrum perquè la gent entengués què era la llibertat[211]. També hi havia debats sobre feminisme, a un bar del Raval duit per feministes es generava a cada taula un debat diferent, i això va ser molt útil per a que els homes s'adonessin de que es podia ser feminista i revolucionària alhora: '*los tíos se pensaban que dedicarse al*

207 '*La conclusión fue a base de violencia, no nos dejan hacer otra cosa*'.

208 '*Debates sobre la mujer no había, eran peleas*'.

209 '*No éramos muy teóricos, éramos más de acción. La lucha en un principio era antifranquista, después en la transacción para evitar que se torciera el camino, que se torció pero bueno, para intentar aprovechar el momento de la transacción para hacer la revolución*'.

210 Tot i que segons ella el debat ideològic es feia més a França que a Barcelona.

211 '*nuestra meta era que la gente entendiera que era la libertad y que supiera como acceder a la libertad, porque la generación que vivió en el franquismo, ni después del franquismo se atrevían a pedir ni una pizca*'.

feminismo era dedicarse a recoger gatos de la calle, que era irse por otros derroteros'.

A més, l'estiu del 77 es fan a Barcelona les Jornades Llibertàries Internacionals a les que participen, juntament amb moltíssima altra gent, i es queden encantats de la vida. Aquest sentiment ve donat perquè allà, de sobte, prenen consciència de que són molts i que, per tant, realment es podien fer coses, que es podia arribar a algun lloc[212]. El moment era important perquè la gent estava amb la idea i la sensació de que tot era possible, poder trobar-se, estar tots junts i veure realment quants eren donava una sensació d'eufòria i de llibertat que ella no havia sentit fins al moment: '*conocías a los que tenías a tu alrededor, pero tú no sabías si éramos 20 o 200, no lo sabías. Ver de repente que eso se llenó de gente dijimos <¡¿qué?! ¡¡Somos muchísimos!!> (…) A lo mejor no todo el mundo era libertario, pero fue una eclosión*'. També podien parlar obertament amb gent desconeguda i la gent exiliada estava tornant. Llavors va començar a haver-hi les mobilitzacions més grans a ateneus, a la CNT i als grups autònoms de lluita armada; i al principi tot estava una mica relacionat a nivell de recolzament o protecció[213], però després la cosa es va separar perquè veien que aquesta relació podia acabar amb tots ells.

En plena transacció, aquesta voluntat de canvi llibertari contrastava, però, amb un discurs social majoritari de que ja no calia lluitar perquè ja tenien el que volien:

---

212 Aquest sentiment o aquesta realitat va durar molt poc, ni dos anys.

213 '*Estaba todo bastante juntito*'.

la democràcia[214]. Molts consideraven que ja havien arribat a la cúspide mentre els llibertaris deien que no, que s'havia donat un petit pas i que aprofitessin el moment per seguir avançant cada cop més, i discutien com organitzar-se d'una manera operativa per començar a crear la forma social que volien[215]: '*Nosotros seguíamos en esa y para los demás éramos unos románticos estúpidos ingenuos que no nos habíamos dado cuenta de que ya estábamos en un sitio buenísimo y que éramos unos tocahuevos. (...) El simple hecho de que el silencio continuara, que encima te pidieran a tí de nuevo el esfuerzo de perdonar a quién te había puteado. Perdonar? Pero si ese a mí no me perdonó nada, si hubiese podido me hubiera puesto la bota encima..! (...) Desde el mundo libertario se vivió como: nos están tomando el pelo, nos están engañando, esto no lo tenemos que aceptar; pero nadie nos hacía caso*'.

D'altra banda, Ingrid pensa que al grup de Barcelona no hi havia tant de masclisme com a Madrid, tot i que n'hi havia: '*aquí te escuchaban más cuando hablabas. Te escuchaban más cuando hablabas, es decir, difícilmente podía partir de tí una propuesta y cuando la hacías no tenía el pres-*

---

214 '*Que fíjate, me quejo yo, era más que ahora mismo a día de hoy, porque como era la eclosión y nadie sabía bien hacia donde íbamos era una sensación de libertad, porque estábamos probando probando hasta donde podíamos llegar. Precisamente eso engañó a muchos, pensaron que eso ya era la libertad, y no, estábamos probando probando*'.

215 La seva idea era muntar una organització assembleària des del lloc més petit al més gran amb coordinadors o portaveus (de barri, de districte..., etc.), però no representants que prenguessin per sí mateixos les decisions.

tigio que tenía una propuesta de un hombre. Hasta que ellos no la podían asumir como propia y plantearla desde su perspectiva no se asumía'.

Eren cinc dones al grup, i se les admetia i donava importància en determinats àmbits, però no estaven en un pla d'igualtat: '*A ciertos niveles sí que se nos admitía, pero más a un nivel práctico-logístico que no de grandes decisiones*'. La seva participació es tractava més des d'un punt de vista estratègic: el fet que elles despertessin menys sospites i control per part de les forces policials i militars, en comparació amb els companys homes, feia que habitualment fessin determinades tasques com passar coses o persones per la frontera amb una estètica de "nena bona", i si podia ser fent ganxet o mitja millor; també participaven en les accions per dissimular, per tenir una aparença de parella que festeja o una aparença "normal"; i sobretot també per les lluites fora de la presó i el recolzament quan ells estaven dins: '*¿Para qué servíamos? Ah esto sí, nos daba prestigio y todos los premios: de apoyo. Es decir, para visitarles en la cárcel y llevarles comidita bien hecha; para luchar cuando había movidas de presos en la puerta para gritar y pelear…; como madre, como hija, como compañera de ellos, de apoyo, allí sí que teníamos prestigio y es verdad que allí lo daban todo las mujeres, ¿eh? Y mucho daban, porque se la jugaban más que muchos… por ahí te admitían, pero en otro medio que se consideraba masculino era muy difícil. Pero no se te decía expresamente, como te lo iban a decir… no, simplemente así era.*'

No es deia obertament, sinó que es feia d'una manera més subliminal, per exemple en el repartiment de les

tasques[216]; tampoc tots els homes actuaven de la mateixa manera i en general, la mentalitat majoritària de les altres dones era acceptar aquell estat de les coses: '*La broncas era yo. Ellas consideraban que la forma de lucha estaba bien, eso de ser el soporte, la que puede dar la cara en la modelo o... pero bueno que también participaban, lo que pasa que cuando hacía falta, cuando no había suficiente gente*'. Llavors, a la pràctica, les dones no participaven en tot sinó que les avisaven quan feia falta gent; eren com un "annex", però no formaven un grup entre elles sinó que cadascuna actuava a través de la seva parella. Entre elles la relació era directa, però Ingrid recorda que molts homes es referien a elles com 'la companya de' i no pel seu nom propi. En el seu cas era una mica diferent perquè, a la inversa que els altres casos, havia estat ella la que havia entrat primer al grup i la que hi va portar la seva parella: '*Pero incluso yo que había sido de esta manera, al final se me veía a través de mi pareja también*. Però malgrat que la majoria es coneixien amb la parella en aquell ambient, elles ja estaven en el món llibertari d'abans de conèixer al seu company, i algunes d'elles venien de l'exili perquè ja els seus pares eren llibertaris i havien crescut en aquell ambient[217].

D'altra banda, Ingrid no, però la majoria sí que s'identificava com "*la companya de* (el seu company)". Ho acceptaven i inclús ho defensaven una mica amb l'argument '*es que las mujeres en estas cosas no tenemos que*

216 '*A ese nivel no había ni discusión, daban por hecho que los tíos tomaban las grandes decisiones y las tías hacían las grandes coordinaciones*'.

217 Veiem aquí clarament com no hi havia un motiu, una causalitat, sinó que es tractava d'una concepció establerta. Com diu Ingrid, '*Había esta mentalidad que hacía que inmediatamente tú quedaras subsumida en tu pareja*'.

meternos, no? porque todo el tema de la violencia, de las armas y tal son cosas masculinas y nosotras cuanto más lejos y tal...'. Pensa que les que utilitzaven aquest argument no era tant perquè tinguessin una idea essencialista dels homes i les dones, sinó més bé que elles no haurien triat incorporar-se en aquell nivell de violència, com era el seu cas[218]: '*Yo creo que no querían y lo aceptaban porque era la vida de sus compañeros y ellas ayudaban en lo que podían, pero no era una elección propia; a mí me da esa impresión, yo no estoy dentro de la cabeza de la gente pero por la manera como actuaban (...) eran mujeres muy dadas a sus hombres, y lo hacían más o menos contentas, con sus momentos peores y mejores, pero a mí me parece que la mayoría hacían esto, había algunas que no, eh? pero eran pocas*'. En general els rols de gènere estaven molt assumits en aquell moment, i les que no ho veien així estaven '*en otra onda*'.

Va deixar el grup a finals del 1978, no perquè estigués *cremada* sinó perquè van prendre la decisió, ella i el seu company, de fer-ho. Els motius eren, d'una banda, aquestes dinàmiques masclistes que li creaven enfrontaments, pel que es va decantar més per l'activitat en els ateneus, doncs li semblava més llibertària des del seu punt de vista; però també perquè no volia portar un tipus de vida

---

218 '*Yo creo que la mayoría de mujeres estaban en ese papel, no les importaba, ellas no lo hubieran elegido, como era su compañero lo asumían con todas las consecuencias pero no lo hubieran elegido. No era el caso mío, yo, por las circunstancias que fueran, salí rabiosa y salí... luego yo hice mi propia reflexión y pensé que no era el camino que yo quería hacer, porque además a mí me han apetecido más otras cosas que he hecho a nivel personal y pienso que han servido más a otras personas, pero bueno, esa es mi reflexión que he hecho a partir de la experiencia, pero no he hecho las cosas porque otro las haya hecho, eso no lo he hecho nunca*'.

militaritzada: '*Para hacer una revolución tienes que llevar un mundo nuevo en tu corazón, y ese mundo nuevo implica todo, toda la visión del mundo, y el mundo de la lucha armada era un tipo de vida militar, la manera de pensar era militar, lo arreglabas todo de manera militar; y yo, no sé si como mujer o como libertaria, era un mundo que no me gustaba. Y a mí me parecía que también ese machismo tan fuerte que había tenía que ver con la forma de vida que nos obligaba a llevar (...) la clandestinidad y el arreglar las cosas por las armas. Pienso que cuando tú te acostumbras a que tu forma de protesta es esa, te vuelves autoritario. Te vuelves autoritario y asumes determinados roles que te llevan a hacer determinadas cosas, porque es una manera de vivir, ¿sabes?*' [219].

A més d'això, també veien com s'estava utilitzant l'excusa de l'acció armada per desmantellar tot el moviment llibertari i no volien que fos així. El gener de 1978 s'havia produït el Cas Scala, com una estratègia policial per acabar amb el boom del moviment llibertari: '*Allí*[220] *aparte de nosotros había seguro un montón de policía, y cuando vieron todo aquello yo creo que se asustaron (...) creo que fue entonces cuando empezaron a montar una estrategia para acabar con nosotros (...) o más que acabar con nosotros, acabar con el movimiento, desprestigiarlo hasta el punto que esa gente que se acercaba a saber lo que pensábamos y que les seducía, porque es una ideologia seductora... a ver la libertad es seductora, a no ser que seas un militar de mentalidad, claro, seducía a mucha gente y tenían que hacer algo para desprestigiar y que*

219 Creu que hi havia masclisme a tot arreu però més en el context dels grups armats per això, i perquè en el món militar sempre s'hi han identificat més els homes.

220 Es refereix a les jornades llibertàries del 1977.

no sedujera tanto porque se iba sumando más y más gente'. Van fer-ho a través dels grups armats doncs eren el punt més dèbil[221] que podia suscitar més polèmica, aprofitant l'obertura del moviment no era difícil infiltrar-hi policies o col·laboradors[222]: '*Quién los llevó debía saber perfectamente a donde iba y a quién decírselo. (...) Además había mucha ingenuidad, estaba todo empezando y había esa ingenuidad*'.

Un temps després, la detenen quan ja estava fora de l'acció dels grups perquè uns companys van estar a casa seva i, quan els detenen, també cau ella[223]. El pas per la comissaria de Via Laietana fou molt dur tant per a ella com per als homes: '*Yo creo que les cascaban más a los hombres, ahora a mí también me cascaron y me torturaron y me hicieron lo de colgarte de la barra, lo de la bolsa de plástico en la cabeza…*'. A ella no li preguntaren pel seu company, ni coses així, doncs ja sabien a què anaven i ella tampoc podia agafar-se al paper estratègic de dona innocent, però '*sí que utilizaban métodos machistas como por ejemplo para humillar, pues se metían en que tú como ama de casa eras una mierda y una guarra porque el váter estaba sucio cuando fueron a la casa y que los restos de comida eran una mierda, que no sabías cocinar… se pensaban que me impresionaba* (…) *pero a mí no me dolía* [riu] *me dolían las tortas*'. També es ficaven amb el seu cos i li deien puta constantment.

---

221 '*utilizaron el punto dèbil, que eran los grupos armados, para desprestigiar*'.

222 En el seu grup també van tenir-hi un infiltrat, el Rubio, que va ser qui va desmantellar els grups armats: '*Fue en la eclosión. Aprovecharon, se metieron allí, y una vez dentro filtraron todo*'.

223 '*Lo habíamos dejado pero siempre te queda la solidaridad*'.

Després de passar els deu dies a la comissaria amb les tortures reglamentàries, envien els homes a la Model i les dones a Trinitat. Ella només va estar-hi quatre mesos i les carcelleres ja eren funcionàries, algunes eren molt fatxes i altres no. Patien molta explotació a través del treball, perquè per poder redimir condemna havies de treballar, pel que treballaven moltíssimes hores, fent coses manuals i molt mecàniques com flors de plàstic; i no tenien classes ni res més que una biblioteca espantosa que portava el capellà. Malgrat això '*Nosotras estábamos mejor que los hombres, porque primero la mentalidad era que nosotras no delinquíamos si no era porque los hombres nos "obligaban", y es verdad que había menos mujeres; entonces éramos menos, nos trataban mejor, las celdas eran de muchas camas, por lo que el control quedaba más diluido, aunque llevaba problemas porque tanto ponían a una violenta como a una pacífica*'.

Ella i les seves companyes no van voler estar amb les preses polítiques del GRAPO i del PCI perquè no s'entenien. Hi van estar al principi però no les podien ni veure perquè volien que realitzessin les disciplines de partit que elles feien (com llegir *El Capital*, fer gimnàstica i exercicis espirituals marxistes), al que les llibertàries es negaven, i també menyspreaven a les preses comunes, les consideraven inferiors i pretenien dóna'ls-hi lliçons de vida[224].

224 '*Pretendíamos hacer algo más que lo que hacían esas cuatro allí solas; promovíamos el compartir cosas, comida... en un espacio común para que las que no tuvieran visitas pudieran comer esa semana; hicimos una biblioteca dentro de la celda con los libros que nos traían... cosas para compartir más y hacer ambientillo solidario. La verdad es que iba bien*'.

Quan surt de la presó, segueix solidària amb els presos però continua al marge dels grups autònoms; de fet, ja no hi quedava gairebé res perquè molta gent ja havia estat detinguda i s'acabà al cap de poc temps. Es movia més en ateneus i altres coses en les que es sentia més identificada.

Posteriorment va tornar a la universitat i es dedicà a treballar en l'àmbit social.

Actualment, també treballa perquè es coneguin i reparin les atrocitats del franquisme. Creu que és necessari que tot això surti a la llum perquè, a més, sembla com si fossin els revolucionaris els que haguessin embullat la troca, perquè ho conten així: '*Ellos siguen explicando su versión. Claro, los que lo siguen contando son sus nietos*'. Això és degut a que la memòria que ens ha arribat és la dels que van guanyar la guerra[225], però tota l'època franquista va ser una massacre contínua i hi ha molts fet que encara no es coneixen i altres que mai sabrem: '*Quien tuvo memoria se tuvo que callar. Porque claro tu optas por vivir, ¿qué vas a hacer, hablar y que te maten..? No*'.

Malgrat això, fins ara mai havia parlat de les seves vivències de la transacció ni de les lluites en les que va participar: '*para mí era tan natural que todos estos años yo no los volví a hablar jamás de la vida, però jamás de la vida con nadie, y tampoco lo siento como si me hubieran coartado, es que simplemente lo puse en el cajón de lo clandestino y no se vuelve a hablar y punto*'. Estava tan acostumada a mantenir aquesta part de la seva vida en silenci que el li costa

225 '*Es que la memoria que nos ha llegado es la de los que ganaron. Cuando peor lo pasaron menos hablaron*'.

és parlar-ne[226]; i es posa tensa perquè, ni que faci temps que va passar, va ser una etapa dura. Tot i així, parlar-ne li ha servit per reflexionar i replantejar-se algunes coses, per tenir-les més clares: '*no había vuelto a pensar en ello y a reflexionarlo, al mismo tiempo que me ha servido para tener más claro lo que no quise hacer, sí que me he replanteado cosas que había dejado de lado y que quería hacer, estoy retomando cosas que tenía un poquito abandonadas y volver a ver a la gente también del barrio... yo llegué a romper mucho porque a nivel vital, yo me sentía que iba por otro lado*'.[227]

En retrospectiva, Ingrid es planteja coses que en aquell moment no havia pensat, com per exemple que per les presses d'acabar amb el franquisme, que era l'objectiu immediat, no havia conegut bé a la gent amb la que estava. La clandestinitat feia que, com que no sabies pràcticament res de la vida de la gent amb la que estaves "treballant", després t'adonessis que no teníeu res en comú, doncs vivíeu de formes molt diferents o fins i tot

226 '*yo estaba tan hecha a eso que al revés, lo que me costó fue poder explicar mi vida. Y de hecho me cuesta todavía, yo me pongo muy nerviosa al contarlo*'.

227 '*llamarte libertario no es suficiente, uno siempre intenta serlo pero... no es tan fácil. Para mí ser libertario es plantearte todo lo que te han enseñado de pe a pa, replanteártelo todo y darle la vuelta si puedes. Para mí es eso, nada de lo que nos han contado es cierto y por lo tanto me lo tengo que replantear, a lo mejor luego descubro que algunas cosas sí eran verdad, pero de momento yo todo me lo tengo que replantear; y no todo el mundo está dispuesto a eso, ¿eh? hay gente que ya les va bien el estilo de vida que llevan tal y cual, y como son trabajadores explotados y quieren dejar de ser trabajadores explotados, pues van a hacer la revolución, però de allí no pasan: como trabajadores explotados. Y para mí es una cuestión de ser humano entero, no solamente cuando trabajo*'.

no coincidíeu a nivell ideològic[228]. A més, quan acabaves la militància o les accions amb aquella persona, perdies de vista a la gent doncs cadascú es movia en cercles diferents: '*Yo tengo un hueco entre los diecisiete y los veinte y pico de años, es que ni fotos... cuatro personas, algunas de ellas ni viven, ¿sabes? Me queda poco, ese hueco. Como no conoces a esas personas como amigas y no tienes el derecho de conocer más, pues qué te queda? Nada*'.

Tot i així, mai se n'ha penedit: '*todo tipo de vida que hagas tiene un precio, siempre renuncias a otras cosas (...) tampoco es que me arrepienta, lo hice, aprendí de ello*'.

228 '*Luego te planteas, porqué estabamos luchando en el mismo sitio si por lo que estábamos luchando no era lo mismo, la perspectiva no era la misma o por lo menos el objetivo no era exactamente el mismo (...) No te lo planteabas. Sí que a veces te podían decir cosas, de una forma anónima digamos, que habían hecho qué no habían hecho y sí que a veces me chirriaban algunas cosas, ¿no? pero no, no me lo planteaba, estábamos luchando por algo y lo importante era aquella lucha*'.

Nell

Nell neix a Barcelona a la dècada dels cinquanta, en el si d'una família anarquista i altament polititzada. El seu avi patern era anarquista i fuster de professió, va lluitar durant la guerra civil al front fins que el 1939 va passar a França. El seu pare també se'n va anar amb ell al front dient que era més gran del que era per poder anar-hi amb son pare, però el 1939 no va poder passar a França i va haver d'amagar-se dos o tres anys a unes coves que hi havia a la zona de l'actual cementiri de Montjuïc. Quan sent a parlar de l'indult, decideix presentar-se abans que el trobin i l'envien a fer el servei militar a Marroc durant quatre o cinc anys, d'on torna força transformat.

El seu avi matern també era anarquista i mestre racionalista de l'escola Ferrer i Guàrdia, als anys 30 munta diverses escoles, escriu al diari *Solidaridad Obrera*, els caps de setmana fa xerrades als ateneus... la militància clàssica d'un anarquista del moment. Al esclatar la guerra, en comptes d'enviar-lo al front, l'envien a construir diverses col·lectivitats al sud de Catalunya[229] amb la seva àvia[230], que rebé del seu company la formació pedagògica de l'escola racionalista i s'encarregava de la classe dels infants petits. Els tres fills d'ambdós els acompanyaven en aquesta itinerància. El 1939 passen a França i acaben, com milers de persones, en un camp de refugiats. L'avi s'incorpora a un dels grups de treballadors que constru-

229 Es dedicava a ajudar a instal·lar les col·lectivitats i s'encarregava d'obrir l'escola i fer-la funcionar i, un cop aquesta estava en marxa, tornava a fer el mateix procés en un altre poble.

230 Una dona aragonesa que va anar de jove a fer de minyona a Barcelona, on devorà tota la biblioteca dels amos.

eixen grans infraestructures a França, grups que posteriorment són militaritzats per lluitar contra la invasió nazi. Llavors, quan la majoria d'espanyols que estaven combatent acaben arrestats per l'exèrcit alemany[231], ell és enviat a Mauthausen on, finalment, mor gasejat en un dels laboratoris nazis que experimentaven amb humans. L'àvia al no rebre notícies del seu company, que solia escriure'ls-hi cada dia, caigué en un profund estat de xoc i casi mor en el camp de concentració doncs no parla, no menja, no dorm; però al cap d'un temps són retornades a Espanya i acollides a Barcelona per una germana de l'àvia que es fa càrrec de les criatures. Degut al mal estat en què es troba[232], l'àvia no és empresonada però la fan anar cada dia durant dos anys a signar a comissaria. El seu fill, als voltants dels divuit anys, marxa a França a fer de maquis amb alguns dels seus cosins realitzant la ruta París-Tolosa-Barcelona.

La seva mare, la seva àvia i la seva tieta formaren part de la 'base de suport' dels maquis del grup de Quico Sabaté i altres; vivien a un pis prop de via Laietana, a Barcelona, que era l'enclavament per on passava la gent a deixar coses, encàrrecs o a dormir. Durant tots els anys que durà aquesta activitat mai les van enganxar, però un cop un home va *caure* i, al torturar-lo, va cantar on era el pis. Per sort, la seva dona va tenir temps a donar l'avís i van netejar el pis, de manera que quan la policia hi va anar no va trobar res. Aquest fet, però, va ser l'excusa o

231 Pel fet de ser els darrers que evacua el govern francès quan ja es troben encerclats, després que Franco digui que no els reconeix com a espanyols.

232 Tardà més de dos anys en recuperar les capacitats cognitives.

l'avís per a què les tinguessin en el punt de mira i a partir de llavors tenien la casa vigilada permanentment; cada cop que passava alguna cosa (mataven a un maqui o agafaven algú) anaven a la casa a fer preguntes i a sa mare se l'emportaven a comissaria[233]. A ella, que era encara una nena petita de sis anys, la seguia cada cop que sortia de casa "*l'home de la gavardina*"[234], ni que fos a comprar el pa. Llavors, degut al malestar provocat per l'assetjament policial i el perill de la situació, ella i la seva família marxen a França mitjançant una estratègia de suborn a un funcionari de la prefectura[235].

Quan arriben a Tolosa de Llenguadoc, la seva tieta ja s'ha retrobat amb el seu company que també fa[236] maquis i els estan esperant amb els papers de refugiats. A la nova casa, les dones continuen fent la mateixa feina de suport que feien a Barcelona amb els espanyols que passaven. Ella viu el fet de realitzar aquesta tasca com a natural, per

233 Tot i que sempre tornava, 'venia destrossada' recorda Nell.

234 Així és com ella l'anomenava.

235 Segons explica Nell, a canvi d'una suma concreta de diners, el funcionari feia 'desaparèixer' uns dies (no més de set) l'expedient policial, el "traspaperava" de manera que durant aquell període podien passar la frontera amb alguna excusa com visitar un familiar, doncs al fer la comprovació no hi havia constància de cap arxiu obert cap a aquelles persones (es podia passar sense passaport però revisaven sempre els arxius), i després l'expedient tornava al seu lloc. '*Así pasabas, pero con miedo de que se hubiesen dado cuenta de la trampa*'.

236 Em sembla rellevant el llenguatge que utilitza, doncs utilitza sempre el verb fer i no el ser (diu '*hacían maquis*' i *no eran maquis*): aquesta expressió ve del francès "faire le maquis", també es diu "prendre le maquis". Però segons explica Nell, en aquells moments no es parlava de maquis sinó de clandestinitat, a casa seva utilitzaven l'expressió '*està a la clandestinitat*'.

l'ambient en el que viu: '*Como me hacía mayor tuve que ayudar. Porque de pequeñitos ya te lo aprendes muy bien: no hay nadie en casa, no tienes que explicar a nadie, ni a tus amiguitos... No fue difícil para nosotros*'. D'altra banda, haver viscut l'activitat clandestina a Barcelona, així com la violència rebuda cap a la família des de molt petita[237] deixa rastre: '*Cuando era joven la violencia, las armas...me daban un miedo terrible, no podía. Así que ayudar, apoyar como fuera sí, pero yo misma pertenecer a un grupo no, me daba demasiado miedo. He guardado de la época un miedo terrible a la policía: pánico, un trauma. Aun hoy cuando voy a manifestaciones, si se pone mal la cosa, no puedo quedarme, no puedo esperar a que venga la policía*'. Com que a nivell físic la seva salut també estava ressentida i no podia córrer, utilitzava estratègies com fer veure que no era de la manifestació per protegir-se, i mai la van detenir. D'altra banda, pesava sobre ella l'amenaça del fet que eren refugiats polítics i si els enganxaven els podien retornar a Espanya, doncs a altra gent li havia passat, i sa mare utilitzava això per a tractar que no es posés en perill.

Per aquestes vivències, i potser perquè tenia ganes de viure una altra cosa, no s'integrà en cap Grup Autònom i sempre va buscar la manera d'ajudar en tot lo possible

237 A tall d'anècdota, és força il·lustratiu que Nell patís el seu primer registre amb 3 mesos: la van treure del llitet i la van sacsejar i mirar dins els panyals per veure si tenia alguna cosa amagada. Ja de més gran va veure, per exemple, com el famós torturador Quintela s'emportava sa mare a comissaria on, com era habitual, aquest la va agredir.

de maneres que no impliquessin un enfrontament directe[238].

A la seva família, lluitar per un món millor i resistir era quelcom natural, un fet intrínsec de la vida; cadascú podia escollir quina era la seva lluita i la manera de ferho, però tothom ho havia de fer. Així, ella en tria una i el seu germà una altra: va estar dins una coordinadora de Grups Autònoms a França en clandestinitat total, ni a sa mare deia el que feia; però Nell sí que ho sabia i l'ajudava quan li demanava fent algun encàrrec, servint de coartada per a algun amic, o deixant-li el seu pis per a fer reunions; però es seguia fent "la tonta" amb la policia i mai la van poder implicar. '*Si eran españoles, franceses o ingleses me daba igual, pero todas las luchas que existían en los años setenta, ochenta o ahora, siempre me han parecido justas y justificadas, entonces apoyar como fuera era natural para mí. A veces para mí empleaban métodos que yo no hubiera utilizado, porque soy más pacifista, un poco más en todo caso (no totalmente pero más), sí que justificaba la meta que tenían (...) Y si yo no tenía el valor de hacerlo, por lo menos ayudarles me parecía normal y natural*.'

El record que té Nell de viure a Barcelona de petita és d'una sensació terrible d'injustícia, de perill i d'inseguretat, no podia fer una vida lliure com altres nens i, per

238 '*Contra Franco, contra el capitalismo en Europa o contra la policía, pero siempre era para mí una lucha justa. Para mí luchar era natural, había nacido en una família que luchaba, todos mis antepasados habían luchado, luchar era un estado natural*.'

exemple, jugar al carrer[239]. I d'altra banda, no recorda res dels primers dies que va ser a França per la situació traumàtica viscuda, però al cap d'un parell de setmanes li va dir a sa mare: '*Aquí está bien, aquí no viene el señor de la gabardina*'[240]. I de més gran, quan sentia tot el que passava a Espanya es sentia afortunada de que fossin a França, '[pensaba] *si te cogen te pegan una paliza pero ya está, no es tan peligroso como en España*'.

A Tolosa de Llenguadoc li deien la colònia espanyola. Hi havia la majoria de refugiats del 39 i també molts exiliats a posteriori, com ella. Hi havia un ambient especial: '*En Tolouse pues todos se llamaban Amapola, Átena, Liberto, Floreal... íbamos a bailar flamenco, cuando había una pieza de teatro en español o catalán tenías que ir a verla, no podías decir que no*'; sa mare els obligava a assistir a aquelles obres que estaven prohibides al seu lloc d'origen i els mantenien en un ambient espanyol i polititzat dins el moviment llibertari[241]. Dels temes de la revolució, de la guerra, de les col·lectivitats i dels camps, les nenes i els nens n'estaven empapades i fins i tot cansades, doncs sen-

---

239 '*Mi madre, cuando había manifestación, antes de salir decía a mi abuela: <no salgas con los niños hoy, ni cinco minutos, que va a haber manifestaciones y seguro que habrá muertos>. Pues con cinco o seis años oyes eso; no sabías muy bien qué era manifestación, pero sabías que era muy peligroso. (...) Tenía un pánico horroroso cuando veía la policía montada, porque igual cargaban con los caballos y atropellaban a la gente, ¡agh! imagínate... y veía el mundo desde mi balcón, vivíamos en el segundo piso y desde mi balcón intentaba imaginar todo lo que mi madre hablaba cuando volvía, o los amigos que pasaban por casa...*'.

240 Després ja reia i cantava més, estava més feliç, ella i el seu germà ja van començar a dormir bé... van notar la tranquil·litat.

241 Per exemple, tenien un grup de teatre i ball que es deia Terra Lliure.

tien a parlar constantment del tema: hi havia una plaça on es reunien tots els espanyols cada cap de setmana a "explicar-se batalletes", parlant de que si haguessin fet tal cosa o tal altra no haurien perdut la guerra.[242] Hi havia com dos grups de persones: els que ja eren massa grans o que ja no actuaven, que rememoraven el passat; i els que continuaven lluitant, que estaven molt interessats en què estava passant a Espanya. La seva família, que era del segon grup i essent sa mare una persona de referència en l'acollida de la gent que arribava a Tolosa i passava per la CNT, estava al dia dels esdeveniments que ocorrien a l'estat espanyol ja que hi havia un degoteig constant de "familiars" que hi anaven de visita[243] i mantenien els nexes i les amistats de temps enrere[244].

Té uns records meravellosos del 19 de juliol, cada any feien al matí un míting i a la tarda una festa en un estadi; era un retrobament multitudinari doncs hi anaven autobusos d'Espanya, de tota França i d'altres llocs d'Europa,

242 Una anècdota il·lustrativa d'aquesta dinàmica és la part de l'obra de teatre *El pasaporte*, de l'autor valencià Juan Mateu, on l'estàtua de la plaça s'aixeca i s'emporta la Font a on està erigida perquè està cansada de sentir a parlar d'aquest tema.

243 Vivien en una casa gran que tenia quatre portes, gairebé a les afores de Tolouse, que la feia idònia per amagar-se i escabullir-se si era necessari; i feien passar a la gent desapercebuda dient que eren cosins, etc.

244 '*Se hablaba sobretodo de lo que habían vivido en España, de todo lo que había pasado y de las caídas (...) Porque además conocían a todos los que habían caído, mi abuela a muchos los conocía de antes, de la guerra y de la revolución, porque mi abuelo era amigo de Ascaso y Durruti... yo oí hablar de muchos que después vi en los libros: El Català, Raul Carballeira... de todos los maquis más conocidos mi madre y mi abuela me hablaban mucho, eran amigos íntimos*'.

i hi havia gent que hi anava fins i tot de Mèxic o Argentina[245]. Hi havia gent que només es veia un cop a l'any i ningú escoltava el míting perquè tothom estava de xerrameca, però quan arribava el torn de Federica Montseny '*...ella se imponía: pegaba un par de gritos o golpes así en el micrófono y entonces sí toda la gente se callaba y la escuchaban... era impresionante* [riu]'. Era un dia de festa i retrobaments especialment a casa seva que, com a sa mare li agradava molt organitzar-ho i acollien als músics que anaven a tocar a la festa, podien arribar a ser 50 persones a dinar.

Nell va viure el maig del 68 de manera activa, organitzadora en el 'servei d'ordre' quan van ocupar l'institut i la centraleta telefònica i muntaren una guarderia pel professorat que tenia fills, entre d'altres coses. Als 20 anys, cansada de no poder viatjar ni tenir accés a beques, demanà la nacionalitat francesa[246]; li van donar al cap de dos anys, amb unes raons força productivistes: '*A mí me dijeron <sí, sí, usted que es joven y una mujer que tendrá hijos la aceptarán enseguida>, como podía hacer hijos para la patria yo la tuve, pero mi família no*.'

Llavors, quan acaba els estudis torna a Barcelona amb anhels i molta por pel que trobaria; té la necessitat de veure el pis on havia viscut de petita, de parlar català -la seva llengua materna, que a Tolouse no es parlava-, i des-

245 D'aquest aconeteixement també en dóna compte Willemse (2002), que participà de l'acte el 1989.

246 L'estat francès mai reconeix a la seva família com a francesa, pel fet de ser anarquistes no accepta dóna'ls-hi la nacionalitat fins al 1983 (quan arriba al poder un govern d'esquerres que ho havia promès).

cobrir si s'hi vol quedar a viure o no. Arriba quan Franco ja ha mort i troba l'explosió social i l'èmfasi en el canvi dels primers anys: el moviment llibertari molt actiu, l'ambient del carrer amb manifestacions constants[247], i això li encanta. Està dos anys treballant de professora i estudiant català, i llavors coneix al pare de la seva filla i es queda.

D'una banda viu amb intensitat tot el procés del moment[248], però alhora és "molt francesa"[249]. Llavors, cinc anys més tard, a nivell polític la cosa va malament una altra vegada[250] i opta per tornar a França. '*El entusiasmo, las esperanzas, el optimismo de la gente iba bajando... eso sí que lo noté poco a poco*'.

Pel context en què ha viscut i el que ha fet al llarg de la seva vida, ens adonem que la lluita per a ella no és tant un mode de vida sinó un medi de vida: no representa només una forma de vida, una manera d'actuar, sinó que és

247 (Tot i que molts cops ''violentades'' per les forces de l'ordre).

248 Aquí també formava part d'un entorn implicat, doncs també el seu company havia estat membre del MIL i era un advocat actiu en la defensa dels represaliats del moment.

249 Sent el típic dilema o ambivalència de qui ha migrat: aquí li diuen '*la francesa*' i es sent francesa, i allà li diuen '*la española*' i es sent espanyola. A més, no suporta el funcionament de les institucions governamentals, on la maregen constantment amb informació contradictòria dels funcionaris, la fan anar d'aquí i d'allà, tornar-hi mil cops... '*Allí si te dicen vuelva mañana, vas y tienes el papel, aquí me volvía loca, loca..!! Yo que soy pacífica y anti armas tenía ganas de poner bombas en todas las administraciones...*' .

250 Hi ha una repressió molt gran cap als grups autònoms, el cas Scala, i també el 23F, moment en que passa molta por, pendent de creuar la frontera amb la seva filla si el cop triomfa.

un element necessari en el seu context per a poder viure plenament, forma part de la seva cultura. Si per a ella lluitar era natural[251], els anys que no ho va tenir li faltava, doncs al tornar a França va viure uns anys als Alps molt aïllada, veient a familiars i amics molts pocs cops a l'any: '*Estaba allí completamente aislada... (bueno, con el sindicato de enseñanza, lo mínimo tengo que hacerlo sino me muero)*[252] *y cuando volví a Perpignan volví a parar en todo ese jaleo <Ah!por fin!> (...) Aquí respiré, volví a encontrar lo que me faltaba*'.

Encara avui en dia, Nell mantén aquesta actitud, participa dels actes que ajuden a mantenir la memòria i lluita en el seu àmbit més proper: '*Ahora soy militante sindical, pero sindical que traspasa los sindicatos para un mundo mejor. Siempre hay que luchar, siempre hay que ir intentando adelantar, que ahora estamos retrocediendo, pero intentando adelantar...*'. Observa el retrocés institucional que vulnera cada cop més els drets de les dones tant a l'Estat francès com a l'espanyol, i diu que entre els companys també hi ha molta feina per fer en relació amb el masclisme: '*Del lado de nosotros, de los compañeros también hay trabajo, con los jóvenes quizás menos, pero aún hay una diferenciación entre hombres y mujeres, en los ambientes libertarios que dicen que no, que no, que son feministas y después en la práctica... hay muchos problemas*'.

---

251 Recordem com ho expressa en la concepció que té la seva família al respecte, uns paràgrafs més amunt.

252 No només ho fa perquè vol, ho ha de fer, és una necessitat. D'aquí la distinció que faig entre mode de vida i medi de vida (que ha de tenir unes condicions determinades per a que s'hi pugui viure).

En relació a la lluita dels grups autònoms, fa la reflexió que hi havia poques dones que estessin a primera fila, de les quals, a més, no se'n parla[253]: '*Porque que fueran compañeras viviendo con ellos o que compartieran un piso o si iban al mismo local para hacer octavillas o lo que sea, tenían las mismas facultades y las mismas posibilidades, ¿eh? Pero es verdad que se habla de los hombres y no de las mujeres*'.

253 '*Yo no he estado a primera línea, pero he conocido a mujeres que han estado; siempre he considerado que era una lástima que hubiera tan pocas, y las pocas que hay casi nunca se habla de ellas.'* Se'n recorda, per exemple, de Joaquina Dorado, una dona gallega que *feia maquis,* amiga de la mare i l'àvia de Nell i que a vegades passava per casa seva; aquesta anava vestida de camperola els dies de mercat, amb la cistella amb algunes verdures i a sota la pistola, feia atracaments, passava materials, diners, armes…etc.

5. ANÀLISI

5.1. El procés d'implicació

Tu t'implicaves perquè hi havia
una situació política que et feia
un fàstic horrorós, no perquè
et ficaves al llit amb un senyor.

Alice

Malgrat el context social i familiar de cada una de les protagonistes dels relats és força diferent, totes arriben a implicar-se amb l'acció dels grups autònoms en resposta a la situació de violència estructural del règim franquista en la que els hi ha tocat viure (a institucions religioses, a l'escola, l'institut i la universitat, al carrer o dins la família), i que noten especialment marcada (menys en el cas de Marcy) pel fet de ser dones: '*Fue el sentido de injustícia contínuo, contínuo, contínuo, sumado a una falta de sensibilidad en el entorno en que me movía, de que todo el mundo lo consideraba normal y yo no lo podía ver normal… digamos que fue una salida hacia adelante*'. (Ingrid)

Doncs, fins i tot aquelles que tenen un entorn més liberal que concep que estudiïn, com és el cas d'Alice i Nina, veuen que l'únic futur que es pretén per a elles és que es casin i formin una família: '*Des que ets molt petita, a lo millor la família no, però tot l'entourage figura doncs que si volies estudiar val, però una mica anar a la universitat era per veure si trobaves una parella que estigués molt bé i fos molt progre i que fos molt no sé què, però per casar-t'hi i tenir fills. I a més el paper de la religió ja ni t'explico... la vida de la*

dona estava molt més condicionada, no es pot concebre, no es pot ni entendre el que era' (Alice).

Aquests dos factors es conformen en una gran sensació d'injustícia, però també, literalment, d'ofec, d'asfíxia, on l'opressió no deixa respirar i no dóna opció a un futur vivible en aquelles condicions: '*m'ofegava (...) Jo tenia la sensació d'un ambient gris, repressiu... l'ambient social per les dones era molt repressiu, no? I jo el que tenia ganes era d'estar fora de tot això*' (Nina).

Veuen que la rebel·lió que senten és necessària; que molta gent, i sobretot la generació dels seus pares, viu amb molta por. I tenen la voluntat de canviar el pes de la balança com puguin, perquè senten la responsabilitat de fer alguna cosa: '*Era una sensació de que el règim estava enquistat, i estava a tot arreu, i de bueno, perquè hem d'estar com els nostres pares tota una generació fins als nostres fills o els nostres néts aguantant això? I no hi ha sortida? Doncs s'ha de fer alguna cosa, què puc fer? Doncs això*'. (Alice)

Menys en el cas d'Alice, totes arriben al grup després d'haver passat per altres grups, partits o organitzacions, en la majoria dels casos comunistes, que veuen i viuen com autoritàries. O sigui, després d'una recerca d'un lloc des del que actuar que tingui el potencial per canviar alguna cosa -que no sigui massa fluix, que superi el discurs i passi a l'acció- i que concordi amb les seves idees polítiques de com organitzar-se i de quin canvi es persegueix. A vegades la troballa és relativament senzilla, doncs arriba amb la mateixa dinàmica i les relacions de l'entorn, però la clandestinitat no ajuda a saber quins grups existeixen ni a arribar-hi fàcilment:

'*...i venien els fatxes dels nassos a cremar llibres amb cadenes mentre hostiaven a tothom, i tothom marxava corrents (...) i llavors trobes un grup que sí, i llavors deies jo plantaré cara, a la nostra manera però plantaré cara*' (Connie)

En tots els casos de les dones entrevistades, realitzen un procés personal de consciència política i social, tenen curiositat per llegir, formar-se políticament i la necessitat d'organitzar-se. La recerca personal d'un lloc des del que actuar i la implicació en els grups autònoms no és precedida, ni tampoc una conseqüència, d'una relació amorosa amb un home; no s'impliquen pel fet que tinguin un nòvio que participi en el grup: '*Tu t'implicaves perquè hi havia una situació política que et feia un fàstic horrorós, no perquè et ficaves al llit amb un senyor*'. (Alice)

Observem en el relat d'Alice que, per la seva experiència, dóna per fet que el procés d'implicació era el mateix en nois i noies: '*Com arribaven els nois? Doncs perquè es coneixien entre ells i hi havia una implicació, veien que es podien fiar i s'anaven embolicant; i les noies? pues igual. Lo que passa que clar com hi havia nois i hi havia noies pues podia haver marro, aquesta és la diferència, entre ells normalment no n'hi havia, i estava molt mal vist, per cert, eh? inclús entre la progressia i els anarquistes estava molt mal vist que dos tios s'entenguessin*'; alhora que veu normal que el procés d'implicació en un grup d'aquestes característiques sigui a través d'una parella o que la incorporació es doni conjuntament en els dos membres de la parella, per la pròpia dinàmica dels grups on, per entrar-hi, la relació de coneixença solia ser prèvia, tot i que a ella no li va passar, ni abans ni després d'entrar al grup. Així, que fos habitual o

normal que les dones s'impliquessin conjuntament amb la seva parella o entressin a través d'ells, o viceversa, per a ella és lògic perquè els canals d'incorporació al grup eren precisament els vincles d'amistat o coneixença, per qüestions de seguretat i perquè la gent s'hi anava implicant a través de l'entorn proper. Això no treu però, que elles tinguessin clars els motius de fer-ho i que ho fessin per iniciativa pròpia: les raons o el procés d'implicació era el mateix tant per a homes com per a dones.

L'experiència d'Ingrid també denota que la majoria de dones que ella va conèixer ja estaven en el món llibertari temps abans de conèixer al seu company i que es coneixien amb la seva parella ja en aquell ambient. Malgrat això, la relació dins el grup és que se les feia actuar a través de la seva parella, doncs se les veia com un annex d'ells, tant si elles havien entrat al grup després dels seus companys com a la inversa, doncs en el seu cas havia estat ella la que havia entrat primer al grup i la que hi va portar la seva parella: '*Pero incluso yo que había sido de esta manera, al final se me veía a través de mi pareja también (...)Había esta mentalidad que hacía que inmediatamente tú quedaras subsumida en tu pareja*'.

Més enllà, hem vist com la lluita, per a elles, és una reacció natural o una actitud lògica front el sistema social en el que viuen, i no quelcom al que es veuen arrossegades per una parella. Ho vivien així en aquells moments i ho han continuat pensant al llarg de la vida, al marge de si pensen que la manera adequada de fer-ho és la lluita armada o no:

'Cada generació comença de nou el seu projecte, i del seu projecte forma part conservar el que van guanyar les generacions anteriors i què és lo que deixes per a les generacions següents' (Joyce). *'Sempre he pensat que hi havia d'haver una altra manera de viure'* (Connie). *'Siempre hay que luchar, siempre hay que ir intentando adelantar, que ahora estamos retrocediendo, pero intentando adelantar...'* (Nell).

5.2. "Cultura de la rebel·lió"

La rebelde (es decir, la que se vuelve
o revuelve contra algo) da media vuelta.
Marchaba bajo el látigo del amo y
he aquí que hace frente.
Opone lo que es preferible a lo que no lo es.
No todo valor implica la rebelión,
pero todo movimiento de rebelión
invoca tácitamente un valor.

Camus (1996:30)[254]

El relat de la vida de Nell a Tolouse, així com l'experiència dels viatges de Connie a Tolouse i Marsella, ens permet veure el gran contrast que existeix en la construcció de la memòria i com es viuen i transmeten els fets de la revolució social, la guerra civil i el franquisme. Veiem com els pares i mares de les protagonistes que vivien a Catalunya o Madrid tenien una gran por ficada al cos que les impedia parlar de "*política*"; mentre que les persones exiliades a França mantenen ben vives les seves idees: reviuen, expliquen i parlen dels fets passats, així com de la

254 He modificat la cita original: en tots els casos en que l'article era maculí (el) jo l'he transcrit en femení (la).

situació que es viu dins l'Estat a mans del franquisme, i de com es podria solucionar la situació. Aquesta polaritat és la que Hanneke Willemse (2002) mostra molt clarament en l'etnografia realitzada a Albalate de Cinca: les de "el exilio en España" no parlaven mai del passat, i les de "el exilio en Francia" no parlaven d'una altra cosa. La repressió que s'abraonà amb les que no van voler o poder escapar de l'estat espanyol, més la llosa de silenci que durant tants anys sepultà la seva trajectòria revolucionària o, si més no, la ideologia política o el propi punt de vista, influïen enormement en la manera de recordar el passat. En canvi, la identitat de les que van haver de fugir està molt marcada per aquells records, la vida en comunitat disposa d'un espai protagonista per a la transmissió de la memòria, la continuació de la lluita antifranquista des de l'exterior[255] i, fins i tot, la celebració del 18 de juliol com la gran festa de l'any.

En alguns relats podem observar de forma evident com aquestes dones volien rompre amb la cultura de la por dels seus pares[256], i aspiraven a un ordre social diferent, organitzat per una sèrie de valors antagònics al franquisme i a l'explotació. La rebel·lió, segons Camus (1996) neix de l'espectacle del sense sentit front una condició injusta i incomprensible; el seu impuls cec reivindica l'ordre enmig del caos, i exigeix que l'escàndol cessi, amb l'única

255 '*Como me hacía mayor tuve que ayudar. Porque de pequeñitos ya te lo aprendes muy bien: no hay nadie en casa, no tienes que explicar a nadie, ni a tus amiguitos... No fue difícil para nosotros*'. (Nell).

256 Molt explícitament en el cas d'Ingrid quan afirma: '*Ese fue el núcleo del momento en el que yo rompí con lo que me habían enseñado de pequeña y empecé a pensar por mi cuenta*'.

preocupació de transformar. <*¿Qué es un hombre rebelde? Un hombre que dice no. Pero negar no es renunciar: es también un hombre que dice sí desde su primer movimiento. (...) ese <no> afirma la existencia de una frontera*[257]> (1996:29). Aquesta frontera estableix un límit que no serà superat, implica un <fins aquí hem arribat>. Llavors, alhora que implica un rebuig categòric d'una intrusió jutjada com intolerable, també abraça la impressió que la persona rebel té dreta revoltar-se contra aquella situació, a que les coses siguin d'una altra manera. Així, la rebel·lió ve acompanyada de la idea de tenir, una mateixa, raó, i oposa a l'ordre que l'oprimeix una espècie de dret a no ser oprimida. Aquesta consciència la trobem en les persones entrevistades, vehiculada a través dels valors llibertaris, i implica que es sentin obligades a actuar front la gravetat i la injustícia de la situació[258]: '*T'hi posaves perquè t'hi havies de posar...*' (Nina), '*si no ho fes jo no em sentiria bé amb mi mateixa*' (Connie).

Decidir formar part d'un grup armat és fer un pas endavant, implica un compromís i un risc molt alt, a més d'incorporar-se a un medi de vida concret: la clandestinitat; i també a una forma de vida determinada, marcada per l'activitat i la cultura del grup: '*Tu et reunies amb uns, amb els altres, feies propaganda, imprimies coses, robaves un ciclostil... anaves fent coses, no? (...) llavors hi havia això, moltes reunions... ja era una forma de vida una mica*' (Alice).

---

257 El subratllat és meu, doncs entenc que on hi diu home hi hauria de dir persona.

258 <*Éste se alza sobre un mundo destrozado para reclamar la unidad. Opone el principio de justicia que hay en él al principio de injusticia que ve practicado en el mundo*> (Camus, 1996:44).

El pas a l'ús d'armes ve donat per dos motius, que no sempre vénen junts ni s'exclouen necessàriament: per una banda es veu com el pas natural en l'escala de la implicació en la lluita, en el sentit que implica un grau més alt de conflictivitat i força amb la que fer front a la violència estatal i repressiva del moment; per l'altra, es necessiten armes com a eina per aconseguir diners per a finançar la lluita i l'estructura clandestina d'aquesta, per exemple per fer atracaments.

La clandestinitat de la lluita implicava adoptar moltes mesures de seguretat i tècniques d'ocultació que, sovint, s'establien com a normes de funcionament del grup, com els canvis de nom o de roba, no poder portar agenda ni papers escrits (pel que havien de memoritzar totes les adreces i telèfons), etc. S'adoptava també un llenguatge propi, tant verbal[259] com de signes i contrassenyes per moure's al carrer o en espais públics.[260]

---

259 Amb una manera de parlar i un argot propi (*cremat*, *caiguda-caure*, *salt*, *cocos*, *coctelades*, *palo*, *posar-se els guants...*).

260 No puc estendre'm aquí en aquest aspecte. Cal apuntar però que les tècniques d'ocultació que un grup que viu i treballa en la clandestinitat ha d'adoptar, han estat documentades en les obres de Manuel Delgado, Gerard Horta i Jofre Padullés (dirs.) (2012) *Lluites secretes. Testimonis de la clandestinitat antifranquista* i José Torralbo (2009) *Vides secretes. Memòries d'un militant clandestí*, en els casos de militants comunistes; tot i així, les similituds de les tècniques d'ocultació són moltes en el cas de les activistes llibertàries doncs vénen condicionades, en ambdós casos, per la clandestinitat, tot i que les diferències que trobem es deuen, sobretot, a la pràcticament absència de les jerarquies i a l'autonomia de l'organització dins els propis grups aquí estudiats.

La pràctica clandestina implica una relació diferent amb l'entorn, però també una forma pròpia de relacionar-se dins el propi grup: <*Així que un grup com a tal pren el secret com la seva forma d'existència, el seu sentit sociològic esdevé un sentit intern: ara determina les relacions recíproques d'aquells qui posseeixen comunament el secret*> (Simmel, 1988:38). Llavors, aquestes dones viuen dins una cultura concreta[261] que té les seves coses bones i les seves coses dolentes. Si d'una banda han d'assumir un risc molt alt -que implica la possibilitat d'anar a la presó, ser torturada o morir[262]-, mantenir el silenci i el secret, reduir la seva vida, en molts casos, a l'activitat clandestina -i, per tant, viure aïlladament-, i que els vincles no perdurin després de l'etapa d'acció[263], coses que dificulten la vida; també s'ho passen bé lluitant[264], viuen d'una altra manera (algunes en comunitat), relacionant-se amb persones que veuen el món com elles, i tenen una satisfacció al enfrontar-se activament amb el règim, doncs són con-

261 Simmel (1988) en la seva dissertació sobre *La lluita*, afirma que el combat és ja una forma de socialització.

262 *La licencia para destruir supone que uno mismo puede ser destruido* (Camus, 1996:63).

263 Com hem pogut veure de forma molt clara en el relat d'Ingrid: '*Yo tengo un hueco entre los diecisiete y los veinte y pico de años, es que ni fotos... cuatro personas, algunas de ellas ni viven, sabes? Me queda poco, ese hueco. Como no conoces a esas personas como amigas y no tienes el derecho de conocer más, pues qué te queda? Nada', i quan Marcy diu: 'Em vaig arribar a sentir agobiada amb aquell perill. La clandestinitat no ajudava a tenir almenys un coixí humà, era tot molt fred i calculat, no? Entre això i el perill ja no vaig poder més*'.

264 '*...era també divertit. Tenia una part divertida i una altra que et podia passar qualsevol cosa.*' (Nina).

seqüents amb el què pensen i busquen sortides per a un futur diferent.

En relació a això, el record de Connie és que alhora que va passar molta por, també s'ho passava molt bé: '*Fèiem la revolució però ens ho passàvem pipa. Jo aquests que diuen que feien la revolució pels altres no m'ho crec, ni m'ho he cregut mai. Sempre he estat molt crítica*'. Posa èmfasi en el desig personal de les persones implicades doncs pensa que ho feien pel bé de la societat, per canviar el sistema, però també per elles mateixes, doncs lluitaven per les seves conviccions: '*si no ho fes jo no em sentiria bé amb mi mateixa*'. Per ella, aquest tipus de vida era més una compensació que un problema[265] doncs la lluita que duia a terme era un al·licient a la seva vida, una pràctica que la feia sentir bé amb ella mateixa. És al mateix que es refereix Georg Simmel quan afirma que <*l'oposició ens proporciona una satisfacció, una distracció i un alleujament interiors (...) la nostra oposició ens proporciona el sentiment de no estar enterament oprimits en la relació*> (1988:245).

265 '*No ho pensava, era com donar una sortida a una necessitat que jo tenia (...) per mi era com dir jo compleixo amb les meves obligacions d'estudiar, de treballar per tirar endavant la família (...) que m'ho sento com una obligació, però que ho faig perquè vull, perquè crec que ho he de fer, però per un altre cantó treballo per les meves conviccions, pel que jo crec que s'ha de fer. I per a mi era una compensació, no un problema, m'entens?*' (Connie).

5.3. Les relacions de gènere dins els grups

YO PARA PODER PARTICIPAR
ME LAS TENÍA QUE PELEAR, ¿SABES?
Ingrid

Al llarg dels relats podem observar dues tendències majoritàries en relació a l'experiència de les dones dins els grups. La primera inclou a Connie, Alice i Marcy, que expressen que el tracte cap a elles va ser igualitari en tots els sentits, i que no van sentir discriminació ni tenir cap problema pel fet de ser dones. I la segona, que inclou a Ingrid, Nina i Laurie, que expliquen situacions en les que el tracte cap a elles no era igualitari o se les posava en segon pla en l'activitat dins el grup, en diferents graus i formes. A continuació exposaré les seves vivències organitzades de les que gaudiren de relacions més igualitàries fins a les que visqueren dinàmiques més masclistes.

Dins del primer gruix, **Alice** expressa que les relacions dins el seu grup eren d'amistat, no hi havia jerarquies i tothom pencava igual: '*A mi ningú em va donar mai cap ordre, per exemple; ni vaig entendre que m'estaven donant una ordre i la vaig complir, mai. Les coses les decidíem, si tu no feies una cosa la feia un altre i ja està, no hi havia cap problema*'. I identifica el masclisme viscut i els estereotips de gènere en les relacions socials en general, però fora del grup.

Marcy, en canvi, no identifica haver viscut discriminació o violència masclista en el seu entorn, i també es sentí com una igual en relació amb els homes del grup

però suposa que subtilment devien tenir actituds masclistes, ni que ella no les va identificar mai: '*Allà no hi havia ningú que parlés del sexe dèbil ni històries així. No lligava, si estaven per l'alliberament de tot no en podien excloure a les dones (...) subtilment segur, però a mi no m'ho van demostrar mai*'. Ella feia el mateix que els altres i era reconeguda per això.

Connie també sent que participava i se la respectava igual que als altres[266], però creu que se la valorava bastant pel fet que estudiava a la universitat i per la trajectòria que duia en relació a l'activitat política: 'em sentia prou lliure per discutir cada cop que es plantejava quelcom i se m'escoltava exactament igual que un altre, se m'escoltava molt (...) perquè al cap i a la fi era una dona però no era dona diríem de ser a casa, era una dona que tenia tota una trajectòria de feia temps, de moltes coses i d'alguna manera em valoraven, o sigui, valoraven el que jo digués, el que jo fes...'. D'altra banda puntualitza, en relació a que no tingués cap conflicte, que mai va voler dirigir ni tenir cap tipus de poder específic dins el grup; i podem observar com formava part del grup d'informació i, en general, era ella qui realitzava les tasques en què calia passar la frontera per passar a gent d'un cantó a l'altre o fer d'enllaç i netejar pisos, tot i que ho atribueix a que això es donava perquè era de les més *legals*[267] del grup.

Tant Connie com Marcy però, expressen que eren l'única dona activa en el grup i que tenien el mateix es-

---

266 '*hi havia un respecte al que jo deia, al que proposava; se m'escoltava i si creien que tenia raó tiràvem endavant el que jo creia i ja està*' (Connie).

267 Es refereix a que no havia passat a la clandestinitat i seguia fent una part de la vida "normal".

tatus que els homes, perquè a diferència d’elles, hi havia una altra companya dins el grup que tenia un paper secundari: ‘*feia més de companya d’un* (dels homes)’, tot i que s’entén, en ambdós casos, que és per pròpia decisió.

Entremig de les dues tendències, trobem el cas de **Joyce**, que malgrat era reconeguda per la feina que feia (tant d’acció en relació a les tasques de muntanya com el fet que fos coordinadora de cèl·lules) que l’equiparava, a la pràctica, amb l’activitat que feien els homes, creu que va ajudar a que fos acceptada el fet que practicava esports de risc com muntanyisme d’alçada, escalada o espeleologia, que la feien especialment hàbil per passar propaganda i material, així com persones, pels Pirineus: ‘*devien pensar <no és una poruga, no és una blandengue... és una dona que està per allò que faci falta*>’. Va notar reticències de tracte en la seva participació com una igual per part d’homes que no la coneixien i també en relació a la presa de decisions amb els companys del seu grup, no recolzant les seves propostes o fent-se-les seves, esvaïnt l’autoria d’ella per validar-les. També va veure comportaments masclistes en la convivència amb la resta de companys a França.

Dins la segona tendència, **Nina** expressa que en el Grup Autònom no armat en el que participava rebia ordres de les tasques que havia de fer[268]. Segons ella la clandestinitat justificava aquesta dinàmica, però pensa que la feien servir per portar material i passar fronteres i que els qui portaven la veu cantant eren els nois: ‘*Evidentment que ho feies perquè volies però jugaves el joc aquell de que com ets*

268 Fet que no visqué en les organitzacions de base en les que va participar en el barri ‘*En el barri era diferent, però els que manaven allà eren els nois*.’

noia feies coses que els nois no podien fer (...) Era una estratègia i ho sabies, ho tenies claríssim i sabies perfectament quin rol jugaves (per exemple fer de histèrica) i jugaves a aquest joc.' Però això en aquells moment no s'ho plantejava doncs no ho vivia com quelcom especialment violent o traumàtic, ja que la dinàmica social solia ser sempre era així: '*Jo sí que sento això ara, abans no ho sentia així, que els qui tallaven el bacallà eren els nois, excepte a la facultat que a les comunistes se les veia més fortes, que tenien un paper més important, però sinó eren els nois, i les noies érem una mica la comparsa, eh? (...) Estàvem tan acostumades a que fos així que... tenies la impressió que a la teva vida volies fer una altra cosa però a l'hora de la veritat feies això*'. Era ella qui decidia participar-hi, malgrat que no prengués les decisions i hi hagués una divisió sexual del treball tan marcada, però ara, en retrospectiva, pensa que les noies eren molt secundàries i participaven perquè feien de "tapadora" pels nois: '*Recordo un dia que a la facultat algú m'enxufa amb un altre tio a fer una pintada a la nit pel barri gòtic, amb un tio que no coneixia de res, i de què servia jo? De tapadora, per fer veure que si ens enxampaven estàvem allà de nòvios (...) tinc la impressió que érem molt secundàries, de que estàvem allà de tapadores*'. Però malgrat tingués un paper secundari en relació a l'objectiu de l'acció, estava sotmesa a un risc molt alt, de fet al mateix que el noi; Nina s'adona que hagués pogut anar dos anys a la presó sense estar ficada en la moguda.

Ingrid tenia una clara consciència de les dinàmiques i actituds masclistes dels seus companys de grup, fet que la va fer adoptar una actitud guerrera i de confrontació per poder participar de l'activitat dels Grups Autònoms

com ella volia, en peu d'igualtat: '*Tenía que pelearme siempre para poder participar en la toma de decisiones, incluso negándome a hacer cosas, ni que no me parecieran mal (...) Siempre me decían <tú tranquila que cuando llegue la revolución ya también la mujer se liberará>. Y yo les decía: y una porra, porque cuando hagáis la revolución la habréis hecho los hombres, que yo no estaré allí, y no la haréis para mí, la haréis para vosotros*'. La seva experiència en el grup de Madrid fou pitjor que la de Barcelona, doncs les concepcions masclistes estaven molt arrelades i els hi mostraven obertament, com en la cita anterior o el cas, per exemple, de les fotos pornogràfiques. En el grup de Barcelona el masclisme no era tan evident sinó que es presentava sota formes més subtils; se les escoltava més quan parlaven a les reunions però, (com en el cas de Joyce) era difícil que s'acceptés una proposta seva, doncs no tenia el mateix prestigi que la d'un home, i només es feia quan ells la recollien plantejant-la com si fos seva[269]. Més enllà, hi havia un control de la informació per part dels homes, al no incloure a les dones en les reunions on es prenien decisions o es coordinaven amb persones d'altres grups: '*Por ejemplo, te venían y te decían: <hemos hablado con compañeros de aquí y de allá y se va a hacer tal cosa conjunta.> Es que ya te venía hecho, la reunión ya había sido. Claro que con la clandestinidad eso estaba muy justificado, pero ¿por qué nunca iba una mujer a esas reuniones? Pues porque no te lo proponían, porque cuando te enterabas ya se habían hecho*'; i aquestes dinàmiques no s'acceptaven obertament, sinó

269 '*difícilmente podía partir de ti una propuesta y cuando la hacías no tenía el prestigio que tenía una propuesta de un hombre. Hasta que ellos no la podían asumir como propia y plantearla desde su perspectiva no se asumía*' (Ingrid).

que es feien més aviat de manera encoberta, per exemple mitjançant el repartiment de les tasques, doncs donaven per suposada la divisió sexual del treball: '*A ese nivel no había ni discusión, daban por hecho que los tíos tomaban las grandes decisiones y las tías hacían las grandes coordinaciones*'. A elles se les admetia i donava importància en determinats àmbits, però no estaven en un pla d'igualtat[270]. La seva participació es buscava quan era necessària per dur a terme determinades accions, quan necessitaven més gent o amb un punt de vista estratègic, per fer determinades tasques com passar coses o persones per la frontera amb una estètica de "nena bona", per dissimular durant una acció mantenint una aparença de parella que festeja, i sobretot per les lluites fora de la presó i el recolzament quan ells estaven dins[271]. D'alguna manera eren concebudes com un annex, vinculades al grup a través dels seus companys. Fins i tot, Ingrid recorda que molts homes es referien a elles com 'la companya de X' i no pel seu nom propi.

El cas de **Laurie** denota el masclisme del grup i la diferenciació de tasques en relació al gènere que s'establien en el

270 '*A ciertos niveles sí que se nos admitía, pero más a un nivel práctico-logístico que no de grandes decisiones*' (Ingrid).

271 '*¿Para qué servíamos? Ah esto sí, nos daba prestigio y todos los premios: de apoyo. Es decir, para visitarles en la cárcel y llevarles comidita bien hecha; para luchar cuando había movidas de presos en la puerta para gritar y pelear…; como madre, como hija, como compañera de ellos, de apoyo, allí sí que teníamos prestigio y es verdad que allí lo daban todo las mujeres, eh? Y mucho daban, porque se la jugaban más que muchos… por ahí te admitían, pero en otro medio que se consideraba masculino era muy difícil. Pero no se te decía expresamente, como te lo iban a decir… no, simplemente así era*' (Ingrid).

si del MIL. Ella va fer el contacte per entrar-hi alhora que un altre amic seu, però a ella no li van fer gaire cas mentre que al seu amic el van incorporar ràpidament a les files del grup: '*Jo m'hagués pogut emmerdar si ells m'haguessin tingut en compte una mica*'. Està convençuda que no la van valorar com a una possible membre més perquè era una noia. Malgrat la seva motivació i disposició en relació a l'activitat del grup[272], li van fer fer tasques de vigilància i informació, així com petits encàrrecs o activitats d'aprovisionament, mentre que al seu amic li encarregaven tasques de més responsabilitat o participava directament del que feien la resta de membres. Ella no volia fer aquest paper, pel que va decidir desvincular-se i participar en un altre grup, però pensa que el masclisme estava present en diferents lluites i grups[273], pel que les dones quedaven en un segon pla i no eren reconegudes ni se'ls hi permetia fer les mateixes coses[274]: '*Hi havia moltes dones implicades*

272 '*Jo en aquell moment estava disposada a fer qualsevol cosa (...) la única reticència que tenia era si havia de ser un grup o havia de ser el poble; jo em vaig decantar pel poble. Però jo sobre les armes no tenia cap problema, jo creia que hi hauria un enfrontament i que havíem de morir i que havíem d'agafar les armes i que no passava res si moríem joves si moríem lluitant. Ara no ho veig així, però jo ho veia així*' (Laurie).

273 '*La primera vegada que ens vam reunir dones, era amb les trotskistes i gairebé ens foten fora del partit! Perquè ens havíem reunit apart. I me'n recordo que a les jornades de la universitat jo hi vaig anar clandestinament!*' (Laurie).

274 '*Infravaloració o eren dones i no compten, era així, eren dones i <les dones són per a fer l'amor, per aguantar quan estàs molt trist, perquè et rentin els pantalons, perquè vagi al súper, perquè vagi a mirar a quin banc actuem... i ja està bé, què hi farem... si vols ser d'aquestes no t'ho prohibirem però tindràs que fer el doble del que fem nosaltres; i lluitar tu, eh? I posar-te tu al davant, i et posarem aquí, eh?> I llavors quan es farà*

però estaven sempre com a senyores dels senyors, molt, molt. No era com ara que us moveu lliurement...'.

Així, veiem com la seva disposició d'entregar-se a l'activitat del grup es va veure frustrada per una espècie de sostre de cristall que no concebia i, per tant, no permetia que les dones fossin una membre més i compartissin la lluita al cent per cent.

Aquesta dinàmica de la divisió sexual del treball és molt evident en el cas de **Nell** a França, en relació a les xarxes de suport a maquis i als Grups Autònoms, que eren bàsicament sustentades per l'acció i el treball de les dones, mentre que la lluita "directa" era principalment duta a terme pels homes, doncs tot i que hi havia dones que ho van fer, eren poques (casos excepcionals, segons Nell, com Joaquina Dorado) i aquestes dones no van poder tenir filles i famílies, cosa que no els hi solia passar als homes. En el cas de Nell, tot i que per a ella el seu paper i mode d'implicació en la lluita a través de les xarxes de suport fou triat per ella, observem en el conjunt de la família una tendència molt explícita en quines tasques fan els homes quines les dones. Ni que les que elles realitzen són igual d'importants, doncs les xarxes de suport són molt necessàries, vitals en el manteniment i la seguretat de les activistes, i la tasca dels homes no s'hagués pogut dur a terme sense aquest suport, aquesta tasca era viscuda com a menys important i menys perillosa.

---

segur que et protegeixen perquè tu no et saps protegir, això és la mentalitat d'ells, però... però això sempre dóna sorpreses també perquè llavors a lo millor passa algo i la senyora és l'única que es queda i que està allà fins al final, perquè això és la sorpresa que donen, perquè l'experiència en molts grups i en altres llocs és estar fins al final i el que toqui fer' (Laurie).

A través de l'anàlisi de les diferents situacions, veiem com hi havia dues categories de dones: les **dones** en sí mateixes, "**plenes**", que són tractades de manera igualitària pels homes, i les ***companyes de***, vinculades sempre a les seves parelles homes[275], que ocupen un segon pla dins els grups.

Malgrat les dues categories existeixen en els grups d'iguals de la primera tendència (menys en el cas d'Alice, que no ho nombra)[276], les protagonistes, que formen part de la primera categoria, són valorades i tractades com iguals en tant que fan la mateixa feina que ells, que són actives i funcionals (que no són *dones de casa o blandengues*). I les que no s'impliquen en la mateixa mesura o no fan les mateixes tasques són identificades per elles com dones que '*feien més de companyes de*' la parella que tenen dins el grup, doncs en formen part però s'hi relacionen a través d'ells. He ressaltat el llenguatge utilitzat per referir-se a aquestes dones doncs em sembla molt rellevant que el llenguatge que elles utilitzen sigui sempre el verb *fer* i no el verb *ser*[277]: elles conceben a les seves companyes des del punt de vista de que **fan** un determinat paper, fan de companyes d'ell i tenen una actitud secundària en relació a la resta del grup; en contraposició als homes dels grups més masclistes que identifiquen a totes les dones com que **són** les companyes dels seus companys. Entenc

275 En el nostre cas no surt, però sovint en la biblografia que he llegit són també relacionades amb altres vincles, identificades com a *germana de o neboda de* algun home activista.

276 En aquest aspecte, els casos de Marcy, Connie i Joyce.

277 Aquesta mateixa diferenciació la veiem en el relat de Nell, que diu '*hacían maquis*' i no *eran* maquis.

que dir que algú ***és*** *la companya de X*, és la forma naturalitzada d'atribuir-li un determinat lloc i una funció en relació a l'home del qual és "una extensió"; així, aquests grups presenten una divisió sexual del treball més marcada perquè a les dones, com que són de naturalesa diferent, se les relega a un paper diferent al d'ells i secundari des del punt de vista de l'acció, realitzant tasques "femenines". En canvi, quan es diu que una dona ***fa*** *de companya de* això implica l'acció d'un acte performatiu de gènere dins l'estructura heteropatriarcal i la concepció que aquesta dona podria fer una altra cosa: ella s'ubica activament en aquest lloc, conscient o inconscientment, ja sigui perquè ho vol així[278] o perquè no li deixen fer una altra cosa. Tenint en compte que en una societat fortament marcada per les categories de sexe-gènere, així com de desigualtat de les dones per sota els homes, les posicions i les disposicions del que és possible fer per part de cada persona *<se presentan como cosas de realización posible o impossible, naturales o impensables, normales o extraordinarias, para tal o cual categoría, es decir, en especial para un hombre o para una mujer (y de tal o cual condición)>* (Bourdieu, 2000:76). Es tracta de les *expectatives col·lectives* de les que parla Mauss o de les anomenades *potencialitats objectives* per Weber, les quals estan inscrites, sobretot en un estat implícit, en les posicions ofertes a les dones per l'estructura, encara molt marcada de la divisió sexual del

278 *<La lógica, esencialmente social de lo que se llama la <vocación> tiene como efecto producir tales encuentros armoniosos entre las disposiciones y las posiciones que hacen que las víctimas de la dominación psicológica puedan realizar dichosamente (en su doble sentido) las tareas subalternas o subordinadas atribuidas a sus virtudes de sumisión, amabilidad, docilidad, entrega y abnegación.>* (Bourdieu, 2000:77).

treball, juntament amb la moral catòlica de les dinàmiques i la cultura franquista.

En aquest aspecte, tot i que ens caldria parlar amb les dones que visqueren aquest paper, Ingrid pensa que tot i que ella no, la majoria de les seves companyes sí que s'identificaven com '*la companya de* (el seu company)'; explica que ho acceptaven i inclús ho defensaven una mica amb l'argument de que la lluita armada era cosa d'homes[279], però pensa que les que utilitzaven aquest argument no era tant perquè tinguessin una idea essencialista dels homes i les dones, sinó més bé que elles no haurien triat incorporar-se en aquell nivell de violència, com era el seu cas[280] i, per tant, feien aquest paper[281]. En general, totes les meves interlocutores refereixen que els

279 '*es que las mujeres en estas cosas no tenemos que meternos, ¿no? porque todo el tema de la violencia, de las armas y tal son cosas masculinas y nosotras cuanto más lejos y tal...*'.

280 '*Yo creo que la mayoría de mujeres estaban en ese papel, no les importaba, ellas no lo hubieran elegido, como era su compañero lo asumían con todas las consecuencias pero que no lo hubieran elegido. No era el caso mío, yo, por las circunstancias que fueran, salí rabiosa y salí... luego yo hice mi propia reflexión y pensé que no era el camino que yo quería hacer, porque además a mí me han apetecido más otras cosas que he hecho a nivel personal y pienso que han servido más a otras personas, pero bueno, esa es mi reflexión que he hecho a partir de la experiencia, pero no he hecho las cosas porque otro las haya hecho, eso no lo he hecho nunca*'.

281 '*Yo creo que no querían y lo aceptaban porque era la vida de sus compañeros y ellas ayudaban en lo que podían, pero no era una elección propia; a mí me da esa impresión, yo no estoy dentro de la cabeza de la gente pero por la manera como actuaban (...) eran mujeres muy dadas a sus hombres, y lo hacían más o menos contentas, con sus momentos peores y mejores, pero a mí me parece que la mayoría hacían esto, había algunas que no, eh? pero eran pocas*'.

rols de gènere estaven molt assumits en aquell moment tant pels homes com per les dones; i les que no: '*estábamos en otra onda*' (Ingrid).
D'altra banda, podem observar també una estesa divisió sexual del treball en la majoria dels grups, tot i que no en tots. El fet que ells facin les tasques d'acció i elles les logístiques i organitzatives ajuda a invisibilitzar la feina de les dones al disposar aquestes tasques de molt poc valor social, desviant de manera sistemàtica les mirades i el reconeixement cap a les tasques més valorades dels homes.

Al llarg dels diferents relats, així com al de Joni D. (2013), queda palès que qui sol donar els avisos i *netejar*[282] els pisos són les dones, també solen fer tasques d'informació i vigilància, la organització logística relacionada amb els pisos a utilitzar (recerca, lloguer, etc.), guardar i amagar tant persones com materials, organització les qüestions de supervivència (àpats, cures, etc.), i la realització, sobretot, d'accions de frontera. El fet que elles despertessin menys sospites i control per part de les forces policials i militars, en comparació amb els companys homes, feia que habitualment fessin determinades tasques com passar coses o persones per la frontera amb una estètica de "nena bona", i si podia ser fent ganxet o mitja millor. També eren valorades per la seva activitat més pública relacionada amb els homes represaliats, sobretot per les lluites fora de la presó, el recolzament a les persones

282 Netejar de propaganda, documents i altres materials inculpatoris els pisos francs o vivendes utilitzades, perquè la policia no trobi proves. Tot i que en molts casos la frase funciona en ambdós sentits: doncs són elles les majoritàriament encarregades de la realització de les tasques domèstiques.

preses i el treball de difusió dels casos. I eren molt útils també per fer de tapadora en el transcurs de les accions.

Llavors, el paper secundari que la majoria de persones (entre elles també Laurie, Nina o Ingrid) atribueixen a les dones, pot resultar secundari en relació a la presa de decisions i a l'enfrontament concret de les accions ofensives armades, però no en el conjunt de l'activitat dels Grups Autònoms. Doncs sense aquesta feina logística, de cura, de vigilància o el valor estratègic de saber passar desapercebudes en determinats entorns utilitzant els estereotips de gènere al seu favor, no s'haurien pogut dur a terme una sèrie d'accions ofensives i molt visibles que els investeixen a ells d'una valoració reconeguda -tant si és heroicitzada per qui hi està d'acord, com demonitzada per l'Estat o les forces de l'ordre-. Més enllà, les dones que realitzaven aquestes tasques, fossin o no secundàries en relació a l'objectiu de l'acció, estaven sotmeses a un risc molt alt pel fet de fer-ho, en general al mateix que ells, i servien per esmorteir el risc que corrien els homes.

En definitiva, des de l'òptica social de la cosmovisió patriarcal, ells feien la part visible i elles la invisible, ells les tasques valorades i elles les tasques ignorades, al separar el món de l'acció en el cantó dels homes i el de la passió (i la passivitat) al de les dones.

Finalment, no puc deixar d'esmentar l'ambivalència que he pogut observar en la majoria d'elles a l'hora de parlar de les relacions de gènere dins els grups. Per una banda entenen que les coses eren així pel masclisme imperant a la època i que, d'alguna manera, no són les que estaven pitjor dins el conjunt de la societat a nivell de submissió,

discriminació, etc., però hi ha un dolor i una espècie de ressentiment (majoritàriament amagat), per la consciència de la injustícia d'aquesta situació de subjugació i de la violència rebuda en un sentit acumulatiu. Per exemple, Ingrid mostra una certa ambivalència entre el dolor de ser menys, sotmesa pels seus companys, i la identificació ideològica cap als seus companys de lluita: '*De entrada un poco mal, ¿no?, pero bueno, seguía en ese mundo porque era el único en el que me sentía identificada*'. Laurie és conscient de les actituds i dinàmiques masclistes del MIL, però diu que no ho pot criticar obertament perquè són 'els seus', els seus companys: '*No puc criticar-ho perquè són els meus, i no he trobat la mesura de com col·locar-me i parlar d'això*'. Laurie pensa que tot l'entorn era masclista i que, sortint del feixisme i la dictadura, era d'alguna manera normal que això passés: '*tothom és fill de la seva època*'.

Evidentment, tots els àmbits de la vida estaven imbuïts d'una concepció patriarcal de la societat. Com veurem a continuació, la violència rebuda per aquest motiu per part de les dones és molta, tant a nivell directe per part de les institucions franquistes, com simbòlica i estructural que permet que això passi. Si bé és cert que, en comparació amb l'exterior, per masclistes que semblin les relacions dins els grups no ho eren tant, el fet que hi hagués grups que funcionaven de manera diferent denota la opció i l'espai social per a canviar aquest *habitus*[283], tan fortament incorporat.

283 Per qüestions de temps no puc desenvolupar aquest concepte, central en la teoría sociológica de Bourdieu (1997); però m'estic referint als esquemes de pensar, sentir i actuar a partir dels quals les subjectes perceben el món i actúen en ell, als que fa referència.

5.4. Les dones com a blanc de violència

La violencia de Estado contra las mujeres
crece desde un orden social que usa
las diferencias de género, raza y clase
para mantener relaciones de dominio
de la unas sobre las otras.
Ferguson (1997 citat a Biglia, 2007:24)

Com hem pogut observar al llarg dels diferents relats, les dones foren un gran blanc de violència durant el franquisme i la transacció. Blancs de violència en tant que dissidents polítiques d'un sistema totalitari que no permet alhora que tracta d'eliminar qualsevol dissidència; i violència en tant que encarnen un cos generitzat com a dones en una societat altament patriarcal. Malgrat que el primer tipus s'ha analitzat més àmpliament (sobretot en el cas de protagonistes homes), la segona tendeix a passar desapercebuda al no posar l'accent en l'estructura causal de la violència.

Havent observat les relacions dins els grups en els que elles participen, sovint no exemptes de violència de gènere, em centraré aquí en analitzar la violència de gènere provinent del context social i estructural en el que viuen aquestes dones -el qual, com hem vist, és un dels motius que les impulsa a la seva acció política- per entendre d'on ve i com s'articula aquest masclisme imperant tant en les relacions personals com les dinàmiques observades dins els grups. En aquest sentit, Bourdieu (2000) assenyala l'escola i l'Estat com a llocs d'elaboració i d'imposició de

principis de dominació que es practiquen a l'interior del més privat dels universos[284].

Entenem aquí, sota el nom de violència de gènere, totes les violències exercides i construïdes gràcies a l'estructura heteropatriarcal de sexe-gènere, precisament per al manteniment d'uns rols de gènere ben marcats en la polaritat home-dona, la desigualtat que d'aquesta se'n deriva i per poder, alhora, perpetuar-se a sí mateix. Així, la violència de gènere és aquella que és exercida sobre dones, lesbianes, persones transsexuals, transgèneres i intersexuals, així com, en alguns casos, cap a homes homosexuals o amb masculinitats no normatives; per tal d'imprimir en els cossos i les ments les normes de gènere, o per castigar comportaments i conductes que no s'hi adeqüen. En aquest cas, però, em centraré només en les dones, doncs són elles el subjecte d'estudi d'aquest treball.

Essent l'Espanya de Franco un Estat paternalista i autoritari, que exemplifica la divisió ultraconservadora que converteix la família patriarcal en el principi i el model de l'ordre social com ordre natural, basat en la preeminència absoluta dels homes respecte a les dones, de les persones adultes respecte als infants, i de la identificació de la moralitat amb la força i amb el domini del cos, seu de les temptacions i dels desitjos; trobem en les experiències d'aquestes dones molts tipus de violència exercida cap a elles, simplement pel fet de ser dones o per transgredir

284 <*el papel del Estado, que ha acudido a ratificar e incrementar las prescripciones y las proscripciones del patriarcado privado con las de un patriarcado público, inscrito en todas las instituciones encargadas de gestionar y de regular la existencia cotidiana de la unidad doméstica.*> (Bourdieu, 2000:109).

d'alguna manera el paper marcat que s'espera d'elles, ja sigui per voler tocar la trompeta o ser fustera (com en el cas de Alice), o per portar pantalons i no voler depilar-se o maquillar-se (com en el cas d'Ingrid), per exemple.

Aquesta violència, que es deu a la concepció de com han de ser les dones per part de la ideologia i cultura pròpia del franquisme, marcadament patriarcal i molt lligada amb la moral catòlica, tracta d'encasellar i reconduir a totes les dones en els esquemes que consideren adequats per a elles, però també pel país i pel règim. Així, es trobaven molt marcats els rols de gènere que una dona havia de complir, com mandats divins. La seva naturalesa (estipulada per Déu) i obligació (estipulada pel règim) era ser una bona esposa i mare[285], el que implicava ser una dona submissa i productiva, inferior respecte a l'home, especialitzada en els treballs de cura i tasques de la llar, que realitzaria aquest paper contenta i de forma abnegada sempre dins del matrimoni o, en el seu defecte, de la casa del seu pare o dins la institució eclesiàstica.

Per a l'ensinistrament en aquestes tasques, a l'escola les nenes tenien classes de *labores del hogar* en comptes de ciències, com en el cas dels nens; la Sección Femenina adoctrinava en diferents espais i activitats. També es

285 Una de les publicacions de la Sección Femenina sota la qual estaven subordinades les dones diu literalment: <*La base principal de los estados es la familia, y por tanto el fin natural de todas las mujeres es el matrimonio. Por eso la Sección Femenina tiene que prepararlas para que cuando llegue ese día para ellas, sepan decorosamente dirigir su casa y educar a sus hijos conforme a las normas de la Falange, para que así, transmitidas por ellas de una en otra generación, llegue hasta el fin de los tiempos*> (García del Cid, 2012:22).

creà, el 1937, el Servei Social obligatori[286] que, com una espècie de mili en femení, era destinat a fadrines o vídues sense filles i menors de trenta-cinc anys, que estigué vigent fins al 1977. En ell, les dones rebien durant sis mesos classes de nacionalsindicalisme i formació de l'esperit nacional, a més de tot tipus de treballs relacionats amb la llar; i passat el període teòric, durant tres mesos més es realitzava l'anomenada prestación a escoles, menjadors, hospitals i institucions que disposaven així de mà d'obra gratuïta tot l'any (García del Cid, 2012:20).

Considerades menys autònomes i més determinades pel cos, les dones han patit, a més, la desvalorització religiosa d'aquest en major mesura. El cristianisme ha sigut definit alguns cops com un model sacrificial, en el que el cos era l'enemic: si s'havia de renunciar <al dimoni, al món i a la carn> per aconseguir la puresa i poder entrar al cel, aquesta carn era representada per les dones. A elles, a més, se les considerava dèbils, incapaces de resistir a les temptacions i temptadores per excel·lència. Només la subjecció a rígids principis religiosos, la reclusió domèstica i el treball asseguraven la seva virtut, doncs ja estaven tacades des dels principis del temps com a pecadores per la desobediència d'Eva[287]. Partint d'aquests supòsits, es considerava que les dones desviades eren les

286 Connie explica com, per treure's el carnet de conduir, a més de l'autorització del seu pare hagué de realitzar aquest servei obligatori.

287 <*Hubo que cubrirse la cabeza con un velo negro para acudir a la Iglesia, ayunar para poder comulgar, sentirse sucia y marcada por la menstruación y guardar la virginidad como el mayor tesoro femenino demandado por el hombre*>(García del Cid, 2012:54). Apart de la obligatorietat de ser decoroses, al ser vistes com un objecte sexual i de la

que no complien aquest model i, per consegüent, havien de ser sancionades i readaptades a la domesticitat (Juliano, 2011:22) i, en conseqüència, el menyspreu i violència pesava sobre elles: '*Si tú rompías con esos esquemas tú eras la mierda más mierda de este mundo, y por lo tanto todo el mundo te podía pasar por encima sin ningún problema y nadie se iba a quejar además, ¿eh? ni siquiera tu familia a lo mejor, porqué tú ya habías renunciado a tu esencia de mujer, y por lo tanto habías renunciado a ser persona; es que eras lo último de lo último, vamos*.' (Ingrid). D'aquí la construcció de tota una xarxa d'institucions destinades a tal efecte: les escoles de monges, els internats, els *preventorios*, els correccionals, els hospitals psiquiàtrics, les cases galera, les maternitats o les presons de dones.

Consuelo García del Cid (2012) a *Las desterradas hijas de Eva* ens mostra, a través de testimonis de moltes dones que van ser recloses i durament maltractades en *preventorios* i maternitats, el paper que desenvolupava el Patronato de Protección de la Mujer creat el 1941, depenent del Ministeri de Justícia i presidit per Carmen Polo de Franco, esposa del dictador. Amb la intenció de *<velar por las jóvenes caídas o en riesgo de caer>* (2012:9), aquesta vana definició s'amplià a plaer de la moral imposada durant el franquisme i fins el 1983. Les seves competències "protectores" i moralitzadores[288] comprenien a dones de 16 a 21 anys, podent estendre la majoria d'edat fins als 25 anys, segons els criteris dels seus dirigents en cada cas

llar, les dones no havien d'haver estat "utilitzades" anteriorment per algú altre per tenir valor.

288 Consistents bàsicament en treball i oració.

específic. Al Patronato s'hi arribava a través de redades o denúncies per prostitució, mendicitat o altres comportaments inadequats, i qualsevol jove rebel, mala estudiant o amb caràcter inconformista podia acabar-hi també per decisió familiar. Els casos més extrems incloïen l'incest, la violació[289], la inducció a la prostitució, l'embaràs o l'intent d'avortament, que eren sistemàticament encobertes per la institució amb la voluntat de donar els fills a persones adeptes al règim[290].

Només hi havia dos opcions per a les dones, ser santes o putes[291]. I les dues eren molt constrenyedores, doncs per ser santa havies de demostrar constantment la teva condició d'adepte als mandats femenins de gènere, a la moral catòlica i al règim; i si eres "puta" pel fet de transgredir en

289 La periodista i activista Susan Brownmiller (1981) fou pionera en afirmar que la violació no és una conducta aïllada d'individus inadaptats, sinó que l'amenaça de patir-la funciona com un mecanisme patriarcal per condicionar el comportament quotidià de totes les dones, limitant sistemàticament la seva autonomia i llibertat sexual. I quan pateixen agressió, sovint se les culpa per haver romput amb el model de feminitat tradicional.

290 No em puc extendre aquí en les inhumanes condicions i maltractes que patien les dones en aquestes institucions, on van morir moltes dones degut als maltractaments, per falta d'atenció mèdica o pels habituals suïcidis, moltes han patit greus trastorns i n'hi ha que encara busquen les seves filles robades. Però recomano ferventment la lectura de Consuelo García del Cid (2012) *Las desterradas hijas de Eva*.

291 *<En aquella época o eras santa o puta, que no era más que salirse de la moralidad impuesta por la Sección Femenina y la Falange>* (Gallo, 2010 a García del Cid, 2012:21).

alguna cosa aquesta tríada, l'estigma i la violència podia recaure sobre tu de moltes formes i com volguessin. Per exemple Ingrid relata com era constantment violentada per la policia per la seva aparença, doncs si anava amb pantalons o no vestia d'una manera "correcta"[292] la insultaven, l'empenyien…: '*Y siempre la palabra era puta, como para justificar lo que hicieran contigo, ¿no?*'. El fet de ser dona era tan inferioritzant que Ingrid podia notar la diferència en la manera d'insultar-la al carrer i tot: '*Es que en esa época usaban el género también para humillarte más (...). Es complicado porque siempre el hecho de que tú fueras mujer hacía que si ellos te tenían que decir algo usaran el que eras mujer para insultarte más (...) Yo tenía un compañero y nos insultaban a los dos en la calle, no solo a mí, lo que pasa que a mí era puta y a él otro tipo de cosas más intelectuales*'.

Aquesta imatge no era només interioritzada i aplicada per part de la policia, sinó que marcava en un alt grau les relacions socials amb les persones del voltant. És per això que a vegades Ingrid marxava a França només per poder sortir d'aquella asfíxia i "respirar": '*Yo era soltera sin hijos, era la última mierda, ¿sabes lo que te quiero decir? Y almenos en Francia era persona, nadie me preguntaba esas cosas*'.

És també a causa d'aquesta imatge de les dones que Joyce expressa que al llarg de la seva vida ha tingut problemes no només amb els homes, sinó també amb les dones, pel fet de representar un paper que 'no li pertoca' com a dona forta, independent, que es val per sí mateixa o alliberada sexualment, a nivell general. Més enllà, les restriccions imposades a les dones empenyen aquestes

292 Fixi's en la rigidesa dels cànons i les formes, fins i tot indumentàries que havien d'acatar les dones, així com el poder masculí per castigar-les o fer-les cumplir.

a fer coses que potser no farien, per demostrar senzillament que ho poden fer. Per exemple Connie explica que anava al bar sola a beure, ni que no li agradés el conyac, per mostrar que podia fer-ho, com una forma d'autoafirmació i de provocació cap a qui pensava que les dones no ho podien fer o ho veien malament[293].

Com veurem a continuació, aquesta violència era sustentada i reforçada pel marc legal que inferioritzava sistemàticament a les dones en benefici dels homes.

5.5. Marc legal

No se trata sólo de las bienvenidas
bienintenciones antidiscriminatorias o igualitarias,
sino de empezar a tomarnos en serio,
se comparta o no la perspectiva,
de que la supuesta neutralidad de la técnica
y de los datos y fundamentos
de la ciencia y del derecho
debe ser cuestionada radicalmente.

Teresa Cabruja (2009:136)

Des de principis del segle XX diversos moviments jurídics com el realisme jurídic nordamericà i l'Antropologia jurídica introdueixen la idea d'estudiar el dret com un fenomen social més i, en l'actualitat, un dels moviments més destacats en aquesta línia és el feminisme jurídic.

El feminisme ha abordat les estructures jurídiques de la modernitat amb una nova comprensió del que significa <drets>, i ha descentrat el dret, generant un nou focus

293 '*Jo me'n recordo que anava als bars i em demanava un conyac tot i que no m'agradava, per dir, jo també prenc conyac!(...) i fumava i això per dir que les dones també podíem*' (Connie).

que no és la norma jurídica sinó les relacions socials (Bodelón, 2009:95). Així hem vist emergir, sobretot a partir dels anys vuitanta, un conjunt de teories jurídiques feministes que analitzen i qüestionen aquestes relacions posant l'èmfasi en 'la dona' com a subjecte de drets.

Moltes autores com Encarna Bodelón, Elisabet Almeda, María Luísa Vallés, Tamar Pitch, Noelia Igareda o Alda Facio, entre d'altres, vénen realitzant des de fa anys una anàlisi crítica feminista del dret des de diferents àmbits (criminologia, sociologia del dret...) i han denunciat l'androcentrisme del sistema jurídic-legislatiu, tant en la redacció de les lleis -doncs el model que s'agafa com a subjecte universal és un home (blanc i de classe mitja-alta)-, com en la seva interpretació i aplicació; així com la discriminació i violència que d'aquest es deriven i com són exercides cap a les dones.

Tenint en compte el fet que cadascun dels components polític-cultural, formal normatiu, i estructural, influeix en els altres dos i, alhora, és influït per ells (Facio, 1996), no podem deixar d'analitzar el marc legal que travessava i modelava la vida de les dones de l'època estudiada. A continuació doncs, tractaré de fer una breu anàlisi de les principals lleis que més afectaven a les dones, tot i que la majoria parlen per sí soles.

És un fet que durant l'època franquista hi havia una legislació que discriminava, sotmetia i violentava les dones i les seves vides a nivell institucional i familiar. Algunes d'aquestes lleis eren més antigues a l'alçament feixista i es mantingueren, com en el cas del Codi Civil de 1889, i altres es van elaborar en concordança amb el règim feixis-

ta, esborrant algunes llibertats i drets aconseguits durant la Segona República.

La redacció originària del Codi civil de 1889 està inspirada en criteris propis del moment que poden sintetitzar-se en el caràcter patriarcal de la família, la submissió de la dona a l'autoritat del marit i la radical discriminació entre fills legítims i no legítims[294]. En ell, el sexe ha estat considerat tradicionalment com una de les causes modificatives de la capacitat d'obrar, en el sentit que les diferències existents entre homes i dones feien aconsellable restringir la lliure iniciativa d'aquestes últimes (Vallés, 2006:116).

Si la majoria d'edat era adquirida per totes les persones als 23 anys, en el cas de les dones fins als 25 no podien deixar la casa paterna sense llicència del pare o la mare amb qui convivien a no ser que fos per entrar en un convent, casar-se o quan alguns dels pares haguessin contret ulteriors núpcies[295]. Posteriorment, la Ley de 13 de diciembre de 1943 rebaixà la majoria d'edat als 21 anys però mantingué la mateixa situació; i fou la Ley 31/1972 de 22 de julio la que suprimí la restricció de la dona no casada respecte a la seva autonomia com a persona, per poder abandonar voluntàriament el domicili patern si desitjava viure fora de la llar familiar[296] (Vallés 2006).

294 En aquest capítol mantindré els genèrics en masculí per respectar les fonts i el llenguatge de les normes de les que estem parlant, així com per no tapar l'androcentrisme dels conceptes que són utilitzats per part del dret.

295 Article 321 del Codi civil.

296 Vegi's que la llar on s'establia el domicili familiar era propietat del pare, i no era considerada pas de la mare o les filles i fills.

Pitjor era encara la situació de les dones casades, doncs estaven sotmeses a l'autoritat marital: s'estipulava que la dona havia d'obeir al marit a canvi de 'protecció'[297] al ser considerada com un ésser feble i incomplet, fàcilment agredible. És aquesta concepció simbòlica la que produeix, a la pràctica, que aquestes agressions siguin realitzades àmpliament per part dels homes, i la llei protegia al marit quan aquest era el focus de la violència doncs la dona no tenia dret a abandonar la llar del marit[298] ni que aquest la maltractés. Així, quan això passava i era denunciat, la policia emetia una ordre de búsqueda i captura de la dona i la mantenia a disposició judicial per ser posteriorment jutjada i encarcerada o retornada al seu marit si aquest la reclamava, com hem pogut observar en el cas concret de la germana d'Ingrid.

A més, la pàtria potestat de les filles i fills corresponia al marit i només en el seu defecte a la dona (art. 154 C.c.), que a sobre era impossibilitada legalment per a ser tutora equiparant-la als penats per furt, corrupció de menors, persones de mala conducta, etc. (art. 237 C.c.). Això feia que en nombroses ocasions, en els casos de separació dels cònjugues, la dona perdia inclús el dret de visita respecte

297 (Art. 57 C.c.) <*El marido debe proteger a la mujer y ésta obedecer al marido*>.

298 (Art. 57 C.c.) <*La mujer está obligada a seguir a su marido donde quiera que fije su residencia. Los Tribunales, sin embargo, podrán con justa causa eximirla de esta obligación cuando el marido traslade su residencia a ultramar o a país extranjero*>. Com en la nota al peu número 296, poso atenció en que, evidentment, en el cas de la dona no era considerada la seva llar sinó la llar del marit a la que ella contribuïa amb la dot, el seu cos i la seva fidelitat (com a objectes de transacció del pare al marit).

als seus fills i filles, impossibilitant així el dret de relacionar-se entre elles (Vallés, 2006:120).

Una altra conseqüència pràctica derivada de l'autoritat marital, es traduïa en la ineludible necessitat de llicència per part del seu marit per a la realització de diversos actes com acceptar una herència (Art. 1263.3 C.c.), exercir el comerç, tenir passaport i viatjar fora del país o obrir un compte en un banc[299]. En síntesis, el marit era el representant de la seva dona[300] i es negava a aquesta la seva capacitat i autonomia com a persona, doncs debia obediència i submissió al seu marit.

Malgrat aquesta restricció desapareix per la Ley 14/1975 de 2 de mayo[301] que, al realitzar una nova regu-

---

299 En el cas de Catalunya trobem algunes excepcions, sobretot en l'aspecte del règim econòmic conjugal que permet la propietat a la dona mitjançant la separació de béns, doncs a partir de l'any 1960 s'aplica part del dret civil català que regia amb anterioritat al franquisme, fet donat més per interessos de mercat que per una voluntat d'apropament a la igualtat (així es podien comprar més fàcilment els béns de titularitat de les dones). Josep Mª de Porcioles impulsà l'aprovació de la compilació del Dret Civil de Catalunya, que fou aprovada pel govern el 21 de juliol de 1960, com a part de l'estratègia de canvi econòmic iniciada dos anys abans i de la coneguda com 'operación Cataluña', que fou un intent per part del règim d'aconseguir més simpaties a l'interior i guanyar una certa credibilitat aperturista a l'estranger (Jou Mirabent, 2010).

300 (Art. 60 C.c.) *<El marido es el representante de su mujer. Ésta no puede, sin su licencia, comparecer en juicio por sí o por medio de Procurador>.*

301 Tot i que no tingués un propòsit tan reformista, introdueix canvis significatius en el Codi civil i el Codi de Comerç (Vallés, 2006:123). Es substitueix la redacció de l'Article 57 C.c. per *<el marido y la mujer se deben respeto y protección recíprocos, y actuarán siempre en interés de la familia>.*

lació del domicili, la nacionalitat i els drets i deures recíprocs del cònjugues, deixa de considerar la dona com un mer satèl·lit del seu marit, veiem com a la pràctica l'aplicació no va ser immediata en el testimoni d'Ingrid: '*En el 79 había conmigo 2 mujeres que estaban por haberse ido de casa, se habían escapado del marido y el marido las había denunciado y a la cárcel. Además una estaba con cáncer terminal. Yo es que no daba crédito. Por eso mismo se la llevaron al hospital, y se moriría. Eso es lo que le esperaba a la pobre*' [302].

Entre altres lleis de la república que quedaren invalidades, Franco derogà el matrimoni civil i el divorci (Ley del 23 de agosto de 1938) i prohibí el sistema pedagògic de coeducació en escoles primàries i secundàries (Orden Ministerial del 1 de mayo de 1939)[303], fet que afectava en pitjor mesura a les nenes que rebien una educació diferent, menys científica i centrada en les virtuts de la llar i la procreació.

Amb la llei d'11 de maig de 1942 es restablí el delicte d'adulteri, suprimit durant la Segona República amb la reforma del divorci el 1932. Es considerava que la relació sexual era lícita, normal i natural només quan es practica-

302 Amb aquest exemple queda claríssimament il·lustrat que la repressió cap a aquestes dones és precisament per ser dones: ni que escapessin del maltractament dels seus marits, l'Estat també estava allà per recorda'ls-hi quin era el seu lloc per sobre de qualsevol circumstància.

303 En els llocs que només hi hagués un institut s'havien de fer torns diferenciats de matí i tarda. Posteriorment la Ley de Enseñanza Primaria de julio de 1945 va permetre escoles mixtes només en les localitats que no tenien més de 30 alumnes.

va dins el matrimoni i amb l'objectiu de procrear i totes les altres formes de sexualitat (extraconjugal, prematrimonial, homosexualitat[304], masturbació, etc.) es consideraven aberracions sexuals i perversions del comportament. L'article 449 del Codi Penal de 1944 condemnava als culpables d'adulteri a pena de presó menor i definia dos tipus d'adulteri, el femení i el masculí: les dones, només que tinguessin una relació carnal amb un altre home que no fos el seu marit ja cometien adulteri[305], mentre que els homes, en canvi, només cometien aquest delicte quan la seva amant vivia amb ell a la llar familiar amb l'esposa i els fills o quan la relació que mantenia era motiu d'escàndol públic[306] (Regueillet, 2004:1031).

A més, Franco reintroduí el <privilegi de la venjança de la sang> contemplat en el Codi Penal de 1870, que era una facultat criminal concedida als pares i marits per matar a les seves filles i esposes i als homes que jeien amb elles, quan els enxampés in situ o si tenia elements probatoris. Aquest fou revisat el 1963, suprimint-lo del Codi Penal.

---

304 La repressió de les persones homosexuals es regulà el 15 de juliol de 1954, amb la inclusió d'aquest col·lectiu dins la Ley de vagos y maleantes de 4 de agosto de 1933 que perseguia a pidolaires, proxenetes i "rufianes sin oficio".

305 (Art. 449) <*Cometen adulterio la mujer casada que yace con varón que no sea su marido, y el que yace con ella, sabiendo que es casada, aunque después se declare nulo el matrimonio*>.

306 (Art. 452) <*El marido que tuviera manceba dentro de la casa conjugal, o notoriamente fuera de ella, será castigado con prisión menor*>. Les esposes no podien denunciar al marit per adulteri quan aquest mantenia relacions sexuals doncs la legislació les obligava a demostrar l'existència d'una vida comuna entre els dos amants.

En relació als drets sexuals i reproductius, Franco suprimeix la llei de l'avortament que s'havia aprovat a Catalunya en la Segona República[307] i, dins el marc del Codi Penal de 1944, es prohibeix l'avortament així com tot tipus d'anticonceptius sota penes de presó per a la dona embarassada i la persona que li realitzi l'avortament, així com amb multes econòmiques per als pares de la dona que avorti, els professionals que realitzin interrupcions i els que fabriquin, venguin o difonguin anticonceptius (Articles 411-417). Posteriorment, el Codi Penal de 1963, mantén el redactat dels articles modificant només l'increment de la quantia de les multes a pagar.

Evidentment, això té conseqüències greus en la salut tant física com mental de les dones que s'havien de sotmetre a pràctiques clandestines que es realitzaven sovint en males condicions[308] o haver d'anar a Londres a avor-

307 Amb la publicació, el 9 de gener de 1937, en el Diari Oficial de la Generalitat del decret del 25 de desembre anterior, signat pel conseller en cap Josep Tarradellas, i pels consellers de Sanitat i Assistència Social i de Justícia, Pere Herrera de la CNT, i Rafael Vidiella d'UGT, Catalunya es situava a l'avantguarda europea en legislació sobre l'avortament. El decret representà un avenç important en relació a les legislacions anteriors al tenir en compte, per a legalitzar la interrupció artificial de l'embaràs causes terapèutiques (malaltia física o mental de la mare), motivacions eugenèsiques (malformacions o discapacitats que poguessin transmetre's), factors neomaltusians (desig conscient de limitació voluntària de la natalitat) i raons sentimentals o ètiques (maternitat no desitjada per la mare per causes d'ordre amorós o sentimental).

308 Laurie explica com va haver d'avortar clandestinament degut a que li van negar el passaport i no va poder sortir a avortar a l'estranger, les condicions eren molt dolentes, pel que el fet resultà especialment traumàtic. I no es pot creure que el govern actual torni a obligar a les dones a passar pel que ella va haver de passar.

tar, fet que implicava molts recursos econòmics, al marge d'estar cometent un delicte perseguit en ambdós casos. Per aquestes restriccions, moltes dones es van organitzar en els seus barris en una xarxa coordinada que permetia a les dones anar a Londres a avortar de manera força segura, com hem vist en el testimoni de Joyce.

Finalment, recordar que és la Constitució de 1978 la que estableix l'absoluta igualtat jurídica de tots els espanyols davant la llei sense que hi pugui prevaldre discriminació, entre d'altres coses, de sexe (Art. 14.1) ni entre marit i muller respecte al matrimoni (Art. 32.1); però no és fins l'any 1981 (amb les lleis 11/1981 de 13 de mayo i 30/1981 de 7 de julio que regulen: la filiació, la pàtria potestat i el règim econòmic del matrimoni; i el divorci, respectivament) que es fa efectiva l'equiparació de marit i muller dins el matrimoni i desapareix qualsevol tipus de discriminació en la posició jurídica de la dona en l'àmbit del Dret de Família (Vallés 2006). Cal tenir en compte però, que tant socialment com en altres àmbits legals, encara falta la real consolidació d'aquesta igualtat o equiparació.

D'altra banda, no podem deixar d'esmentar una altra llei que afectà aquestes dones, així com també a moltíssima altra gent (inclosos els homes): el Decreto Ley 10/1975 de 26 de agosto, anomenada llei antiterrorista, que entrà en vigor el 27 d'agost de 1975. Amb la seva promulgació, totes aquelles persones que estiguin contra el desenvolupament "pacífic i progressiu" dels quaranta anys de règim franquista[309] i ho facin notar d'alguna manera passen a

309 Com diu al text introductori '*La larga paz de que viene disfrutando España no podía ser totalmente inmune a la plaga terrorista que padece*

ser terroristes; especialment <*los grupos u organizaciones comunistas, anarquistas, separatistas y aquellos otros que preconicen o empleen la violencia como instrumentos de acción política y social, los que organizaren o dirigieren estos grupos, los meros afiliados y los que, mediante sus aportaciones en dinero, medios materiales o de cualquier otra manera auxiliaren al grupo u organización, incurrirán respectivamente en el grado máximo de las penas previstas en el Código Penal para las asociaciones ilícitas de aquella naturaleza. Y a quienes, por cualquier medio, realizaren propaganda de los anteriores grupos u organizaciones que vaya dirigida a promover o difundir sus actividades, se les impondrá una pena correspondiente a tal delito en su grado máximo*>.

Així, aquesta llei va dirigida a militants i activistes i a qui els proporcioni qualsevol tipus d'ajuda[310], però també a qui defensi la seva ideologia, expressi la seva solidaritat amb aquestes persones o el seu desacord amb les

---

el mundo. Por el contrario, ese mismo desarrollo pacífico y progresivo que ha caracterizado a la vida española durante cerca de cuarenta años ha concitado la irritación de las organizaciones, grupos o individuos que preconizan la violencia como instrumento de sus propósitos políticos o de sus impulsos antisociales. Y brotes de terrorismo inhumano han aparecido en los últimos tiempos con frecuencia y gravedad suficientes para exigir por parte del Gobierno y de la sociedad española una reacción enérgica'.

310 (Article 7) < *Serán castigados con la pena de prisión mayor: Los que alojaren o dieren albergue a persona o personas implicadas en organizaciones o actividades incluidas en este Decreto-ley, facilitaren sus desplazamientos, ocultaren o transportaren cosas o efectos a ellos pertenecientes o les prestaren cualquier género de ayuda para realizar sus propósitos. Los que, implicados en organizaciones o grupos a que se refiere el artículo cuarto o en actividades terroristas, entraren o salieren clandestinamente del territorio nacional, y quienes, a tales fines, les facilitaren guía, documentación, medio de transporte o cualquier otro auxilio* (...)>.

sancions legals que les castiguen[311], així com a qui ho faci a través de qualsevol mitjà de comunicació[312].

D'altra banda, estableix la pena de mort per a qui mati algú en atemptat o en segrest causi mutilació o mort (Arts.1 i 2); un període de fins a deu dies de detenció al calabós abans de passar a disposició judicial les persones detingudes (Art.13); mesures perquè el tribunal pugui decretar un canvi d'advocat immediat quan aquest no es comporti "correctament"[313]; i a més no es poden recórrer les resolucions del tribunal[314].

---

311 (Article 10) <*Los que, públicamente, sea de modo claro o encubierto, defendieren o estimularen aquellas ideologías a que se refiere el artículo cuarto de esta disposición legal; o el empleo de la violencia como instrumento de acción política o social; o manifestaren su aprobación o pretendieren justificar la perpetración de cualquier acto terrorista; o enaltecieren a sus ejecutores o participantes; o trataren de minimizar la responsabilidad de las conductas tipificadas en este Decreto-ley por medio de la crítica –directa o solapada– de las sanciones legales que las previenen o castigan; o intentaren menoscabar la independencia y el prestigio de la justicia mediante manifestaciones de solidaridad con las personas encausadas o condenadas, serán castigados con la pena de prisión menor, multa de cincuenta mil a quinientas mil pesetas e inhabilitación especial para el ejercicio de funciones públicas y para las docentes, públicas o privadas.*>

312 (Art. 19) <*… además de la prensa y publicaciones, la radio, la televisión, la cinematografía, la fonografía y demás procedimientos de difusión o espectáculos de amplia incidencia pública.*>

313 (Art. 18/3 i 4) <*Los defensores de las partes que abierta y gravemente perturbaren el orden de los debates o diligencias, desoyendo las oportunas advertencias y requerimientos del Presidente o del Juez, serán relevados en el acto, procediéndose a su sustitución como se previene en el párrafo anterior. Los defensores sustituidos conforme al párrafo anterior quedarán inhabilitados en lo sucesivo para actuar en causas por delitos a que se refiere este Decreto-ley durante el plazo de un año.*>

314 (Art. 18/5) <*Contra las resoluciones que dicten los Jueces o*

Malgrat el propi text introductori reconegui que no hi ha una intensitat de l'acció terrorista a l'estat espanyol, es pretén prevenir que segueixin pujant de to les protestes socials i els moviments antagònics al règim, i que l'agitació armada no vagi en augment (com en altres països com la RFA, Itàlia o França) en un moment en què avança la decrepitud de Franco i el règim trontolla[315], potenciant els efectes dissuasius del dret i agilitzant el procediment d'enjudiciament de les conductes tipificades.

Entenc que és precisament per la delicada situació del moment que hi ha un esforç de maquillar amb uns colors 'democràtics' ben llampants aquesta estratègia, doncs el discurs empleat per a la justificació de tal legislació és gairebé surrealista si coneixem mínimament en què consistia la dictadura feixista:

Entre los diversos objetivos que persigue la actividad terrorista, tal vez el más importante sea el de tratar de detener o

---

Presidentes de los Tribunales en uso de las facultades que les confiere este artículo no se dará recurso alguno, salvo contra la inhabilitación, que podrá impugnarse mediante el recurso de audiencia en justicia sin suspensión de la efectividad del acuerdo.>

315 *<El Estado de Derecho debe conformar sus defensas jurídicas a la naturaleza de los ataques que recibe. El ordenamiento jurídico que puede ser suficiente en una situación de convivencia normal, debe ser adecuadamente preparado para hacer frente a alteraciones que ponen en grave riesgo la vida de los ciudadanos, el orden público y la concordia social. (…) Aún cuando los síntomas de la conflictividad terrorista no han alcanzado, afortunadamente, en España los extremos de intensidad y generalización que sufren otros países, ello no excusaría la demora en la adopción de las medidas pertinentes para la más eficaz réplica legal y social frente al desafío que suponen tan condenables propósitos. La previsión de los riesgos que comporta el terrorismo justifica la máxima urgencia en la adecuación del ordenamiento jurídico a la ineludible defensa de la paz social amenazada.>*

de impedir –si posible fuera– la evolución de las instituciones políticas hacia posiciones de más amplia y libre participación del pueblo. La justa irritación que los atentados terroristas provocan en la comunidad puede incitar a la propia sociedad a apetecer normativas legales y actitudes de gobierno que impliquen un freno al natural desarrollo político del Estado de Derecho. De ahí la necesidad de impedir la realización de aquellos insidiosos objetivos terroristas mediante la adopción de medidas legales que, con la mayor eficacia y seguridad, combatan las agresiones de tan peligrosa epidemia antisocial. Sin embargo, estas medidas no deben perturbar la marcha de una sociedad hacia su continuo perfeccionamiento político. Cuanto más libre, democrática y jurídica sea la organización institucional de la comunidad nacional, tanto más severa y eficiente tiene que ser la normativa sancionadora de las conductas terroristas. Es el precio que, desgraciadamente, tiene que pagar el progreso de la sociedad para salvarse de los atentados de quienes, con sus actuaciones delictivas, ponen en grave riesgo la paz social y el orden jurídico.

Llavors, tal com hem vist en el testimoni d'Alice i Connie, aquest decret llei provocà moltes caigudes, engreixant ràpidament el gruix de població (política) reclusa pendent de judici, ja que només excepcionalment les encausades no entraven en presó provisional (Art.15). Així, es persevera en la persecució política i jurídica, i en la demonització moral d'anarquistes, comunistes i independentistes, amb un marc legal que gràcies a un "*petit sacrifici en les llibertats*" té molt marge per reprimir a les ciutadanes que no siguin honrades i patriotes[316] i que no

316 <*Ningún ciudadano honrado y patriota va a sentirse afectado por la circunstancial disminución de sus garantías constitucionales que los pre-*

col·laborin en l'exigència de la lluita contra el terrorisme que promou el decret[317].

ceptos del presente Decreto-ley implican. En cualquier caso, ese pequeño sacrificio está suficientemente compensado por la tranquilidad y seguridad que ha de proporcionar a toda la comunidad nacional el propósito sereno, firme y jurídicamente controlado de no consentir en nuestra Patria la invasión del azote terrorista que hoy amenaza a la paz social en una gran mayoría de los países del mundo> (text introductori).

317 *<La necesaria colaboración social que exige la lucha contra el terrorismo se promueve en este Decreto-ley, de una parte mediante las medidas sancionadoras que se establecen contra quienes omitiesen el deber que a todo ciudadano incumbe de prestar auxilio a la autoridad y, muy especialmente, contra quienes por razón de sus responsabilidades públicas o profesionales están más obligados a extremar su celo en el cumplimiento de su misión (...)>* (text introductori).

6. (IN) CONCLUSIONS

LAS HERRAMIENTAS DEL AMO
NUNCA DESARMARÁN LA CASA DEL AMO.
Audre Lorde

D'entrada, veig com una tasca difícil extreure conclusions generals doncs, com hem pogut veure en la mostra que presento, no es pot parlar de 'les dones' com un ens únic o un col·lectiu uniforme, sinó que la seva experiència com a ésser generitzat en femení depèn sempre de l'experiència viscuda en el seu context vital, així com de la complexitat dels imaginaris heretats i les subjectivitats de gènere, amb les seves capacitats d'empoderament o de subjecció.

Crec que queda validada la hipòtesi que aquestes dones existien dins els Grups Autònoms i que la seva feina, tant dins els propis grups com en les xarxes de suport, és bàsica per al funcionament dels Grups Autònoms i dels moviments de resistència antifranquista. S'ha pogut observar la constant, en tots els relats, que aquestes dones es trobaven en minoria numèrica dins els grups dels que participaren, majoritàriament composats per homes; però que la presència de dones en aquests no era una excepció. Hem pogut sentir aquí les veus de vuit dones, però al llarg de la recerca he pogut identificar unes vint-i-cinc dones que estigueren directament implicades en l'acció dels Grups Autònoms, i entenc, pels indicis identificats fins ara, que aquest número podria augmentar bastant més si la recerca continués. Llavors, que es trobessin en

minoria o fossin la única dona dins la composició del propi grup, no ens hauria de fer veure la seva implicació com quelcom residual o excepcional, sinó més bé com una constant ignorada.

Entre els relats de vida analitzats he trobat dones que van haver de lluitar i confrontar als seus companys per tal de poder participar activament, també n'hi va haver una que no va poder arribar a fer aquest paper perquè el sostre de cristall del gènere, ubicat dins l'estructura del grup al qual va voler implicar-se, no li va permetre, i altres que no van tenir cap problema en la seva activitat dins el grup pel fet de ser dones. Algunes van fer el mateix tipus de feina que els seus companys i altres no, dins unes dinàmiques que majoritàriament adoptaven la divisió sexual del treball. Observo que les diferències que es relaten existents al llarg de les diferents històries de vida en relació a l'opressió de gènere viscuda, tant dins els grups com en l'entorn social, no respondrien al fenomen de la il·lusió biogràfica (Bourdieu, 1997) sinó que tenen a veure més en la realització (o no) individual d'una anàlisi de la situació en relació a aquests factors, i en les diferents experiències personals marcades pel context i la variable de classe.

Si, als inicis de la recerca, tenia la intuïció que la idea imperant de que les dones que participaren en els Grups Autònoms eren '*la dona de*' '*la novia de*' o '*la parella de*', era més resultat d'un prejudici inconscient que nega la capacitat d'acció i decisió autònoma a les dones, en concordança amb els mites prescriptius de la feminitat que veuen a les dones com a subjectes fràgils aliens a l'exer-

cici de la violència, i que acostuma a considerar-les com l'apèndix d'un home, identificant-les sempre en relació amb aquests (filles de, dones de, germanes de, mares de...) i no com una persona independent amb una agència, ideologia i motivació pròpia. Ha quedat confirmat, observant els motius i els processos personals de consciència política que realitzen per decidir implicar-se en aquest grau i tipus de lluita, incorporant-se a l'activisme dels grups.

He pogut identificar també dues categories aplicades a les dones que formaren part dels grups: les dones en sí mateixes, "plenes", que són tractades de manera igualitària pels homes, i '*les companyes de*', vinculades sempre a les seves parelles homes, que ocupen un segon pla dins els grups. I la diferent lectura en relació a l'agència i les prescripcions de gènere que fan les dones entrevistades, en relació als homes integrants dels grups, de la segona categoria. Cap de les protagonistes ocupà el lloc d'aquesta segona categoria, essent la seva implicació política completament al marge de les relacions de parella que poguessin tenir; pel que queda pendent parlar amb les dones que visqueren aquest paper, per veure les seves opinions al respecte d'aquestes conclusions.

Ni que sigui amb pocs casos, hem pogut observar que els motius que les accions de les dones i la seva participació han estat ignorades responen a una òptica social que prioritza una "teoria de l'acció", posant l'èmfasi en els actes violents com a paradigma, en detriment d'una teoria de la vida que es centri en els actes de resistència vital i d'afirmació de la vida com a paradigma, juntament amb uns valors masclistes que les concep com poc importants

i carents de poder. La idea que les dones només realitzen, en tot cas, labors de recolzament, correspon a uns estereotips de gènere que associen les dones amb la tendresa, la cura, l'afecte i la submissió. Aquests estereotips estenen la creença que les dones són apolítiques, que la divisió del treball entre dones i homes es basa en diferències físiques i en la diferent capacitat d'unes i altres per portar a terme certs actes, i en que el propòsit i funció primària d'una dona és ser mare i esposa en comptes de tenir una identitat pròpia.

A més, la seva invisibilització respon al fet que són una minoria numèrica en relació als homes. Segurament, com passa en la resta d'àmbits de la societat, fins que no desaparegui la primera representació del paper subaltern de les dones, la seva presència real sempre serà minoritària, pel fet que per arribar-hi han de lluitar molt, al haver-hi una espècie de filtre o sostre de cristall. D'altra banda, el fet que no participin, en molts casos, de la presa de decisions dins els grups ni de les tasques més valorades socialment, reforça aquesta invisibilitat.

Més enllà, cal afegir-hi el fet que aquestes dones no tinguessin un espai des d'on enunciar el seu punt de vista i memòria personal i col·lectiva dins un sistema de forces que privilegia, primer, la construcció de la memòria per part de les poderoses i les vencedores -tant en el cas de la guerra civil com de la transacció- per sobre de la de les dissidents, i segon, de l'autoritat masculina per sobre de la femenina. El gran secretisme existent en relació a aquest tema, que ha estat incorporat també per elles mateixes, té a veure amb la construcció d'un silenci a través de la repressió perquè els fets de l'època i les trajectòries dissidents quedin tapades. En la nostra interlocució he

pogut observar que l'imaginari de la participació de les dones, en la majoria de casos, ni tan sols és present en les pròpies dones. És per aquest motiu que algunes s'hagin interessat en preguntar-me quantes eren, doncs no ho saben perquè la clandestinitat fa que només es puguin imaginar el que elles mateixes han viscut. Aquest mateix efecte apareix, per exemple, en la falta de consciència de que hi havia molta gent que creia en les mateixes idees: Ingrid no se n'adonà fins a les Jornades Llibertàries del '77, cosa que la sobta molt, i Marcy, com no hi va anar, mai va tenir aquesta sensació.

Després d'haver escoltat els seus testimonis, m'he hagut de centrar més en la violència estructural i la directa rebuda per part d'aquestes dones, la majoria violentades en alts nivells, que en l'anàlisi del que significa per a elles la lluita armada o l'exercici de la violència. S'ha observat com tant el marc normatiu com la cosmovisió catòlica -inserta en la religió, però també en les escoles i en les institucions punitives i les correctores-, exerceixen una educació que tendeix a identificar les dones (d'una manera molt marcada durant el franquisme, però no extingida en l'actualitat) com a individualitats incompletes o no subjectes fins que siguem subjectades per un home. Així, la construcció de les dones com a subjectes fràgils, ha permès al llarg del temps aniquilar parcialment la nostra agència personal i col·lectiva, re-crear-nos com a dependents i la utilització generalitzada de la instigació a la por com a forma de control social, a través d'amenaces implícites -com en el cas de la violació- o explícites -com en el cas de les maternitats o centres de reclusió. Direc-

tament relacionat amb això, la negació de la possibilitat de ser violentes ha permès encorsetar les dones cap a la passivitat, alhora que reprimir fortament qualsevol comportament no conforme amb aquesta realitat (fictícia) tant materialment com simbòlica (Biglia, 2007; Juliano, 2011; Macaya, 2013).

Essent l'Espanya de Franco un Estat paternalista i autoritari, que exemplifica la divisió ultraconservadora que converteix la família patriarcal en el principi i el model de l'ordre social com ordre natural, basat en la preeminència absoluta dels homes respecte a les dones, de les persones adultes respecte als infants, i de la identificació de la moralitat amb la força i amb el domini del cos, seu de les temptacions i dels desitjos; trobem en les experiències d'aquestes dones molts tipus de violència exercida cap a elles, simplement pel fet de ser dones o per transgredir d'alguna manera el paper marcat que s'espera d'elles. Més enllà, cauen sobre elles les repercussions socials que implica la doble transgressió que exerceixen al implicar-se en la lluita armada, la legal i la de les prescripcions de gènere.

Deixo pendent d'abordar a fons el tema dels estereotips de gènere en relació a les dones i la violència, que fan que pesi sobre elles l'estigma i un tracte diferencial de gènere que apareixen en alguns dels seus relats sobre la presó i el tracte a comissaria. I en relació a la idea que les dones són castigades a nivell penal de manera diferent que els homes, per com són vistes i la doble transgressió que exerceixen, alhora normativa i moral (Almeda, 2009; Igareda, 2009; Juliano, 2011; Macaya, 2013; Canyelles, 2011) seria interessant investigar com va ser el tracte de les detingudes i preses polítiques anarquistes en relació

als judicis que se'ls hi feien, les penes, etc. i observar com això els hi afectava, en una relació comparativa amb els homes.

Més enllà, tot i que defujo de la idea essencialista que la naturalesa de les dones és pacífica i no violenta; sí que he trobat un discurs en algunes dones que pensen que hi ha un tret diferencial de gènere en la relació amb la violència i les armes. Aquest aspecte també seria quelcom interessant a abordar, indagant més a fons les causes d'aquesta percepció; doncs de fet, és cert que, en general, els grups armats s'emmarquen en un univers marcadament masculí i masclista, però entenc que malgrat que en la nostra cultura els homes i les dones som socialitzades en la violència de manera desigual, els repertoris violents són assequibles a totes les persones; i em sembla que aquesta idea podria entrar en conflicte amb el posicionament que mantenen en la resta del seu discurs. En relació a les falses superacions, la reproducció d'estereotips de gènere i de la violència vers les dones que apuntava en la introducció, podem afirmar que el monopoli de la violència pertany, encara, als homes i fa que les violències de gènere siguin expressions normals i normatives de les nostres relacions socials. Qüestionar la suposada naturalitat de temperaments violents en els homes i pacífics en les dones, permet no acceptar en cap cas la justificació de pràctiques violentes per la seva naturalitat i, alhora, no inhibir les possibilitats de resposta i d'agència per defensar-nos. I implica, a més, moure la mirada des dels homes violents cap a una societat heteropatriarcal capitalista que es basa en el manteniment de les desigualtats per a perpetuar-se (Biglia, 2007:32).

D'altra banda, hem vist com els grups llibertaris estudiats, malgrat van fer un pas endavant en relació al context del moment, no van modificar, en la majoria de casos, les relacions de poder generitzades dins el propi grup, reproduint conscient o inconscientment la divisió sexual del treball i decantant a les dones de la mateixa posició des d'on erigien la seva lluita (diguem que estaven al mateix edifici, però a la planta de baix). Aquesta dinàmica té a veure amb el que Bourdieu anomena <l*a larga historia parcialmente inmóvil del insconsciente androcéntrico*> (2000:128), les estructures mentals i cognitives que fan que es percebi el món i s'actuï en ell des dels esquemes incorporats de la dominació masculina.

Entenc que és des d'aquesta perspectiva que cal, per força, que hi hagi en totes les generacions un replantejament de les eines i patrons heretats que encara són utilitzades avui en dia en les nostres realitats. Cal, com ens recorda Audre Lorde, que construïm noves eines, des de nosaltres i per a nosaltres, doncs per a que l'imperialisme i el capitalisme funcionin són necessàries les condicions que reprodueixen contínuament el racisme i el sexisme. És per això que cal que construïm noves eines, perquè la revolució serà feminista o no serà (revolució).

Finalment, he de dir que aquesta tasca d'interrelació amb les dones ha estat un procés molt interessant i gratificant per a mi doncs, a més a més de l'experiència personal que en trec, sento que l'objectiu perseguit de que aquestes dones expliquin la seva experiència viscuda i es puguin difondre els seus relats -per a la construcció de nous imaginaris, el teixit d'una memòria col·lectiva enunciada des d'un punt de vista no androcèntric, i perquè puguem re-

conèixer la seva aportació en la lluita-, és un procés que s'està engegant a poc a poc però que, per força, continuarà caminant, doncs l'actitud de moltes d'elles al respecte ha anat canviant al llarg del treball de camp cap a un posicionament més reflexiu i actiu. Això és quelcom que em fa sentir molt contenta perquè em permet viure aquest procés com quelcom encara viu i ajudar a obrir un debat que crec importantíssim.

Penso que la seva lluita, per molt dura, discreta, contradictòria, fràgil i fins i tot fracassada que sigui, sempre deixa empremta. Un pòsit que, tenint en compte la manca de referents de l'època, encara que només sigui com a exemple o com a testimoni per a les futures generacions, és útil i digne de ser assumit amb orgull, pel que cal continuar amb la tasca de recuperar la seva memòria:

'*El problema és que les dones no han escrit aquest procés que hem anat fent; no nosaltres, ni les de primers de segle, ni les amazones... (...) i cada cop que històricament hi ha una baixada, perquè hi ha guerra o hi ha prohibicions o feixisme o el que sigui, és com que tornem a començar de nou, sempre comencem de nou, i això és un error*' (Connie).

BIBLIOGRAFIA

Anònima. ***Rote Zora***. Barcelona, 2012.

Anònima. ***W.I.T.C.H. Conspiración Terrorista Internacional de las Mujeres del Infierno. Comunicados y hechizos***. La Felguera Editores. Madrid, 2013.

Anònima. ***Ulrike Meinhof. Facción del Ejército Rojo*** (***Rote Armee Fraktion***). Edicions Tinta Invisible. Barcelona.

Agra Romero, María Xosé. '*Con armas, como armas: la violencia de las mujeres*' a ***ISEGORÍA. Revista de Filosofía Moral y Política*** nº46, enero-junio 2012.

Ackelsberg, Marta. ***Mujeres libres***. Ed. Virus. Barcelona, 2000.

Amorós, M. i altres. ***Por la memoria anticapitalista. Reflexiones sobre la autonomía***. Klinamen. Barcelona, 2009.

Augé, Marc. ***Las formas del olvido***. Editorial Gedisa. Barcelona, 1998.

Bertaux, Daniel. '*La perspectiva biográfica: validez metodológica y potencialidades*' a Marinas i Santamaría (eds.) ***La historia oral: métodos y experiencias***. Editorial Debate. Madrid, 1993.

Biglia, Barbara. '*Resignificando <violencia(s)>: obra feminista en tres actos y un falso epílogo*' a Biglia, B y San Martín, C, ***El estado de wonderbra***. Editorial Virus. Barcelona, 2007.

Bodelón, Encarna. '*Feminismo y Derecho: mujeres que van más allá de lo jurídico*' a Nicolás, G. i Bodelón, E. (Comps.) ***Género y Dominación: críticas feministas del derecho y el poder***. Anthropos, Barcelona, 2009.

Bordieu, Pierre.
-***Razones prácticas sobre la teoria de la acción***. Ed. Anagrama. Barcelona, 1997.
-***La dominación masculina.*** Ed. Anagrama. Barcelona, 2000.

Cabruja, Teresa. '*<Testimoni@s/activ@s molest@s> Prácticas discursivas y dispositivos sociosexuados en psicologia y derecho*' a Nicolás, G. i Bodelón, E. (Comps.) ***Género y Dominación: críticas feministas del derecho y el poder***. Anthropos, Barcelona, 2009.

Camus, Albert. ***El hombre rebelde.*** Alianza Editorial. Madrid, 1996.

Campanera, Mireia. ***Vida i política penitenciària. Afectes, malestars i treballs de les preses***. Treball de recerca de segon any de doctorat en el programa de Doctorat en Antropologia Social i Cultural (2008).

Canyelles, Caterina. ***Subvertint l'ordre de gènere hegemònic. L'experiència de les dones preses del Partit***

Comunista del Perú-Sendero Luminoso. Tesina de Màster, Universitat de Barcelona, 2011.

Cañadas Gascón, Xavier.
-***EntreMuros. Las Prisiones en la Transacción Democrática***. Muturreko Burutazioak. Bilbao, 2000.
-***El caso Scala. Terrorismo de estado y algo más***. Ed. Virus. Barcelona, 2008.

Colectivo Etcétera. ***Transición a la modernidad y transacción democrática: (de la dictadura franquista a la democracia)***. 1995. Edició digital a http://www.sindominio.net/etcetera/REVISTAS/Etc_25.pdf

Caro, Ricardo *'Ser mujer, joven y senderista: género y pánico moral en las percepciones del senderismo'* Publicat a ***Allpanchis,*** nº.67, 2006.

CGT. ***Evolució de la legislació espanyola sobre l'avortament***. Document digital, http://www.cgt.org.es/sites/default/files/IMG/pdf/evolucio_legislacio_sobre_avortament.pdf

D., Jony. ***Grups Autònoms. Una crònica armada de la transacció democràtica***. Ed. El Lokal. Barcelona, 2013.

Del Valle, Teresa (ed.). ***Perspectivas Feministas desde la antropología social***. Ariel Antropología. Barcelona, 2000.

Espai en Blanc (coord.) ***Luchas autónomas en los años 70***. Traficantes de Sueños. Madrid, 2008.

Facio, Alda. ***Cuando el género suena cambios trae: una metodología para el análisis de género del fenómeno legal***. ILANUD, Programa Mujer, Justicia y Género. Costa Rica, 1996.

Ferrarotti, Franco. *Sobre la autonomía del método biográfico i Las biografías como instrumento analítico e interpretativo*, a Marinas i Santamaría (eds.) ***La historia oral: métodos y experiencias***. Editorial Debate. Madrid, 1993.

Garland, D. '*Una historia del presente*' a ***La cultura del control. Crimen y orden social en la sociedad contemporánea***. Gedisa. Barcelona, 2005.

Haraway, Donna. ***Ciencia, cyborgs y mujeres. La reinvención de la naturaleza***. Ediciones Cátedra. Madrid, 1995.

Hardin, Sandra. ***Ciencia y feminismo***. Ed. Morata. Madrid, 1996.

Id-Verlag. ***Fuimos tan terriblemente consecuentes... Una conversación acerca de la historia de la RAF con Stefan Wisniewski*** i ***La guerrilla urbana ya es historia. Comunicado de disolución de la RAF***. 1997 (fanzine).

Igareda, Noelia. '*La Maternidad de las mujeres presas*' a Nicolás, G. i Bodelón, E. (Comps.) ***Género y Dominación: críticas feministas del derecho y el poder.*** Anthropos, Barcelona, 2009.

Imaz, E. '*Mujeres reclusas, mujeres invisibles*' en Biglia, B. y San Martín, C. ***El estado de wonderbra***. Virus. Barcelona, 2007.

Iturbe, Lola. ***La mujer en la lucha social y en la guerra civil de España***. La Malatesta Editorial. Madrid, 2012.

Jou Mirabent, Lluís. ***Derechos históricos, Compilación y Código Civil: una misma Legitimidad***. 2010, versió online: http://www.forulege.com/dokumentuak/Derechos_historicos_Compilacion_y_Codigo_Civil_una_misma_legitimidad.pdf

Joutard, Philippe. '*Memoria e historia: ¿cómo superar el conflicto?*' a la revista ***Historia, Antropología y fuentes orales*** nº 38. Año 2007, 3ª época.

Lauretis, Teresa de. '*Tecnologias del género*' a ***Diferencias. Etapas de un camino a través del feminismo***. Horas y Horas. Madrid, 2000.

Macaya, Laura. ***Esposas nefastas y otras aberraciones: el dispositivo jurídico como red de construcción de feminidad***. Diletants. Barcelona-Sabadell, 2013.

Manté, Blai. ***Front d'Alliberament Català. Sabotatges per la independència***. Editorial Base. Barcelona, 2009.

Muniesa, Bernat. ***Dictadura y transición: la España lampedusiana***. (Vol. I i II) Publicacions i Edicions Universitat de Barcelona, cop. Barcelona, 2005.
Munro, Alice. ***Demasiada Felicidad***. Debolsillo.

Barcelona, 2013.

Niethammer, Lutz. '*Contrastar métodos de recogida e interpretación de datos*' a la revista ***Historia, Antropología y fuentes orales*** nº 38. Año 2007, 3ª época.

Pérez Sedeño, Eulalia. *Terrorismo y estereotipos de género* a ***ISEGORÍA. Revista de Filosofía Moral y Política*** nº46, enero-junio 2012.

Regueillet, Anne-Gaelle. *Norma sexual y comportamientos cotidianos en los primeros diez años del franquismo: noviazgo y sexualidad* a ***Hispania***, LXIV/3, núm. 218. Edició digital, 2004.

Roglan, Joaquim. ***Oriol Solé, el Che català***. Vida, fugida i mort d'un revolucionari. Edicions 62. Barcelona, 2006.

Rosés Cordovilla, Sergi. ***El MIL: una història política***. Alikornio Ediciones. Barcelona, 2002.

Ruiz, Marta. ***Alimentos con memoria. Percepciones de la cotidianidad y el hambre durante la posguerra***. Memoria Final de Máster, Universitat de Barcelona, 2013.

Sánchez, Mariano. ***La transición sangrienta. Una historia violenta del proceso democrático en España (1975-1983).*** Ediciones Península. Barcelona, 2010.

Simmel, Georg. '*El secret i la societat secreta*' i '*La lluita*' a ***Sociologia: investigacions sobre les formes de la socialització***. Edicions 62. Barcelona, 1988.

Soto Marco, Adela. ***La mujer bajo el franquismo***. Versió online: http://mayores.uji.es/proyectos/proyectos/lamujerbajofranquismo.pdf

Tajuelo, Telesforo. ***El Movimiento Ibérico de Liberación, Salvador Puig Antich y los Grupos de Acción Revolucionaria Internacionalista***. Ruedo Ibérico. París, 1977.

Terradas, Ignasi. *La contradicción entre identidad vivida e identificación jurídico-política* a VVAA ***QuAderns de l'Institut Català d'Antropologia*** núm.20. Versió digital, 2004.

Téllez Solá, Antonio. ***El MIL i Puig Antich***. Ed. Virus. Barcelona, 2006.

Tolosa, Carlota. ***La Torna de la torna: Salvador Puig Antich i el MIL***. Empúries. Barcelona, 1985.

Torralbo Rico, José. (2009) ***Vides secretes. Memòries d'un militant clandestí.*** Centre d'Estudis del Bages, Manresa.

Universitat de Barcelona. Centre d'Estudis Històrics Internacionals. ***El fons MIL entre el record i la història***. Catarroja.Barcelona, 2006.

Vallejo Nágera, A. '*Investigaciones psicológicas en marxistas femeninos delincuentes*', a ***Revista española de Medicina y Cirugía de Guerra*** nº9, Año II, Valladolid, 1939.
Vallés, Maria Luisa. *La posición jurídica de la mujer a través*

de las reformas del derecho de familia. ***Revista Feminismo/s*** 8, diciembre 2006, pp.115-129.

Vinyes, Ricard. ***Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas.*** Temas de Hoy. Madrid, 2002.

VV.AA. ***Vint anys de feminisme a Catalunya. Associació per a la Celebració dels Vint Anys de les Primeres Jornades Catalanes de la Dona***. Barcelona, 1998.

Wacquant, Loic. ***Las cárceles de la miseria***. Manantial, Buenos Aires, 2000.

Zambrana, J. ***La alternativa libertaria. Catalunya 1976-1979***. Edicions fet a Mà. Barcelona, 2000.

Zulaika, Joseba. ***Violencia vasca: metáfora y sacramento.*** Nerea, cop. Madrid, 1990.

Documentals

Autonomia Obrera (Espai en Blanc)
G.A.R.I.
Presos de la democracia
El MIL (Martina Loher Rodríguez): www.elmil.net
La Guerrilla de la memoria

WEB:

BOE
http://www.boe.es/buscar/doc.
php?id=BOE-A-1975-18072
http://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1976-3753

FAC
http://www.unitat.cat/exercit/FAC.html
http://noticiesdelfront.blogspot.com.es/2013/03/la-
solidaritat-amb-els-presos-del-mil.html

Índex